

DR. BRAUN SOMA

**TÁRSADALOM-
LÉLEKTAN**

BUDAPEST, 1935

ELŐSZÓ

Az itt következő oldalakon egy aránylag új tudomány, a társadalomlélektan eddigi eredményeinek összefoglalására teszünk tankönyvformában kísérleteit. A tankönyvforma nemcsak a feldolgozott anyag beosztására és előadására vonatkozik, de többet ie jelenít ennél: következetes ragaszkodást a tényekhez és mellőzését mindannak, ami kívül esik a tények területén és vagy elméleti okoskodás vagy gyakorlati tanítás a társadalomlélektani megismerések alapján.

Ez a célkitűzés természetesen nem azt jelenti, mintha a társadalomlélektannak kevés vagy semmi gyakorlati jelentősége nem lenne. Az utóbbi évek tömegmozgalmai, mindmegannyi nagy kérdőjel, megkívánják a tudományos értelmezést, a tudományos átvilágítást és a szociálpszichológia bizonyos tekintetben hasznos felvilágosításokkal szolgál ezen a területen, kulcsot ad megértésükhöz. A gazdasági okok feltárásán kívül a tömegmozgalmak lelki rugóit is figyelembe kell venni azoknak, akik ezekkel a kérdésekkel gyakorlatilag foglalkoznak. A gyakorlati lehetőségeket feltárni azonban nem ennek a tankönyvnek feladata, mely elsősorban tájékoztatni kíván a tudományok egy eddig kevésbé ismert vagy kevésbé méltott körében.

Végezetül köszönet annak a lelkes ezer embernek, akik önzetlen lelkesedésükkel e könyv megjelenését lehetővé tették.

BEVEZETÉS

A társadalomlélektan tényeinek és a tények összefüggésének ismertetése előtt szükségesnek látszik módszerünk néhány fölveté a tárgytól függetlenül megvizsgálni. Szükséges ez nemcsak azért, mert nálunk még nem eléggé ismert tudományról van szó,¹ ahol a módszer ismerete sem felesleges, hanem azért is, mert a fölvetek világos feltüntetése számos félreértésnek elejét veszi és így megkönnyíti a kitűzött feladat megoldását. A módszer kérdését számos kutató között *Vilfredo Pareto* szabatosan tisztázta nagy műve bevezető fejezeteiben² és mivel tárgyunkat legnagyobbbrészt az általa megvont határok közt találjuk, ezen a helyen Pareto vizsgálati módszerét ismertetjük.

1. Az emberi társadalom számos tanulmány tárgya. Némelyiknek külön neve van közülük: jogtudomány, történelem, közgazdaságtan, vallástörténet stb. Mások még zavaros anyagot tartalmaznak, melyek szintézisében azokkal, amik már világosak, az emberi társadalom általában való tanulmányozására törekszünk. A tanulmányok e csoportjának a *szociológia* nevet lehet adni. A társadalomlélektan egyik ága a szociológiáinak. Ez a meghatározás nagyon tökéletlen. Talán javítható, de nem lényegesen. Azonban semmi tudományról nincs egészen pontos meghatározásunk, még a mennyiségtan egyes ágairól sem. Nem is lehet, miért csak használatunkra osztjuk fel különböző részekre ismeretünk tárgyát és az ilyen felosztás mesterkélts és változik az idővel. Ki vonhat ma éles határokat a vegytan és a fizika, a fizika és a mechanika közt? Hová helyezük a termodinamikát? A fizikába? Nem lenne helytelen. Vagy inkább a mechanikába? Oda is beillene. Ha pedig külön helyet adnánk neki a tudományok közt, azt nem lehetne

kifogásolnunk. Ahelyett azonban, hogy időt veszítünk helye keresésével, nem jobb-e, ha inkább a tényeket tanulmányozzuk, melyekkel foglalkozik? Hagyjuk a neveket, nézzük a dolgokat.

2. A szociológia meghatározásával kapcsolatban azonban beszélünk kell néhány vezérelvről, melyet követni fogunk.

A kutató két, egymástól nagyon különböző módon adhatja elő az elveket, melyeket követni akar: *a)* Kérheti, hogy az olvasók mint bebizonyított igazságokat fogadják el ezeket az elveket. Ha ez megtörténik, akkor az elvek minden logikus következményét szintén bebizonyítottak fogják majd tartani, *b)* Úgy tüntetheti fel ezeket az elveket, mint kijelölését egy útnak azok közül, amiken haladhat; ebben az esetben vezető elvének egyetlen logikus következményét sem tekinthetjük bebizonyítottalnak; ugyanolyan feltételezettek ezek, mint az előzmények, melyekből levonattak.

Világosítsuk meg ezt egy példával. Tegyük fel, hogy úgy mutatja be valaki *Euklides*³ posztulátumát, mint egy tantételt. Nem fogadhatjuk el megvitatás nélkül, mert ha elfogadjuk a tantételt, az egész euklidesi geometria bizonyítva van és semmi ellenvetést nem tehetünk többé vele szemben. Tegyük fel azonban, hogy e posztulátumot mint egy feltevést tüntetik fel. Ebben az esetben szabadon levonhatnak belőle logikus következményeket. Ha ezek összhangban vannak a konkrét tényekkel, elfogadjuk, ha nincsenek összhangban, el fogjuk utasítani őket: választási szabadságunkat nem köti előzetes engedmény. Ezt megengedve: vannak nem-euklidesi mértanok, melyeket tanulmányozhatunk anélkül, hogy választási szabadságunk az adott területen bármilyen tekintetben kötve lenne.

Jegyezzük meg, hogy ha a geometria művelői el akarták volna dönteni előbb, mielőtt tanulmányaikat folytatják, hogy *Euklides* posztulátuma megfelel-e a konkrét valóságnak vagy sem, akkor ma nem lenne geometria. Ez a megfigyelés általános. Minden tudomány akkor haladt, amikor az emberek ahelyett, hogy elven vitatkoztak volna, az eredményeket vitatták.

3. Helyezkedjünk a továbbiakban tapasztalati alapra és tegyünk kísérletet, hogy azokat az eszközöket alkalmazzuk a szociológia tanulmányozására, melyek nagyon hasznosaknak bizonyultak a többi tudományban. Ezért nem állítunk fel semmi dogmát, semmi előzetes tételt tanulmányunkhoz és főelveink előadása ezen a helyen nem más, mint kijelölése annak az útnak, melyet követni fogunk a számos választható út közül. Hogyan értsük ezt? Ha valaki geometriai értekezést ír, már dolgozatta elején meg kell mondania az olvasónak, vajjon az euklidesi mértan alapján áll-e vagy példának okáért *Lobacsevszki*⁴ geometriáján; ez azonban nem más, minit egyszerű előzetes értesítés és ha az író Lobacsevszki geometriáját adja elő, ez nem jelenti azt, hogy tagadja a többi geometriák értékét. Ilyen értelemben és nem másban tekintjük a következő elveket is.

4. A szociológiát eddig mindig dogmatikusan adták elő. A *pozitív* elnevezés, amit *Comte*⁵ adott bölcseletének, nem szabad, hogy tévedésbe ejtsen bennünket: Comte szociológiája ugyanolyan dogmatikus, mint akár *Bossuet*⁶ tanulmányai a világtörténelemlről. Különböző vallások ezek, de – vallások.

A hit természete szerint elzárkózott. Aki azt hiszi, hogy az abszolút igazság birtokában van, nem fogadhatja el, hogy más igazságok is vámnak a világon. Ez az oka, hogy a buzgó keresztény ember és a harcos szabadgondolkodó türelmetlenek és kell, hogy azok legyenek. A hívő csak egy utat tart jónak, minden máéit rossznak minősít. A muzulmán nem akar esküt tenni az Evangéliumra, eem a keresztény a Koránra. Az azonban, akinek semmi hite sincs, könnyű szerrel megesküszik (akármelyikre, sőt *Rousseau*⁷ *Társadalmi szerződés*-ére, vagy akár *Boccaccio*⁹ *Decamerone*-jára is.

Nem tartjuk haszontalanoknak ama szociológiákat eem, melyek bizonyos dogmatikus elvekből indulnak ki, mint ahogy általában nem tartjuk haszontalanoknak *Lobacsevszki* vagy *Riemann*⁹ geometriáit sem. Megkívánjuk azonban ezektől a szociológiáktól, hogy olyan világos előzményekkel és okoskodásokkal éljenek, amennyire csak lehetséges.

A legkülönbözőbb irányú szociológiák vannak. Mi itt

egy kizárólag tapasztalati társadalomtudományt, tapasztalati társadalomlélektant adunk elő, olyant, mint a vegytan, a fizika és más ilyen tudományok. Vizsgálódásainkban csak a tapasztalat és a megfigyelés lesz egyetlen kalauzunk. Jegyezzük meg, hogy rövidség okából tapasztalatot mondunk ott, ahol nem ellenkezik a megfigyeléssel és amikor azt mondjuk, hogy valami tapasztalatilag nyilvánvaló, vele értendő, hogy „és megfigyelései”, és amikor tapasztalati tudományokról van szó, vele értendő, hogy „megfigyelők” is.

5. Minden közösségben bizonyos általános leíró, tanító, vagy más tételek (állítások) vannak forgalomban; példának okáért: Az ifjúság szeles. Szeresd felebarátodat. Ne kívánd felebarátod feleségét és egyéb jószágát. Az ilyen tételek logikus vagy ál-logikus gondolatok közé iktatva és különböző jellegű mesékhez fűzve, elméleteket, teológiákat, kozmogóniákat, metafizikákat alkotnak. Ezek a tételek és elméletek tapasztalati tények, ha kívülről nézzük őket anélkül, hogy belső értelmüket kutatók; olyan fogalmak, melyeknek a hitben van az eredete és úgy kell vizsgálnunk és tekintenünk mindet, mint tapasztalati tényeket. Tanulmányozásuk hasznos a szociológiának, mert e tételek és elméletek nagyrésze képet ad a társadalmi tevékenységről, sőt gyakran éppen ezek teszik lehetővé számunkra megismerni ama lelki erőket, melyek hatnak a társadalomra, vagy az emberek diszpozícióit és hajlamait. Ezért foglalkozunk velük bővebben.

6. Mindenekelőtt igyekeznünk kell osztályozni ezeket a tételeket és elméleteket, mivel ez a művelet csaknem nélkülözhetetlen különböző, nagyszámú tárgyak alapos megismerése. Olyan ember számára, aki főleg az érzései által vezetetti mágiát, a hívó számára, rendszeren csak két osztálya van az elméleteknek: igazak vagy hamisak. Ezek a határok bizonytalanok; inkább érzik, mint értik őket.

Gyakran csoportosítják ezt a három axiómát; a) Minden tisztességes embernek, minden értelmes lénynak el *kell* fogadnia az *igaz* és vissza *kell* utasítania a *hamis* tételleket. Aki nem így tesz, az nem tisztességes em-

ber vagy nem értelmes lény. Az elméleteknek így abszolút jellege van, függetlenül az alanyoktól, akik megalkotják vagy elfogadják.

b) Minden igaz elmélet egyben hasznos is; megfordítva: mindem hamis elmélet egyben káros is. Következésképp, amikor bebizonyították, hogy egy elmélet igaz, tanulmányozása ezzel végeit is ért; nem szükséges kifürkészni, hasznos-e vagy káros.

c) Semmiképpen nem fogadják el, hogy egy elmélet hasznos lehet bizonyos társadalmi osztályoknak és káros másoknak. Ez a sarktéttel azonban új és sokan el is utasítják anélkül, hogy határozottan nyilvánítani mernék véleményüket.

7. Mármost, ha e tétélekkel más, ellentétes tétéleket állítunk szembe, akkor szintén előzetes meggondolásokkal, *a priori* okoskodunk és okoskodásunknak tapasztalati nézőpontból ugyanannyi értéke van, vagyis semmi. Ha a tapasztalat területén akarunk maradni, akkor meg kell kérdeznünk először, vajjon az előző tétélekben elfogadott kifejezések megfelelnek-e valamiféle tapasztalainknak, azután pedig, hogy ez állításokat a tények igazolják-e vagy sem. Ehhez azonban szükségképpen hozzá kell tenni, hogy lehet-e rájuk válaszolni vagy sem, mint-hogy nyilvánvaló, hogyha előzetesen, *a priori* kizárjuk e két lehetőség egyikét, akkor így *a priori* eldöntjük a kérdést, melyet kitűztünk magunk elé, ahelyett, hogy amint mondtuk, tapasztalati!ág oldottuk volna meg.

8. Kísérjük meg tehát osztályozni ezeket az elméleteket és kövessünk olyan módszert, mintha rovarokat, növényeket, ásványokat kellene osztályoznunk. Nyomban látjuk, hogy egy elmélet nem atyán egynemű egész, mint amilyen ama testek valamelyike lenne, amiket a vegytan egyszerű testeknek nevez, hanem inkább hasonlít olyan közethez, melynek összetételében több egyszerű test van.

Úgy (találjuk, hogy egy elméletben vannak leíró részek, nem bizonyított állítások, konkrét vagy elvont elemeik, logikus vagy ál-logikus okoskodások, hivatkozások az érzelmre, etikai és vallási elemek. Mindez egészben-

véve szolgáltatja az anyagot amaz épület megalkotására, melyet *elméletnek* neveznek.

Tételezzünk fel egy, a leírt módon szerkesztett elméletet. Egyike ez osztályozásunk tárgyának. Az ilyen elméletet különböző nézőpontból vizsgálhatjuk. Ezek:

I. *Objektív nézőpont*: az elméletet megvizsgálhatjuk függetlenül attól, aki megalkotta és attól, aki elfogadja; aat mondjuk: tárgyilagosan, anélkül, hogy ennek a kifejezésnek bármilyen metafizikai jelentést tulajdonítanánk. Ahhoz, hogy számbavehessük az összes lehetséges kombinációkat az anyagok természete és összekötő szálai közit, meg kell különböztetnünk a következő osztályokat és alosztályokat:

/. osztály: *tapasztalati elemek,*

(Ia) logikus kapcsolatban,

(Ib) nem-logikus kapcsolatban.

//. osztály: *nem tapasztalati elemek,*

(Ha) logikus kapcsolatban,

(lib) nem-logikus kapcsolatban.

Az (Ib) és (lib) alosztályok logikai szofizmákat, vagyis álokoskodásokat tartalmaznak, melyek megtévesztésre alkalmasak.

Az (Ia) alosztály magában foglalja az össze® kísérleti tudományokat. Ezeket *logiko-tapasztalati tudományoknak* nevezzük. Ezeket szintén feloszthatjuk két csoportba: (Ia) magában foglalja a szigorúan tiszta típusit, vagyis csak tapasztalati elemeket és összekötő, logikus szálat. A felhasznált elvonások és általános elvek kizárólag a tapasztalatból merítettek és a tapasztalat alá rendelvek. (Ia2) eltérés a szigorúan tiszta típustól és közeledés a II-hez. Elemei kizárólag tapasztalatiak, az összekötő saál logikus; az elvonásokat és általános elveket azonban értékelik és ez az értékelés (túlmegey a tapasztalaton. Ezt a csoportot átmenetnek nevezhetjük.

Ez az osztályozás, amelyet most elvégeztünk, mint minden más, amit elképzelhetünk, ismereteinktől függ. Ember, aki tapasztalatnak tart bizonyos elemeket, melyeket egy másik nem tart ilyeneknek, az I. osztályba helyez majd olyan állítást, melyet egy másik a II. osztályba

sorol. Valaki, aki azt hiszi, hogy logikusan gondolkozik, noha ez nem így várná, a logikus tételek közé sorol majd olyan tételt, melyet, a tévedést felismerve, más a nem-logikus tételek közé soroz.

Amit most elvégeztünk, az elmélet-típusok osztályozása. A valóságban azonban egy adott elmélet e típusok elege lehet, vagyis egy adott elmélet tapasztalati, nem-tapasztalati, logikus és nem-logikus részeket tartalmazhat. Úgy is mondhatjuk, vannak elméletek, melyeknek csak logikus-tapasztalati látszatuk van: a logiko-tapasztalati elméletek. Ezek helye a nem-logiko-tapasztalati elemek közt van.

2. *Szubjektív nézőpont.* Az elméletek azokkal kapcsolatban is vizsgálhatók, aki megalkotta és aki elfogadja, így a következő szubjektív nézőpontok vannak:

a) Okok, melyek miatt egy adott elméletet egy adott ember megalkot. Egy adott ember miért állítja, hogy $A - B$ -vel? Ha ezt állítja, milyen indítókok hajtják?

b) Okok, melyek miatt egy adott elméletet egy adott ember elfogad. Egy adott ember miért fogadja el, hogy $A - B$ -vel? Ha elfogadja, milyen indítókok hajtják? E kérdések közösségben lévő egyénekre vonatkoznak, társadalomlélektani kérdések.

3. *A hasznosság nézőpontja.* Jó, ha nem zavarjuk össze az elméletet és a szellemi állapotot, az érzelmeket, melyekkel együtt jár. Bizonyos emberek megalkotnak egy elméletet, mivel bizonyos érzelmeik vannak; azután ez elmélet hat ezekre vagy másokra úgy, hogy előidéz, megerősít, módosít érzelmeket.

(I.) Az elmélet által kifejezett érzelmek hasznosak vagy károsak:

(Ia) annak, aki alkotja,

(Ib) annak, aki elfogadja.

(II.) Egy adott elmélet hasznos vagy káros:

(Ha) annak, aki alkotja,

(Ib) annak, aki elfogadja.

Ezek a vizsgálódások szintén közösségekre vonatkoznak, társadalomlélektani kérdések.

9. Foglaljuk össze osztályozásunkat és vegyük példának *ezt* a tételt: $A = B$. Felelnünk kell a következő kérdésekre:

1. *Objektív nézőpont.* Megegyezik-e vagy nem ez a tétel a tapasztalattal?

2. *Szubjektív nézőpont.* Miért mondják bizonyos emberek, hogy $A = B$? Miért hiszik el ezt más emberek?

3. *A hasznosság nézőpontja.* Milyen haszna van az $A = B$ tétellel kifejezett érzelmeknek annak számára, aki e tételt kimondja? Aki elfogadja? Milyen haszna van magának az elméletnek – amely szerint $A = B$ – annak számára, aki kibocsátja? Annak, aki elfogadja? Vannak, akik egy szélső esetben igennel felelnek az első kérdésre, a többire pedig hozzáfűzik: „Az emberek azért mondják, hiszik, hogy $A = B$, mert ez *igaz*; az így kifejezett érzelmiek hasznosak, mert *igazak*; maga az elmélet hasznos, mert *igaz*.”

Ebben a szélső esetben találnak logiko-tapasztalati tudományos tételeket és ekkor *igaz* jeleníti a megegyezést a tapasztalattal. Találhatók azonban olyan tételek ífi benne, melyek semmiben sem tartoznak a logiko-tapasztalati tudományhoz és ebben az esetben *igaz* nem jelent megegyezést a tapasztalattal, hanem egész másvalamit fejez ki: nagyon gyakran csak egyszerű megegyezést annak az érzelmeivel, aki e tézist védelmezi.

10. Miután osztályoztuk tárgyunkat, mélyítsük el most az idevágó gondolatokat.

Objektív nézőpontból a tételeket vagy elméleteket két nagy osztályba osztjuk: az elsőbe tartozók semmiképpen sem lépik át a tapasztalat területét, míg a második osztálybeliek átlépik valahogy e terület határait. Éles elhatárolásuk egymástól lényeges feladat, mert ezek alapjukban véve heterogén dolgok, melyeket soha nem lenne szabad összekeverni és méghacsak össze sem lehet hasonlítani egymással. (Értelmetlenség azt állítani, mint ahogy egyesek teszik, hogy a hitük *tudományosabb*, mint másé. A hitnek és a tudománynak semmi köze nincs egymáshoz és a hit nem foglalhat magába több vagy kevesebb tudományt.)

Ez osztályok mindegyikének megvan a maga külön okos-

kodási módja és külön kritériumai, mely két kategóriába osztja őket; az egyik magába foglalja azokat a tételeket, melyek logikusan összhangban vámnak a választott kritériummal és amiket „igaznak” mondanak; a másik, amely azokat a tételeket tartalmazza, amiket nem lehet összhangba hozni egy ilyen kritériummal és amiket „nem igaznak” minősítenek. „Igaz” és „nem igaz” tehát szorosán a választott kritériumtól függnék. Ha magukban vett, abszolút értelmet akarunk adni nekik, akkor kilépünk a logikus tapasztállal területéről, hogy a metafizika területére lépünk.

Az első osztályba tartozó tételek „igazságát” csak a tapasztalatból és megfigyelésből vonjuk le, míg a második osztály igazságának kritériuma kívül van az objektív tapasztalaton; isteni kinyilatkoztatásban vagy olyan gondolatokban található, melyeket az emberi szellem – amint mondják – magából vesz, az objektív tapasztalat segítségével nélkül, vagy az emberek általános megegyezéséből merít stb.

11. Ha ezt a kritériumot nem jelzik, akkor felesleges a vita, mely üres fecsegésbe vész, ugyanúgy, mint felesleges, hogy ügyvédek védőbeszédet mondjanak, ha nincs bíró, aki meghallgassa őket. Ha valaki azt állítja: A olyan, mint B, akkor mielőtt a vitát folytatnók, tudni kell, ki dönti el a vitát e személy és aközött, aki iazt állítja, hogy A nem olyan, mint B. Ha megegyeznek, hogy az objektív tapasztalat legyen a bíró, úgy ez, dönti majd el, hogy A olyan-e, vagy nem olyan, mint B. Ebben az esetben a logikus tapasztalati tudomány területén vagyunk. Ez a vezető elve a mi vizsgálódásainknak is.

12. Ha azonban a vitázó felek más bírót akarnak, mint az objektív tapasztalat, akkor világosan meg kell mondaniok, ki ez a bíró; ez azonban csak ritkán történik meg. A metafizikusok általában *tudománynak* nevezik a dolgok lényegének és alkotó elveinek ismeretét. Ha elfogadjuk egy pillanatra ezt a meghatározást, akkor nyomban kijelentjük, hogy ebben a társadalomlélektanl foglalkozó műben, ilyen értelemben, semmi tudományosság nincs. Sokan azonban tudománynak nevezik a fizikát, kémiát, mennyiségtant stb., melyeket nem-tudo-

Hiánynak nevezni nevetségés lenne, így értjük mi is a tudomány fogalmát és nem metafizikai értelemben, melyet elutasítunk.

A metafizika magukban álló, abszolút elvekből száll le konkrét esetekre; viszont a tapasztalati tudomány konkrét esetekből halad nem magukban álló, abszolút elvekig, melyek számára nincsenek, hanem csak általános elvekig, melyeket azután más, még általánosabb elvektől tesznek függővé és így tovább a végtelenig. Ez az eljárás, melyet nehezen ért meg az, aki metafizikai okoskodásokhoz szokott, számos téves magyarázatnak adott helyet.

13. Ilyen téves előítélet, hogy valamelyik dolog megismeréséhez ismernünk kell a *lényegét*. A tapasztalati tudomány, éppen ellenkezőleg, a dolgok megismeréséből indul ki, hogy felemelkedjen, ha nem is a *lényeghez*, amely ismeretlen valami számára, de legalább az általános elvekig.

Enyhébb formájú az az előítélet, mely egyes, különálló tényeket általános elv segítségével akar bebizonyítani ahelyett, hogy megfordítva, a tényekből vezetné le az általános elvet. Ily módon összezavarják a tények bebizonyítását okaik bizonyításával.

Például bizonyos megfigyelésekből következtetnek így A tény meglétére és azután mint valószínű okokat megjelölik B, C, D...t. Mások azután bebizonyítják, hogy ezek az okok nem hatásosak és ebből arra következtetnek, hogy A nincs. Ez a bizonyítás teljesen meggyőző lenne, ha B, C, D... meglétét tapasztalatból vonták volna le és ha éhből következtettek volna A meglétére, de a legkisebb meggyőző erő sincs benne, ha a megfigyelés közvetlenül az A tényre szorítkozott. Az, akiben élénk a hit, a 8. szakaszban jellemzett elméleteket gyakran egyetlen teóriába vonja össze. A hívó csak azt keresi, hogy valamelyik állítás *igaz-e*, vagy nem *igaz*. Mit jelent pontosan *ez* a kifejezés; *igaz*? Senkisé tudja; a hívó még kevésbé, mint más. Nagyjából églátszik, hogy ennek a szónak értelme összhangban van a hívó érzelmeivel, ezt azonban csak az veheti észre, aki kívülről ítéli meg a hitet, csak az, aki idegen ettől, nem maga a hívó. A hívó többnyire visszautasítja és csaknem

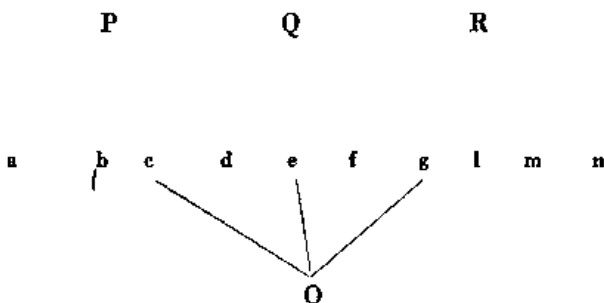
sértésnek tartja, ha figyelmeztetik hitének szubjektív jellegére, melyet ő, ellenkezőleg, abszolút igaznak tart. Ez az oka annak is, amiért vonakodik elválasztani az *igaz* kifejezést jelentésétől, melyet tulajdonít neki és amiért szívesen beszél egy *igazságról*, mely különbözik a tapasztalati igazságtól és felette áll annak. Felesleges ilyen elmélgésekkel foglalkoznunk, melyek csak hiábavalók lehetnek, amikor nem tudjuk, minek felelnek meg pontosan a használt kifejezéseit és amikor hiányzik a bíró eldönteni a vitát. Ki vagy mi ez a bíró? A megfigyelés és a tapasztalat, vagy valami más? Le kell rögzítenünk ezt a pontot, mielőtt tovább mennénk. Ha teljesen szabad valaki, azt választhatja két bíró közül, hogy ítéletet mondjon ügyében, akit előnyben részesít, de nem választhatja mindkét bírót egyszerre, ha előre nem biztos abban, hogy mindkettőnek csak egy véleménye és egy akarata van.

13. A metafizikusok már előzetesen, *a priori* tudják ezt, mert szerintük a nem-tapasztalati kritériumnak akkora tekintélye és oly nagy hatalma van, hogy uralkodik a másikon, a tapasztalati kritériumon. A tapasztalati kritériumnak szerintük szükségképpen meg kell egyeznie a nem-tapasztalati kritériummal. Hasonló indítékból a teológusok biztosak abban, hogy a két kritérium soha nem ellenkezhethet egymással. Nekünk, kevésbé megvilágosodott elméknek, nincsenek ilyen előzetes, *a priori* meglátásaink, mert csak azt keressük, ami van és így be kell érünk egy bíróval: a tapasztalattal és megfigyeléssel. Fűzzük hozzá, hogy maga a logika sem ad szükségképpen következményeket, pontosabban egészen új eredményeket és hogy hatását csak a tapasztalatból meríti. Az emberi gondolkodás szintetikus; csak a tudományos okoskodás teszi lehetővé keveseknek, hogy elemzéssel elkülönítsék egymástól valamely egész részeit. A kevésbé tanult emberek gyakran legyőzhetetlen nehézséget tapasztalnak, amikor arról van szó, hogy egy bizonyos dolgot egymástól független, különböző nézőpontból vizsgáljanak. Egyszerű kísérlet meggyőz erről. Olvassunk fel valami tényt egy újságból, társaságban, azután próbáljunk meg olyan különböző nézőpontokból beszélni róla, melyekkel szembeállhatunk a ténnyel és

vegyük sorba ezeket a nézőpontokat, *egyiket a másik után*. Látjuk majd, hogy nem kísérik figyelemmel a hallgatók, mert az összes nézőpontokat szüntelenül *egyszerre* vizsgálják.

Az emberi gondolkozásnak ez a tendenciája nagy nehézséget okoz annak, aki állít valamit és annak, aki hallgatja. Nehéz elkülönítve tartani egymástól a két kritériumot, a tapasztalati és nem-tapasztalati kritériumot; az emberek nagy többségét győzhetetlen erő arra készíteti, hogy összezavarják ezeket a kritériumokat. Számos, a szociológiában jelentős ténynek ez a magyarázata. A természettudományokban beérik azzal, hogy megértik az elemzés szükségességét – egy konkrét jelenség különböző részeinek tanulmányozására –, melyet szintézis követ azért, hogy az elméletből a konkrét tényre visszatérjenek. A társadalomtudományokban sokan vannak még, akik ezt nem értik meg.

15. Innen származik az a gyakori tévedés, hogy tagadják valamely elmélet igazságát, mivel az nem magyarázza meg egy konkrét tény összes részeit; és más formában ugyanezt a tévedést tapasztaljuk, amikor össze akarják zsúfolni egy elméletbe az összes többi, hozzá hasonló, sőt oda nem tartozó elméleteket. Vizsgáljuk meg ezt a kérdést közelebbről:

Legyen O egy konkrét jelenség. Különítsük el tőle elemzéssel: c, e, g... különböző tényeket; c tény és azok, amelyek hasonlóak hozzá, vagyis a, b... egyesítve vannak bizonyos elméletben és egy P általános elvtől fügnek.

Hasonlóan e és a hozzá hasonló tények, vagyis $d, f \dots$ egy más, Q elméletet adnak; a $g, l, m, n \dots$ tények egy másik, R teóriát adnak és így tovább. Ezeket az elméleteket külön tanulmányozzák, azután az O konkrét tény megismerésére egyesítik a teóriák $c, e, g \dots$ eredményeit. Az elemzés után szintézist végeznek. Vannak, akik nem értik meg e módszeres lépéseket és így szólnak: „ O nemcsak e -t, hanem c -t is tartalmazza, a Q teóriának tehát c -t is magába kell foglalnia.” Ez a következtetés téves, azt kell mondani és ez az egyetlen helyes következtetés: „...tehát a Q elmélet csak egy részét adja az O jelenségnek.”

A konkrét jelenségek nagyon bonyolultak és úgy vizsgálhatjuk, mint amelyek számos $P, Q, R \dots$ részből vannak összetéve. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ismeretszerzés legjobb módja elkülöníteni a P, Q, R részeket és egyenként tanulmányozni; azután újból egyesíteni, hogy megkapjuk ily módon a bonyolult jelenség elméletét. Így jár el a logiko-tapasztalati tudomány, de az, aki ezt nem szokta meg, vaktában kutat, átmegy P -ről Q -ra, Q -ról R -re és így tovább; minden pillanatban visszafordul, csalódik és értelmetlen fecsegésbe vész; amikor P -t tanulmányozza, Q -ra gondol és amikor Q -t tanulmányozza, ismét másra gondol. Még rosszabb ennél, ha valaki P -t tanulmányozza, de félbenhagyja, hogy Q -ról fecsegen és amikor válaszolnak neki Q -ra, már R -ről fecseg; hetet-havat összehord és nem árul el szávaival mást, csak egyet: teljes járatlanságát az egész tudományos módszerben.

16. következő fejezetekben a társadalomlélektan eddigi eredményeit rendszerezzük. Vizsgálataink célja a társadalom mivoltának, a társadalmi állapot különböző fokozatainak és a társadalom legszűkebb alakjának, a csoportnak és a csoport legfontosabb történeti alakjainak, a családnak, nemzetnek, államnak feltárása – lélektani kutatások alapján. A vizsgálat lélektani jellegéből következik, hogy a végső okokat nem kutatjuk és az összefüggések kimutatását csak a lelki élet területére korlátozzuk. Nem esik tehát szó ebben az összefüggésben a történelmi materializmus „alap” és „felépítmény” fogalmainak összefüggéséről, sem pedig az

ösztönök eredetére vonatkozó feltevésekről és mint kívülesőt nyitvahagyjuk a lelki élet jelenségeinek „dialektikus” értelmezését. A feladat ilyen megszükitése gondos mérlegelések alapján történt. Egy új tudomány eddigi eredményeinek bemutatásánál a kör megszükitése hasznosabbnak látszik, mint kibővítése, márcsak azért is, mert minden fölvetett probléma újabb problémákkal jár együtt, az egyes tudományágakat elválasztó határok könnyen elmosódnak és a vizsgálat a mélység rovására feszínes marad. Ezt pedig minden, tudományos jelzőre számottartó munkában lehetőleg kerülni kell. Nem felesleges talán megjegyezni, hogy a társadalomlélektan *leír* bizonyos jelenségeket, de nem *értékeli* őket. Beéri tények megállapításával és tények összefüggéseinek feltárásával, de nem állít fel normákat. Leíró és nem értékelő tudomány. Jelszava *Spinoza*¹⁰ mondása lehetne: *non Ingere, non ridere, sed intelligere*; nem nem nevetni, hanem megérteni.

I. AZ EMBER TÁRSADALMI HAJLAMAI

1. Mi a társadalom lényege? A társadalmat alkotó egyének sajátos belső kapcsoltságának állapota. E belső kapcsoltságot felderíteni a társadalomlélektan feladata.

Az ember társadalmi hajlamainak olyan veleszületett ösztönöket és más veleszületett tulajdonságokat nevezünk, melyek tevékenységükben más emberek jelenlétét, pontosabban, társadalom meglétét feltételezik. Ilyen ösztön példának okáéit a segítőösztön, ilyen tulajdonság példának okáért a befolyásolhatóság és megértés. Anynyit jelent ez, hogy ezek az emberrel született ösztönök és tulajdonságok csak olyan emberrel vagy csoporttal ezembeii nyilvánulhatnak meg, akivel társadalmilag, vagyis sajátos belső kapcsolatban vagyunk. El kell választani tőlük az ember más hajlamait állatokkal, tárgyakkal és „idegen” emberekkel szemben, amikkel vagy akikkel nem érezzük magunkat egy társadalomba tartozóknak. Ebbe a csoportba tartoznak az összes tulajdonképpeni, vagyis a testi ösztönök. Ehhez járul még néhány más hajlam is, így vegyítetlen alakjában a harci ösztön és sajátos formában az önérzet ösztöne, míg különös határhelyzetet foglal el a visszautasítás ösztöne. Az ösztönök e felosztásában bizonyos tekintetben *Tansley* könyve (*The New Psychology*) az alap. *Tansley* megkülönböztet én-ösztönöket (ego instincts), nyáj-ösztönöket (herd instincts) és nemi ösztönöket (sex instincts), melyek sorjában önmagunk fenntartásának (és gyarapításának), csoportunk fenntartásának (és gyarapításának) es a faj fenntartásának felelnek meg. Természetesen ez csak az alap, melyen éppenhogy tájékozódhatunk. E felosztás alapján a társadalomlélektan a nyáj-ösztönökkel foglalkozik.

2. A velüncszületett társadalmi hajlamok gyakran páronként, ellentétes formában mutatkoznak. Ilyen ösztön-párok az önérzet és ellentéte, az engedelmesség ösztöne, a segítő- és a harcos-ösztön, a társas-öszilön eb a társadalmait kerülő ösztön, a közlő- és a titkolódzó-, a szexuális és antiszexuális ösztön, a félelem és kíváncsiság.

A dialektikus materializmus fogalomkörében az ellentétes ösztönpároknál felmerülhet az a gondolat, hogy az ösztönpárok ellentéte dialektikus ellentét, olyanformán, hogy példának okáért az önérzet volna a tézis, az engedelmesség az antitézis. Ez a föltevés tarthatatlan, mert

- a) az ösztönpárokba állított ösztönök mindegyike tézis,
- b) az antitézisnek vélt második ösztön nem az elsőből fejlődik ki, hanem együtt vannak meg az emberben,
- c) feltéve, hogy az ösztönpárok tagjai dialektikus viszonyban lennének egymással, kérdés, mi a szintézisük, amelyben „magasabb egységben” egyesülnek. Nyilvánvaló, hogy az emberi élet alakításában az ellentétek e kapcsolatának jelentős szerepe van. A lelki életet az ilyen ellentétes ösztönök dúsabbá, gazdagabbá teszik, nélkülük a lelki éleít egyhangúvá és szegényessé válna.

3. Az ember társadalmi hajlamai plasztikus, képlékeny mivoltukkal különböznek a tulajdonképpeni ösztönöktől. Az ember szűkebb értelemben vett ösztöneinek tartalma, akár az állaté, csak a testi vagy biológiai világra vonatkozik. A szűkebb értelemben vett ösztönök többé-kevésbé merevek, nem vagy csak kevésbé idomíthatok. A velüncszületett társadalmi hajlamok ellenben a társadalmi és szellemi világra is vonatkoznak, hatnak és hatások alatt alakulnak.

A hajlamok plasztikus mivoltának felmérhetetlen jelentősége van. Az egész nevelés, de egyáltalában a kultúra fejlődőképessége a hajlamok idomíthatósága nélkül elképzelhetetlen.

A tulajdonképpeni ösztönök merevségét régóta ismerik a szélesebb néprétegek is. A spanyol közmondás: ami iá pelenkában van, az megy ki a halotti lepedőben, a magyar példabeszéd: kutyából nem lesz szalonna, vér nem válik vízzé stb., ezt a felismerést mutatja. Ide tartozik az ismert tétel: minden nevelés csak szoktatás. De

v. ö. ehhez az állatok domasztikálásának és idomítanak határait. A köznyelv nem tesz különbséget a tulajdonképeni – merev – ösztönök és a képlékeny hajlamok között.

AZ ÖNÉRZET ÖSZTÖNE

4. Az ösztönök közül elsőnek az *önérzet ösztönével* foglalkozunk. Kutatásunk tárgya így most a velünkszületett törekvés értékre és érvényesülésre és az ezeknek megfelelő érzelmekre, melyet értékünk és érvényesülésünk tudatának nevezhetünk. Ez a törekvés általában nem tudatos és ebben a nem tudatos állapotban egész lelki életünket végigkíséri, időnként azonban előtérbe nyomul, virtuális állapotából aktuálissá válik és pozitív vagy negatív tartalommal fellép az önérzet ismert gerjedelmeiben. Az önérzet ösztönét és megnyilvánulását itt a társadalommal való kapcsolatában vizsgáljuk, vagyis az egyén önértékelésének a csoponttól függését. El kell tehát határolnunk egyrészt az egyszerű erő- és hatalomérzéstől, amely társadtalmonkívüli, életösztön, másrészt egy másik lelki magatartástól, mely külsőleg hasonlít *hozzá.*, belsőleg azonban lényegesen különbözik tőle. E különbség feltüntetésére nézzük meg a *hatalmi vágyat*, mint olyan esetet, mely mindkét magatartásban, a társadalmi jellegű önérzetben és a hozzá külsőleg hasonló, belsőleg azonban különböző magatartásban megnyilvánul, így e harmadik magatartás révén élesebben kibontakozik majd előttünk a keresett különbség. Mag szavakkal: adva van A jelenség, mely külső megnyilvánulásában hasonlít, belsőleg (azonban különbözik B jelenségtől. A különbség megállapítására nézzünk egy harmadik, C jelenséget, mely megvan úgy az A, mint a B jelenségben. Ha igaz, hogy A és B belsőleg különböznek egymástól, akkor bizonyos, hogy a C más képet (C_i) mutat az A-ban, mint a B-ben (C₂) és C különböző képeiből (C_i és C_L) megtudhatunk egymást az A és B jelenségek belső különbségéről is. A hatalmi vágy egyik típusa a *zsarnok* aki annyit akar,

hogy énje külső értelemben hatalmasnak és jelentékenynek mutakozzék. A másik típus a *becsvágyó*, aki elsősorban azért törekszik hatalmi helyzetre, mert ebben a maga értékének igazolását látja, vagy a *dilettáns*, aki szakértőnek akar mutakozni. E két utóbbi típus feltételezi törekvéseiben az értékelés bizonyos mértékét, érvényesnek tartja és magára kötelezőnek elismeri. A becsvágyó és a dilettáns magatartásában megtalálunk tehát bizonyos belső alárendeltséget környezetük értékítéletei alá és belső függést ezektől az értékítéletektől, amik hiányoznak a zsarnokból. A zsarnokon a korlátozásokat nem ismerő vak hatalmi /akarat uralkodik. A zsarnoknak csak környezetének külső magatartása fontos, a függés tőle, különösebben az alázatosság, rémület és félelem jelei. Ehhez számos esetben kegyetlenség is járul, de mindig hódolatot és akarata alá rendelést kíván. Jelszava az ismert latin mondás lehetne: *Oderint, dum metuant*,¹¹ ám gyűlöljenek, csak féljenek tőlem. Ez a vak hatalmi akarat noha állatokon és néha a holt természetben is kielégülhet, amelytől természetesen el kell választanunk azokat az eseteket, amikor fölényre az embereken kívüli dolgok felett csak emberi környezetükre gyakorolt visszahatása miatt törekszenek. Úgy is mondhatjuk, hogy a zsarnok csak *az emberek külső magatartásán* akar uralkodni, míg a becsvágyó a *lelkek felett* is. Az egyik *külső*, a másik *belső* hatalomra törekszik. Mutatja ezt az a (magatartás, melyet akkor látunk, ha e hatalmi törekvésük nem sikerül. Csak a második típus ismeri a szégyenkezést, a szégyenérzetet, ott, ahol elismerés helyett megvetésre talál, mert ez a megvetés kimondottan belső állapot, melynek a külső hatalmi szférához semmi köze nincs. A zsarnok soha nem szégyenkezik, ha hatalmi törekvése valamiben nem sikerül, harag és düh a visszahatás benne. (Az itt elemzett lelki állapotokat szépen mutatja többek közt *Arany János*¹² *A walesi bárdok* című balladája ég *Shakespeare*¹⁸ néhány típusa: *///. Richárd, Jágó* stb.) Mélyítsük el jobban ezt a most felismert különbséget. A becsvágyó (és a dilettáns) típusában megnyilvánuló ösztön *sajátosan társadalmi ösztön*. Aktivvá válásának feltétele nemcsak más emberek jelenléte, hanem *az is*, hogy ezek a mások belső kapcsolatban vannak ösztön-

nünk hordozójával. E belső kapcsolatban ösztönünk hordozója már eleve elismeri másoknak ama jogát, hogy döntsenek értéke vagy „értéktelensége felett. Az első típus (a zsarnok) viszont a *társadalmon kívüli*, extraszociális ösztönök közül való. Ezt a társadalmon kívüli ösztönt általános alakjában arra az öröme vezethetjük vissza, melyet teljesítményeinken, képességeinken érzünk, motívumra, amely megfűszerezhet minden olyan munkát, főleg technikai teljesítményt, minden testi vagy szellemi erő kifejtést, melyeknek eredményeit láítjuk. Ilyen értelemben van az emberekben egy elemi erő- és hatalomérzés, ami minden társadalmi kapcsolattól mentesen, sajátja az embereknek, mint szerves lényeknek (vitális öntudat). Minden idetartozik, ami nagyobb erőérzést ad testünknek.

Néhány példa jobban megvilágítja az utóbbi gondolatot. Az elemi erő- és hatalmi érzésen alapszik a díszek viselésének egyik motívuma, míg másik motívumát természetesen társadalmi hatásokban kell keresnünk. Lotze¹⁴ a fejdíszet a hajlammal magyarázza, hogy magas sisakokkal, medvebőr-süvegekkel, tornyos hajdíszekkel nemcsak viselőjük félelmetességiét és tiszteletre méltóságát akarják fokozni mások előtt, hanem egyben az is céljuk, hogy viselőjüket méltóságteljes érzéssé, a felfelé meghosszabbított lét érzésével eltöltsék. Hasonló hatású a feszes katonazubbony, a derék- és vállöv. Az első hosszúnadrág a fiúknál. Idetartozik az a büszkeség is, melyet a kis gyermekek mutatnak első felemelkedő vagy járó kísérleteiknél. Természetesein már korán társadalmi eleme is van ennek az érzésnek. A társadalmon kívüli típus jelentősége kisebb, mint a társadalmi típusé: mint a tapasztalat mutatja, az öröm, melyet képességeink okoznak, nem ösztönzi annyira az embert, mint ha embertársai elismerésére is számíthat. A jól végzett munka önmagában hordja jutalmát, de még eokkal inkább, ha mások is tudnak erről és elismerik.

2 Ma a lényege a társadalmi önértetnek? Ösztönünk hatása alatt arra törekszik az ember, hogy lehetőleg értékes legyen.

Ez a meghatározás hiányosnak látszik, mert éppen a

társadalmi jellegére való utalást nem találjuk meg benne. Ezért bővebb magyarázatra szorul.

Az eddigiek alapján nem tartozik ide a magunk tökéletesítésére irányuló olyan törekvés, amikor az ember csak magát vagy istenét ismeri el bírónak tettei fölött és nem veszi figyelembe embertársai véleményét. Az előrehaladó individualizmus és individuális jellegű korszakok, mint amilyenek p. o. a világháború előtti évtizedek, lehetővé teszik ilyen típus kialakulását. Ez a belsőleg elszigetelt ember, akit *Ibsen*¹⁵ nagyon egyoldalúan úgy jellemez, hogy „az egyedülálló emberek erősek”, mindenképpen csak nagyon kifejlődött kultúrák terméke és akkor is csak nagyon tökéletlenül. Elválása soha néni teljes környezetétől.

A társadalmi önérték ösztönét csaknem ideáltipikus tisztaságban a gyermekekben és az egyszerűbb kultúrákban látjuk. A tökéletességre törekvés célját ezeknél környezetük, főleg az a csoport dönti el, amelyhez tartoznak; a csoport dönti el, hogy ezt a célt mennyire érték el. Lényeges azonban, hogy az egyén a csoport ítéleteit nem valami külső, vele semmi kapcsolatban nem lévő tényezőnek érzi, hanem úgy éli meg, mintha azok a maga ítéletei lennének.

Az egyén ösztönétől hajtva akar valami lenni. Ez a valami azonban a csoport véleményében gyökerezik, mely egyben az ő véleménye is. Lehetséges, hogy minden kultúrfokon voltak és vannak egyéni kiállások és kitörések, de csak korlátolt mértékben. Ez már csak azért is szükségképpen így volt, mert az ember látása eredetileg kifelé, környezetére irányul és a befelé, önmagába tekintés, az introspekcio nyilván későbbi fejlemény, melyet magasabbrendű kultúrák hoztak létre. Ma élő kezdetleges népeknél is jóformán semmi nyoma sincs ilyen elszigetelt, belső megfontolásokon alapuló érték-ítéleteknek. Az egyén eredetileg a csoporttól tudja mekkora az értéke és nem a ma ítéletével dönt értékéről. Értékesnek lenni és mint érték érvényesülni eredetileg egyet jelent. Ebből azonban nem az következik, hogy a társadalmi önérték ösztönének csak az a célja, hogy csoportja elismerje. Ezzel kettéválasztanánk azt, aimi eredetileg egy: elismertetni és értékesnek

lenni, már pedig e kettő eredetileg nőm két különböző, hanem azonos tényállás.

A társadalmi önértet ösztönének tartalma, íá tökéletes-ség, melyre az egyén törekszik, nem más, mint a csoport meggyőződése tagjának értékéről, úgyhogy a csoport-tag ezt a meggyőződést a maga véleményének tartja. Az egyén azt a képet alkotja meg magáról, amelyet a csoport alkot róla.

3. A társadalmi önértet most elemezett idátípusától különböznek tapasztalati formái, melyekben az eredetileg egyet jelentő érvényesülés és érték elkülönülnek egymástól, így általában két típus alakul ki. Ezek:

a) Az erkölcsileg autonóm ember típusa, aki maga állapítja meg értékét. Ezt a típust teljes kifejlődött alakjában csak kevés, magasabbrendű kultúrában találjuk meg. Kezdetei azonban már alacsonyabb kultúrfokon is megvannak a versenyben, féltékenységben és a harcban, amikor az egyén el- és kiválik a csoportból.

b) Az a típus, amikor a környezettől függés különösen szembeszökő. Az ilyen ember aggódva ügyel a csoport elismerésének külső jeleire. Nem éri be a vele egy társadalmi helyzetben lévő csoporttagok elismerésével, hanem mindenkinek, az alatta állóknak elismerését is fontosnak tartja értékének kihangsúlyozására. (E típus torzított alakja a hiú ember.)

Ide tartozik még, amikor az egyén értéke nemcsak tudatos, hanem másokkal szemben különösen hangsúlyozott is. Itt s távolság (distancia) tudata döntő jelentőségű az önértetre. (A büszke ember.)

Az önértet ösztönével kapcsolatosan külön kell megemlékeznünk a *hatalmi ösztönről*. Emberek a hatalmat nemcsak a fizikai uralom, hanem a velejáráó elismerés vagy érvényesülés miatt áhítják, azért, mert a leghatalmasabb egyben legértékesebbnek is számít. Óhajtják a kitüntetést. Ahol uralkodunk, ott tisztjeit vesz körül. Ilyenkor nemcsak azt élvezzük, hogy rendelkezhetünk emberekkel és dolgokkal, hanem a sajátos magasabbanlét tudatát is a többiekkel szemben. Amikor külső értelemben felette állunk a többieknek, föléljük emelkedettek vagyunk értékben is. (V. ö. a német Untertan, Subject ~ alattvaló, a magyar fölöttes stb. sza-

vakban meglévő ilyen mellékletemet.) *A hatalmi élmény rendes körülmények közt értékélménnyel kapcsolódik* és a hatalmi akarat ennyiben egyik sajátos alakja az érvényesülési akaratnak.

Még jobban kitűnik ez, ha elemezzük azt a kielégülést, melyet a hatalom birtoklása nyújt. Általában 3 főmotívumát különböztetjük meg e kielégülésnek: *a)* örömet a képességben és okozásban; *b)* örömet abban, hogy másak elismernek, ami normálisan azok egész magatartásában és engedelmességében a hatalom birtokosával szemben megnyilvánul; *c)* kielégülést a magunk értékének fokozódásában, amely tudatunkban a hatalom birtoklásával kapcsolódik.

A hatalom kívánásával együtt jár a vagyon kívánása is. Kettőjük között azonban a hatalom kívánása az első és hozzámérten a vagyon kívánása csak másodlagos. A népi gondolkodás téved, amikor a birtoklási akaratot eredeti, erős ösztönnek, sőt az emberi történések, elsősorban a történeti élet eredeti ösztönének tartja. A vagyon kívánásának, a birtoklási akaratnak egyszerűbb formái természetesen ősrégiek. Ilyen egyszerűbb formák: nők érzéki élvezetre, ékszerek, szokatlan holmik kívánása. Megvan bennük a gyűjtőösztön is, mely azonban nagyon távol van attól a modern kívánságtól, hogy a «szerzett javakat gazdaságilag hasznosítsák. Ezenkívül azonban már a gyermekek fejlődésében is nagy szerepe van a hatalmi akaratnak, mely mögött nagyon elmarad a birtoklási akarat. Továbbá a mindennapi tapasztalat szerint vagyonra a vele kapcsolatos társadalmi hatalom miatt törekszenek. A vagyon kívánását részben arra vezethetjük vissza, amit a siker, mint a derékség bizonyítéka jelent a cselekvő és a csoport szemében. A birtoklási akarat rendszeres, tökéletesebb alakjában csak a kapitalizmusai vonult be az emberiségbe és roppant jelentőségűvé vált modern kultúránkban és minden „későbbi” kultúrában.

A birtoklási akarat modern formáiban ie a társadalmi önérzet ösztöne tevékeny. Mindaz, amit birtokolunk, élvezünk, mindaz, amire törekszünk és amit elérünk, igazán értékessé akkor válik, ha mások is látják, tudomást vesznek róla és méltatják. A legmagányosabb ember sem tud meglenni egészen néző nélkül,

a legmagányosabb gondolkozó vagy művész sem tud meglenni a csodálóknak legalább kis köre nélkül. Egyén és csoport ilyen kapcsolatainak vizsgálata külön feladat.

4. Foglaljuk össze az önérzet ösztönéről elmondottakat. Az önérzet ösztönének célja értékesnek lenni és mint értékes érvényesülni. Eredetileg e két cél egyet jelent, mert a mértékadó ítélet hordozója eredetileg a csoport, melynek elismerését vagy helytelenítését a csoporthoz tartozó, megítélt egyén nemcsak külső ténynek, hanem a maga lénye egyrészének, a maga véleményének érzi. E függőség következtében a csoport sokszorosan hat az egyén cselekedeteire, befolyásolja eredeti akaratirányainak kiválasztásában, fokozásában és átalakításában. Azzal, hogy az egyén belsőleg a csoport alá rendeli magát, ösztönünk minit sajátlagosan társadalmi ösztön különbözik az egyszerű erő- és hatalom-érzéstől, ami magához az élethez tartozó és ezzel társadalmonkívüli ösztön.

AZ ALÁRENDELTSÉG ÖSZTÖNE

1. Az alárendeltség ösztönét legegyszerűbb formájában a kutyánál figyelhetjük meg, mely ura előtt hátára fekszik és így védtelenné teszi magát, ha valami hibát követett el, ami miatt büntetés fenyegeti. Ez a magatartás jól elválasztható a félelem állapotától, mert a félelem menekésre, elbúvársra készíti az állatot vagy megakadályoztatva arra, hogy meglapuljon és lehetőleg összekuporodjon.

Az embernél, mindenekelőtt a gyermeknél látjuk jellegzetesen ez ösztön uralmát. Ahogy a kis gyermekek beilleszkednek a ház rendjébe, hangjuk és kifejezőmozdulataik az önkéntesség, sőt alkalmilag az öröm eleimét tüntetik fel magatartásukban. Még világosabban látjuk ezt a közös játékoknál; a játékszabályoknak még lelkesebben engedelmeskednek, mint az otthoni parancsoknak. A félelem az erősebb játékvezetőtől nagyon sokszor nem számít. Vegyük figyelembe továbbá viselkedésüket

olyan felnőttel szemben, akinek tekintélye van előttük mennyire más lesz, hogy megváltozik a legdurcásabb, leggharagosabb gyerek, hogyan igyekszik kedvében járni a tisztelt embernek, mennyire lesi minden pillantását.

Hasonló ehhez a felnőttek magatartása tekintélyes és vezető személyiségekkel szemben. A világtörténelem zseniális vezetőszemélyiségein nagyban tanulmányozhatjuk azt, amit kisebb mértékben naponta megfigyelhetünk magunk körül: vak odaadást váltanak ki környezetükből, mely az ellenállás teljes lehetetlenségét foglalja magában. Téves racionalizmus lenne, ha ezt a hatást a félelemmel akarnánk megmagyarázni. Sok esetben már a körülmények is lehetetlenné teszik, hogy a közvetlen hatás különös erősen kiváltsa a félelmet. Ha pedig feltételezzük, hogy a súlyos külső következményekkel való hallgatólagos fenyegetés, vagy az, hogy súlyos külső következményeket várhatunk a vezető személyiségektől, szokatlanul nagy mértékben árad ki belőlük, ezzel csak az az új kérdés vetődne fel: honnan van a kérdéses személyiségnek ez a különös hatása? (Magyarázó próbálgatások a nagy vezetőférfiak „külső varázsáról” szóló népies nézetek; p. o. *Napóleon* szemének „csodálatos” hatásáról számos feljegyzés van.) Azt szokták mondani az ilyen emberekről, hogy nem jó velük kukoricázni, nem jó egy tálból cseresznyét enni. A hang azonban, amellyel ezt mondják, mást hatásra utal, mint félelemre. Azonkívül félelemmel nem tudnánk megmagyarázni a legfontosabbat most: a belső, örömmel teljes és önkéntes odaadást, melyet a rabszolga-engedelmesség helyett az ilyen személyiségek fel tudnak kelteni.

Világítsuk meg jobban ezt a lelki magatartást egy másik példával. Elhatározzuk, hogy valakinek alaposan megmondjuk véleményünket, elhalmozzuk szemrehányásokkal, panaszokkal, kérésekkel vagy hogy kívánságainak teljesítését megtagadjuk, utasításaira nemmel válaszolunk. Amikor azonban erre kerül a sor, egy hangos szót sem tudunk kiejteni, belső lehetetlenség szízmunkra, hogy az illető akaratával szemben az elképzelt módon nyilatkozzunk, szinte *belső bénulás* ejt hatalmába. Akárhányszor szó sem lehet itt félelemről és ha mégis visszariadunk az elképzelt szavak kiejtésétől, ezt

sokszor nem az esetleges külső következmények miatt tesszük. Bizonyos körülmények közt nyilván a visszahatás kinő s nekünk, amit szavainkra várunk, a barátságatlan, elutasító vagy lekicsinylő felelet, mely sértené önérzetünket. Azonban ez a különös érzékenység éppen ennek az egy embernek magatartásával szemben, máris egy bizonyos sajátos belső viszony következménye. A támadásnál tehát lényegében magától a támadás aktusától félünk.

Hasonlóan viselkednek az emberek az erkölcs hagyományával és parancsaival szemben. Ismeretes a vak engedelmesség, a korlátlan belső alárendeltség erkölcsi kérdésekben minden alacsonyabb kultúrfokon. A feltétlen tisztelet hangja, mellyel beszélnek róluk, meggyőzően cáfolja a racionalista gondolatot, hogy ezt a magatartást félelemmel magyarázzuk.

A félelem érzésétől el kell választanunk a félénkséget. A félénk ember a legegyszerűbb dolgokban sem tud kezdeményezni, nem tud önálló véleményt nyilvánítani és kiállni igazsága mellett, nem tud ajánlani valamit és akaratát érvényesíteni. Röviden: képtelen kilépni az alárendeltség állapotából. Ennek ellenére is jól érzi magát abban a körben, mellyel szemben ez a tulajdonsága megmutatkozik, ami annak bizonyítéka, hogy nem a káros következményektől való félelemről van itt szó, mely bizonyos aggodalomban vagy feszültségben nyilvánulna meg benne. Csak az ösztön érvényesül itt, feltétlenül engedelmeskedni az erősnek, ami egyben lehetlenné teszi számára, hogy ha mingyárt csak kísérletileg és átmenetileg is: fölcserélje a szerepet és mint vezető tevékenykedjen.

2 A félénk ember néha abba a helyzetbe kerül, hogy bár belsőleg vonakodik, mégis ki kell lépnie magából és önállóan kell cselekednie. Lelkiállapota ilyenkor a *zavartság*: a félénk ember zavarban van. A zavartság különös esete a *lámpaláz*, mely elfogja az újoncot (és nemcsak az újoncot), ha tömeg előtt kell beszélnie vagy olyan helyzetbe kerül, ahol „mindenki őt nézi”. Ilyenkor úgy érzi, hogy a tömeg vele szembenálló, fölényben levő egész, melynek megfigyelése és megítélése alá kell magát bocsátania és ez ellen berzenkedik valami

benne. Szeretné siettetni az időt, szeretne mielőbb túl-
 lenni már az egészen és minél jobban közeledik a kri-
 tikus időpont, annál izgatottabb lesz vagy pedig izgalma
 lázas fásultságnak ad helyet. Elsápad, elpirul, melege
 lesz, vagy fázik, idegesen mosolyog, nevet vagy ásít. Ha-
 sonló ehhez azoknak a gyerekeknek lelkiállapota, akik
 félnek bemutatni „idegen” nézők előtt, amit szűkebb,
 megszokott körükben vagy egyedül meg tudnak tenni.
 E jelenség magyarázata: nem érzik magukat teljesen
 biztosnak dolgukban. Ugyanígy a vizsgázóknál is belső
 bizonytalanságból ered a szorongás érzése. A belső bi-
 zonytalanság nem valóságos képtelenség és ennek a kép-
 telenségnek többé-kevésbé tiszta tudata. Ellenkezőleg,
 a bizonytalanság nem tudatos, hanem bizonyos gátláso-
 kon alapul, kiszorított, gyengeségi tudat az alapja.
 (Megállom-e helyemet a vizsgán? kérdezzük (magunk-
 ban. – Tanultam, tehát tudok, tehát jól *kell* felelnem,
 válaszoljuk. – Ugyanekkor azonban kételyek is támad-
 nak bennünk: Eleget tanultam-e? A megtanult anyagot
 kielégítően tudom-e? És ha tudom is, nem hagy-e majd
 el a döntő pillanatban az emlékezőtehetségem? – Jól kell
 felelnem, ismételjük magunkban, de a kiszorított gyen-
 geségi tudat ott lappang bennünk és bizonytalanná tesz.)
 A félelem belsőleg és külsőleg, nagy izgalomnál szinte
 az eszméletlenségig bénítóan hat egész szervezetünkre.
 („Földbe gyökeredzett a lába.”) Alárendeltség és félelem
 gyakran kapcsolatosak egymással, most azonban olyan
 példákat nézzünk, amikor magunk éltünk át örömteli
 odaadást szeretett éa tisztelt vezetők iránt, akár a neve-
 lés területén, a szakmában, a katonaságnál vagy a poli-
 tikában, amikor a tisztelet tisztán bugyog ki a leiekből.
 Nincsen itt gátlás és bénulás, sőt minden erő szabadon
 kibontakozik bennünk. A függés a vezetőtől abban
 nyilvánul, hogy egész belső és külső magatartásunkat
 meghatározza. Még *belső ellenállás* is lehetetlen vele
 szemben. Minden erő, amely ellene irányulhatna, meg-
 szűnik, ugyanakkor azonban ezek az erők kitörnek a
 vezető által mutatott irányban. (Erőátvitel.) Némely-
 kor ez külsőségekben is megnyilvánul. Ilyen volt a fran-
 cia nagy forradalom egyik epizódja, amikor *Camille
 Desmoulins*¹⁸ egyik gyűjtőhatású beszéde közben hirte-
 len letépett a mellette álló fáról egy falevelet és azt

kalapja mellé tűzve küldte harcba a tömeget, mely szintén falevelet tűzve kalapja mellé, gondolkodás nélkül követte vezérét.

A kifejezési jelenségek is teljesen különböznek egymástól a félelemnél és az alárendeltségnél. A félelmet ekápadás, reszketés és általános bizonytalanság jellemzi. Aki nem tud elmenekülni vagy elrejtőzni, az összekuporodik és lehetőleg láthatatlanná akarja tenni magát. Másként van annál, aki alárendeli magát valakinek. Tekintete a vezető arcára tapad, csak úgy nyeli magába szavát, a legnagyobb buzgalmat mutatja és felélénkül. Egész magatartása mutatja: kicsi vagyok, puha viasz vagyok számodra, készen arra, hogy teljesen magamba fogadjalak téged.

Végül a kísérő érzelmi állapotok is alapjukban különböznek mindkét ösztönnél. A menekülés ösztönét félelem kíséri. Ezt nem lehet felcserélni az alárendeltségi ösztönt kísérő érzelmi állapottal, ha az tisztán és nem félelemmel keverten jelentkezik, mint gyakorta. Az alárendeltségi ösztön kísérő érzelmi állapota a tisztelet, az áhítat, a hódolat. Teljesen kibontakozott alakjában csodálatról is beszélhetünk és hódolatos szeretetről.

2 Jellemző még az (alárendeltségi ösztönre, hogy sajátos módon mozgásba hozza az *utánzási készséget*. Goromba formában ezt a tényt idézi az ismert költői leírás a káplárról, aki szerencsésen lemásolja tábornokát, amint az köhög és köpköd.

Hasonló módon utánozzák általában tisztelt vagy szeretett személyek külsejét. (Hitler-bajusz, Balbo-szakáll, Titusz-fő, Greta Garbó-hajviselet.) Ugyanígy utánozzák a gyerekek szüleiket és más felnőtteket, sőt – játék közben – még környezetük állatait is, melyeknek testi fölényük miatt szintén tekintélyük van előttük. Ismeretes, hogy a tanuló viselkedésében, mozdulataiban, beszédmódjában, sőt írásában is mennyire utánozhatja szeretett tanárát. Házastársaknál is megfigyelhető ez a jelenség. Egészen és általában érvényes ez minden feltűnést keltő személyre, ki környezetében számos olyan másolót teremt, akik külsőségeiben utánozzák. Ez a folyamat egészen öntudatlanul mehet végbe és éppen

ekkor igazolódik be legjobban az angol közmondás: az utánzás a legtökéletesebb formája a hízélgésnek. Akár egyes *személy*, akár egy *csoport* is szerepelhet mintául. Aki valamilyen bajtársi szövetségbe vagy tisztikarba lép, hűségesen, a legkisebb részletekig (kézmozdulatokig, beszédmodorig) utánozza csoportja sajátosságait. A csoportot ekkor részben valamelyik tagja, részben azok jelentik számára, akik különös tekintélynek örvendenek. Mindenütt, ahol a csoport lényege élesen kifejezésre jut, felkelti tagjai közt és elevenen tartja az utánzást. Kissé bonyolultabban ugyan, de ugyanígy magyarázható meg az *életstílus egységessége is* egy-egy országban. Az angol másképpen él, másként gondolkodik, minit az orosz. Az angol hidegvér, a skót zsugoriság, a magyar sírvavigadás, mind közismert, kialakult nemzeti sajátosságok. Az eseményekkel szemben minden ország emberei másképpen viselkednek. Közismert anekdotaszerű megállapítások: a gyarmatokon a spanyolok legelőször templomot építettek, az angolok kocsmát, a franciák erődöt, de az erődben táncteremnek is kellett lennie, íá németek kaszárnját, mellette mingyárt sörcsarnokot, az oroszok börtönt stb. V. Károly császár állítólagos mondása: A spanyol értelmesebbnek látszik, mint amilyen; a francia értelmesebb, minit amilyennek látszik; az olasz értelmesnek látszik és az is; a német nem látszik értelmesnek és nem is az. XIV. Kelemen pápa a „természeti elemekhez” hasonlította a népeket: Az olasz a tűz, a francia a levegő, az angol a víz, a német a föld. Ilyen kialakult nemzeti típusok: John Bull: az angol, Uncle SZL~I: az amerikai, a német „Michel”, a francia „Marianne”. K. J. Weber így jellemezte a németeket: Ha külföldön látok valakit, aki gyámoltalanabb, semhogy francia lehetne, szertartásosabb, semhogy angol lehetne, őszintébb, mint az olasz, hajlékonyabb, mint a spanyol, élénkebb, mint a hollandi, szerényebb, mint az orosz és kész hódolni mindenkinek, akiről azt hiszi, hogy előkelőbb, mint ő, akkor német szívem ezt súgja: ez az ember földid.

A szemléző az utánzásnál legelőször a külső magatartás utánzását érzékeli. (Az orrhangot, a fejmozdulatot vagy a járást, mely szolgálai másolatig mehet.) Ez azonban nem minden éő tévednénk, ha e magatartás okának

olyan szándékot vélnénk, amely ilyen egyes részletek utánzására irányul. Ez már csak az utánzás öntudatlansága miatt is lehetetlen. Ugyancsak elhibázott gondolat lenne az is, ha indítóoknak a neveltségességtől való félelmet vennénk, melynek kitennénk magunkat, ha nem vennénk részt az utánzásban vagy pedig a kívánságot, hogy *az egésznek* kijáró dicsfényből külső hozzáidomulással az *egyes ember* is kivegye a maga részét. Amennyiben tényleg szerepelnek ilyen indítékok, más összefüggésben beszélünk majd róluk. Egyelőre vegyük figyelembe, hogy e magatartás sokkal *bensőségesebb*. Magunk is visszaemlékezhetünk ilyen esetekre ifjúkorunkból. Amikor valakit teljes erővel tisztelnek, fölveszik őt magukba belsőleg és alkalmilag a hódolat erős elhatalmasodásával szinte egynek érzik magukat vele. Elmondhatjuk, hogy akit egy ember tisztel, azt magáévá teszi, fölveszi magába, fölemelkedik belsejében, az ő nagyságáig és ezzel osztozik értékében. Ennek az utánzásnak ez a tulajdonképpeni értelme. Ez az utánzás tehát a személy egészére, mint *egységre* irányul. Nem egy sor részletre, hogy mintegy e részletek összegeként az egész személyt utánozzák, hanem az ember lelki élete egységes jellegének megfelelően, eredetileg a személyiségre, mint egészre irányul az utánzás. A külső utánzás minden jellegzetes részletében csak következménye annak, hogy a tisztelt személy, mint *egész* uralkodik a tisztelő lelkében és éppen ezért érvényesíti magatartásában a tisztelt személy stílusát és megjelenési formáit, amint a viszonyok lehetővé teszik. A külső utánzás hűsége mutatja, hogy inkább *belülről ered*, mint pontosan megfigyelésből és másoló akaratból. *Gábriel* Tarde, aki ezt a *belülről való utánzást* vizsgálta, úgy fogalmazta meg ezt is gondolatot, hogy az utánzás ebben az esetben *belülről kifelé* történik. Egy nép (osztály), amely egy másikat utánoz, mindenekelőtt ízlését, irodalmát, eszméit és szellemét sajátítja el és csak azután másolja külső életstílusát. Amikor Franciaország a 16. században átvette a spanyol divatot, már előzetesen megismerkedett irodalmával.

Naiv viszonyok között annyira mehet ez az utánzás, hogy az utánzó a néző szerint tartósan *idegen szerepet* játsszon, amikor úgy viselkedik, mintha *másvalaki* lenne.

Idetartoznak a gyermekek ismert játéka, melyekben a felnőttek olyan foglalkozásait utánozzák, amiknek különösen szemléletes jellege van (kocsié, szenesem bér, sofőr). Közben teljesen úgy viselkednek, mint az illető személy és erélyesen visszautasítanak minden kísérletet, mellyel tulajdonképpeni lényükre akarnák visszavezetni őket. Az utánzás indítékát abban kell látnunk, hogy a gyerekek ezeket a tevékenységeket különösen fontosnak, a velük foglalkozókat pedig utánzásra méltó személyiségeknek tartják.

Hasonlóan kell megítélnünk azt is, amikor a gyerekek állatokat utánoznak. Itt, akár a primitív népeknél, elsősorban biológiai mértékek mérvadók az értékelésre és biológiai mértékkel az állatok sokszor különbnek látszanak az embereknél. A külső magatartás utánzása itt is mindenütt abból a *kívánságból* ered, hogy a fölényes személlyel egyenlők legyenek és abból az *akarattól*, hogy ezt az egyenlőséget létre is hozzák. A belülről kifelé utánzás itt tehát a legradikálisabb formájában mutatkozik: úgy érezzük magunkat, mint a fölöttünk álló lény, amikor úgy viselkedünk, mint ez, mert *egynek lenni vele* és *egynek látszani vele* ezen a fokon még összefolyik.

Világítsuk meg egy-két példával a mondottakat. Jó példák kínálkoznak a vallásos világban. A hívő lehetőleg igyekszik istenéhez hasonlóvá válni. Kezdetleges fokon testi hasonlóságra is törekszik. Idetartozik az antik misztériumok extatikus eggyéválása az istenséggel. Ugyanez az értelme van a primitív népek kultusztáncainak, melyekben betegség- és vegetációs démonokat ábrázolnak. Részben idetartoznak a totemisztikus és más szertartások is, melyekben emberek mint olyan állatok lépnek fel, melyeknek nagy hatalmat tulajdonítanak. Mindenütt megmutatkozik itt a törekvés, egynek lenni a hatalmassal, részt kapni lényéből és ezzel hatalmából és sorsából, vagy legalább hódolatos odaadással jó viszonyban lenni vele és így jó időt biztosítani magunknak. A belső egyesüléshez tartozik kezdetleges fokon az is, amikor elfogyasztás útján testileg magukévá akarják tenni a mintaképet. Más példa Guayana indián törzseinek hadikészülődései. Hadbavonulás előtt jaguártáncot járnak, hogy a jaguár szelleme bevonuljon lel-

kükbe, inert amint mondják, csak így tudják a háborúhoz szükséges bátorságot és vadságot megszerezni. Tánc közben ugyanúgy kell üvöltöniök és fújniok, mint a jaguárnak. Buzogányos karjukat ugyanúgy kell mozgatni, minit ahogyan íá jaguár mozgatja mancsait és ugyanúgy kell meginni vérét és elfogyasztani húsát az elejtett ellenségnek.¹⁷

4 Az alárendeltségi és a belülről utánzó magatartás ideáltipikus tisztaságában egy megfelelően kifejezésre jutó közösségi körön, jelesül csoportéletben belül két irányban kibontakozik: *a)* a vezetővel és *b)* a csoporttal, mint egészel szemben, amikor is a csoportot néhány különösen tekintélyes tagja, vagy pedig valamennyi tagja jelenti, akik ekkor nem mint személyek, hanem csak minit a csoport hordozói szerepelnek. A magunk csoportján kívül e magatartás megnyilvánulását néha ellenkező erők gátolják, így az osztályokra tagoltság erős gyengítéseit tartalmazhatja. Az alárendeltséggel az utánzáson kívül tipikusan érzékátvitel és szóbeli befolyásoltatás is kapcsolatosak. Ezekről később lesz szó. Mind e magatartások együtt *feltétlenül engedelmisséget* eredményeznek, és pedig nem passzív értelemben, mint rabszolga-engedelmisséget, hanem buzgó, tevékeny odaadást. Belülről tekintve ennek a magatartásnak bélyegző vonása, hogy a függő ember belsőleg, vakon engedelmeskedik és teljesen aláveti magát a fölötteálló értékítéletének. Tőle kapja értékét, amikor az ő mértékéhez szabja magatartását és azzal elégti ki önérzetét, hogy lehetőleg teljesen megfelel kívánságainak. A fölényben levő ember így mintegy felszívja magába az alárendeltet. Ez elveszíti személyiségét a fölötteállóval való közösségben, azonban új személyiségre talál, melyet a maga tisztultabb személyiségének érez. Személytelen és személyes viszonyokra egyformán vonatkozik ez és éppen úgy alkalmazható az erkölcsi szabadságra, mint arra, hogy a művész vagy a gondolkodó bizonyos esztétikai vagy logikai elvek alá rendeli tevékenységét. Ilyenkor minden lépése meg van kötve, ezt a megkötöttséget azonban belső szabadságként éli át, mert a kötöttség lényege ama vonásainak kibontakozását jelenti számára, melyeket legértékeseb-

beknek tart. Elmondhatjuk, hogy az alárendeltségi ösztön úgy objektív, mint szubjektív értelemben feloldódást jelent valami nagyobbban és ezzel megelőzi az atomokra oszlást a társadalomban, úgy azonban, hogy közben megmarad az egyén önállósága és kibontakozási szabadsága.

5 Az alárendeltség magatartását nehezen találjuk meg ideáltipikus alakjában. Legtöbbször az önérzettel kapcsolatos oly módon, hogy az önérzet a tudat háttérében marad és bizonyos esetekben meggyengül vagy teljesen el is tűnik. Vizsgáljuk meg most azokat a jelenségeket, melyekben az alárendeltség és önérzet együtt jelentkezik. A vallási életben nagyon jól láthatjuk ennek a két ösztönnek kapcsolatát. A hívő egyrészt feltétlenül alárendeli magát istenének, másrészt éppen ezzel fölemelkedik istensége nagyságáig, amikor megszerzi magának védelmét és ezzel az istenség egész hatalmi szférája áthatja. Részesül fényében és emelkedettségében. Isten legal áziatosabb szolgájában is találunk hatalmi érzést a világias gondolkozásra, „istentelen” emberekkel szemben. Jó példa továbbá a férfiszövetségek viselkedése számos primitív népnél a felnövő fiatalemberekkel szemben. E férfiszövetségeknek bizonyos hatalmi állása van a törzsben. Amikor a fiúk legénysorba kerülnek, nagy ünnepélyességgel fölveszik őket a szövetség tagjai közé és ezzel legalább fokozatosan részeltetik őket hatalmukban. A felvételt azonban bizonyos ideig tartó előkészítés előzi meg, mely alatt a fiatalembereket szigorú bánásmódnak, bizonyos bátorsági és más próbáknak vetik alá. A felnőttek először így teljes hatalmukat éreztetik a fiatalokkal, mielőtt részt adnak nekik a hatalomban. Megfordítva, a fiatalokat eltölti az akarat, hogy alárendeljék magukat a férfiszövetségnek és egyben eltelnek jövő hatalmuk tudatával is. Bizonyos tekintetben hasonlók ehhez ama szertartások, mérveikkel a diákegyesületekbe fölvetik és fölveszik a „golyákat”. Magunk alárendelése mindenütt belső részvételt jelent a fölöttünk állók nagyságában. Egy föltétele azonban van ennek a magatartásnak, jelesül az alárendelésnek valóban át kell hatnia a kérdéses egyént, a kitűzött és megoldott feladatnak lényeges összefüggés-

ben kell állnia vele, a feladatnak egész személyiségből kell erednie. Más a helyzet ott, ahol „(technikai” teljesítményt kívánnak, vagy ahol a feladat kifejezetten „dologi” kapcsolatban van azzal, aki vállalja. Az engedelmességben itt hiába keressük valami fölöttünk álló személyiség hatását, hiába keressük benne a belső kapcsolatot. A mai modern viszonyok, amikor a munka elválí a személyiségtől, különösen lehetővé teszik az ilyen típus kialakulását. Itt már nem annyira alárendeltségi ösztönünk tevékenységéről van szó, mint inkább egyszerű alkalmazkodásról. Amellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy itt csak egyes cél hozza össze a két félt, kettőjük között tehát nincsen állandó személyi viszony, nincsen közösség. Ezzel pedig már ki is léptünk arról a területről, amelyen ez a viszony legtisztábban kibontakozik.

6 Az alárendeltség magatartása az önérzet ösztönén kívül a félelem ösztönével is kapcsolatos, mely legtöbbször tapasztalható *elegyes alakjának* egyik alkotó eleme. A félelmet vagy érzéki ingerek, vagy a képzelet olyan rezdülései ébresztik föl, melyek fenyegető testi, társadalmi és gazdasági károsodásokra vonatkoznak. Első esetben a visszahatás eredetileg menekülni vagy elrejtőzni akarás volt, a mai társadalmi életben pedig többnyire a bizonytalanságnak és benualtságnak már jellemzett állapota. Nagyobb szerepe van ellenben a képzelet hatásának, jövődj bajok elképzelésének és ugyanígy jövődjbeli javak – biológiai, társadalmi és szellemi javak – reményének. Ez utóbbiak mint a külső alkalmazkodás erői hatnak az emberi életben. Jegyezzük meg azonban, hogy ez az alkalmazkodás minden félelem és reménység nélkül is kialakulhat, minthogy a kedvező következményekkel járó magatartási módokban megvan az a tendencia, hogy általánosakká válnak, viszont a kedvezőtlen következményekkel járó magatartásokban megvan a tendencia, hogy eltűnjenek. A társadalom életére az alkalmazkodás nyilván sokkal fontosabb, mint a félelem valami bajtól, mert az alkalmazkodás cselekedetekre indít, míg a félelmi ösztön velünk született alakjában csak eszköz fizikai ellenállások eltávolítására, mai alakjában pedig csak mint lelki ellenállások eltávolításának eszköze szerepel.

Félelem és alkalmazkodás természetesen kapcsolatosak lehetnek az alárendeltségi ösztönnel. A modern társadalom uralkodó viszonyai mellett rendszerint megtaláljuk ezt a kapcsolatot és éppen ez teszi nehezzé ösztönünk igazi mivoltának vizsgálatát. A külső hatalom birtokosaitól ösztönzések is indulnak ki alkalmazkodásra, viszont érzékelhető hatásuk – arcvonásaik szigorúsága, kegyetlensége, fegyvereik, kard, szurony, hatalmuk jelképei, korbács, bot – számos esetben félelmet is ébreszt. Ez utóbbi hatás nagysága a két féltől függ; a gyengeség és bizonytalanság minden érzése lehetővé teszi a félelmet. Különbözik pedig az alkalmazkodás tényénél különbséget kell tennünk, hogy az alkalmazkodás valóban javakra és károsodások elkerülésére vonatkozik-e, vagy pedig a tisztelt személyiség elismerésére és helytelenítésére. Az utóbbi esetben az alárendelése ösztön tevékenykedik, míg alkalmazkodás az előbb említett értelemben természetesen mindenütt lehetséges, ahol a vezető vagy uralkodó személyiség egyszersmind külső hatalmi eszközök fölött is rendelkezik. Látnivaló, hogy nem könnyű e jelenség szabatos fölismerése. Gondoljunk például arra, hogy vannak tanulók, akik valóságosan versenyeznek egymással, hogy valamelyik tisztelt oktatójuknak szívességeket tegyenek. Az, aki mintegy csak kívülről szemléli ezt a jelenséget, kételkedhet abban, vajjon külső okok vagy kifejezetten belső hajlandóságok irányítják-e a tanulókat. Aki azonban beleéli magát érzésvilágukba, vagy akinek voltak már ilyen hasonló élményei, az világosan látja, hogy itt az alárendeltségi ösztön magában vele kellőképpen magyarázza a jelenséget.

7 Kivel szemben tanúsítunk *alárendeltséget*? Más szavakkal: Kit fogadunk el vezérünknek? Korlátozzuk a választ először az egyes egyénre. Általában alárendeltséget tanúsít az egyén a feletteállóval szemben, természetesen a feletteállást nem testi értelemben, hanem értékben gondoljuk. Az azonban, hogy mit tekintünk értékesnek, a *kortól* és *csoporttól* függ. Lehet az hódító, államférfi, vállalkozó, szent, művész, atléta, autómobilvezető, író és ökölvívó, *Goethe*¹⁸, vagy *Schmeling* – az éppen érvényes mérték szerint.

Az engedelmesség! (alárendeltségi) ösztön mindenekelőtt plasztikus, vagyis idomítható ösztön, melynek konkrét tartalma igen nagy történelmi változásoknak van alávetve.

A meggyőződés valaki fölényéről, a most adott értelemben, különböző módon keletkezhetik. Vonatkozhatik a csoportra, melynek tekintélyében az egyén részes, abban a mértékben, amint a hozzátartozás hatását fölkelti. Ettől az intézményesen megalapozott tekintélytől meg kell különböztetnünk a személyesen megalapozott tekintélyt. A meggyőződés valamilyen személyiség fölényéről vagy abból ered, hogy tudomásunk van róla és teljesítményeiről, vagy közvetlenül látható hálásból, mely a nyugvó személyiségből is kiárad, mert az alárendeltség ösztönét, mint minden ösztönt, már bizonyos jelek, nevezetesein maga a kifejező magatartás is működésbe hozza. Aki egész magatartásában bizonyos öntudatosságot mutat, annak már előzetesen reménye van arra, hogy elismerésre talál és érvényesülni fog. A született vezetők hangjukkal, arckifejezésükkel és egész magatartásukkal mind ilyenek. Maga a fölény azonban még nem elegendő. A teljes önző nem lehet vezető, legfeljebb félelmet kelthet. Az igazi vezetőnek sokkal inkább azt a hatást kell fölkeltenie, hogy előmozdítja az egészszet és ezzel mindazokat, akik ezzel az egésszel belsőleg kapcsolatbanállóknak érzik magukat. Ezt a hatást pedig csak akkor tudja tartósan fölébresztetni, ha neki magának is ilyen gondolatai vannak. Külső előnyök nyújtása sem elég az alárendeltségi akarat létrehozására. A tanítót olyan mértékben becsülik, amennyiben fölébreszti a meggyőződést, hogy tanulni lehet nála. Ugyanígy becsülik az emberek előjáróikat és vezetőiket abban a mértékben, amint fölkeltik azt az érzést, hogy vezetésük alatt valami derekas dolgot lehet teljesíteni. Az alárendeltség a személyre, mint egészre irányul, csak teljes személyiség tudja fölkeltetni.

Egyénekről, mint az alárendelési ösztön tárgyairól, vesünk most egy pillantást a csoportokra. A csoportok is ki tudják váltani az alárendeltségi ösztönt, mint értékek hordozói, az érvényes mértékek keretében. A viszonyok itt hasonlóak ahhoz, mint miket az imént leírtunk. a különbséggel, hogy az egyént valamiféle közös-

ség helyettesíti. Nem szabad ideszámítanunk a saját csoportunkkal szemben tanúsított magatartást, amely külön jelenség. A magunk csoportja, az tehát, melynek tagjai vagyunk és mellyel közösségi viszonyban állunk, már pusztán meglétével is fölkelte az alárendeltségi ösztönt, így a gyermek minden további nélkül engedelmeskedik családjának és kezdetleges viszonyok között a felnőttek is alárendelik magukat törzsüknek. Az egyéneken és csoportokon kívül az alárendeltségi akaratot személytelen fogalmak is fölkelthetik. Elsősorban ide kell számítanunk az erkölcsöt és a jogot és általában minden parancsot, rendeletet, utasítást, szabályt, melyek elrendelőiktől elválva, valahogy személytelenül hatnak. Az erkölcsnek tekintélye van, mert mögötte ott áll a törzs vagy a nép tekintélyt követelő közössége. Ugyanígy tekintélye van a jognak Í9 mindaddig, amíg mögötte ott áll a feltétlen tekintélyt követelő állam. Az erkölcs és a jog azonban nemcsak a hatalomtól való félelemnek köszönhetik erejüket. Tiszteletet is éreznek velük szemben. Ide tartozik a divat is, amely tekintélyét a társadalomnak köszönheti és nagyon jó példája az alárendelési ösztönnek. A legértelmetlenebb, a legizléstelenebb és társadalmilag legkárosabb dolgokat is mindenki helyesli, védelmezi és csodálja, mihelyt a divat szentesíti.

8 Az alárendeltségi ösztön rendkívül fontos a lelki életre és mindenekelőtt a kultúra jelenségeire. Mindenekelőtt folytonos kielégülést kíván. Semmi sem gyökerezik oly mélyen az emberekben, mint a szükség-Jet, hogy vezessék őket. Alig van ember, ki ne érezné szükségét, hogy tekintélyekre támaszkodjon. Hatalmas vágy él a tömegekben hősökre felpillantani. Szinte törekszenek arra, hogy istenítsenek valakit és ha nem találnak isteneket, beérik bálványokkal is. Elsősorban ezen alapul egyes személyiségek hatalmának túlbecsülése, mely mint korlátlan individualizmus nagy szerepet játszott és játszik ma is a történeti élet magyarázatában. Az egész idealisztikus történelemmagyarázat, a hősök egész kultusza ezen alapul. Carlyle¹⁹ és Nietzsche²⁰ ismert felfogása az egyéniség értékeléséről ide vonatkozik. Nietzsche a nagy ember jelentőségét ünnepli.

A kevés kiválasztottról beszél, akik az évszázadokon át egymásnak nyújtják a szellem fáklyáját és akikkel szemben a nagy tömegek semmi mást nem jelentenek, mint csak anyagot és táplálékot növekedésükre és kialakulásukra. Rabszolgá sorsuk semmi részvétet nem ébreszt fel benne és nyomorúságos életüket a nagy emberekkel szemben mellékesnek látja; a természet sikerrelén kísérleteinek minősíti őket valóban értékes emberek létrehozására. A lángész a természet remekműve, a nyájember a természet salakja. Természetesen itt is, mint mindenütt, nagy szerep jut a reménynek a külső védelemre és boldogulásra. De félreérténénk a vallásos és más idevágó világi jelenségeket, ha csak önző érdekeket látnánk benne és figyelmen kívül hagynánk a kívánságot, hódolni valakinek vagy valaminek. A tapasztalat ezerszer kimutathatja, hogy hazug a hit ilyen mindenható hatalomban, az mégis tovább él és új formákat vesz fel.

Semmi más ösztön nem tudja annyira átalakítani az ember lelki életét, mint az alárendeltségi ösztön. A legjobbat hozza ki az emberből. Mily roppant áldozatokat hoztak már a legkülönbözőbb eszmékért és vezetőkért, akik ezeket az eszméket képviselték. Az egyházak, szekták, társadalmi mozgalmak és forradalmak története számtalan példát mutat erre. Semmi sem fegyelmezi úgy az embereket, mint az alárendeltség ösztöne. Mindenütt látjuk, hogy az, akin ez az ösztön elhatalmasodik, összeszedi magát a vezetővel szemben, elrejtí gyengéit és java erőit veszi elő. Alapjában véve minden egészséges ember szereti felhasználni erőit és örömet visz véghez valami derekas dologot. Önérzete kielégülést nyer ebben. Többnyire azonban erőt kell vennie magán, amelyre magától nem képes, melyre kívülről kell ösztönözni. Megtalálja ezt a vezetőben és ezért tisztelettel adózik, köszönetet mond neki önérzete kielégüléséért, köszönetet mond ama teljesítményekért, melyeket a vezető hatása alatt véghezvisz. Ekkor éli át ama rendkívüli állapotot, melyet már jellemeztünk: megtagadni közönséges énjét és jobbik énjére eszmélni, mintegy bevonulni vezetője énjébe és közben elveszíteni és újra visszanyerni a maga énjét. Olyan állapot ez, melyet legtisztább alakjában a vallásos élet mutat. Durva példa

erre az altiszt-természetek típusa, kik lefelé lábbal tipor-
nak mindenkit, fölfelé viszont csúszómászóak. Ezeknek
mintegy kettős, Janus-arcuk van: minden jó, minden
erő és minden készség, amire csak képesek, érvényre jut
a felettükállókkal való érintkezésben, mialatt a lefelé
való érintkezésben csak a nyers durvaság és erőszak ma-
rad meg. Hasonló kettősséget mutatnak már a gyerekek
is, akik kétféle módon viselkednek erősebb és gyen-
gebb személyekkel, felnőttekkel és fiatalabb gyerekek-
kel szemben.

Az alárendeltségi ösztön végül abban 13 különbözik a
többi ösztöntől, hogy az embert feladat elé állítja. Kö-
vételi az embertől, hogy emelkedjék énje fölé és így
különös kapcsolatban van a személyiség kifejlődésével.
Kifejezetten erkölcsi ösztön ez az emberben, mely nél-
kül minden kötelességérzet elképzelhetetlen lenne. Mi-
vel pedig semmiféle társadalom nem állhat meg rend
nélkül, az alárendeltségi ösztönnek rendkívüli jelentő-
sége van, mint alapvető társadalmi erőnek.

9 Foglaljuk össze az alárendeltségi ösztönről mon-
dottakat. Az engedelmisség alapja az alárendelt-
ség velünk született ösztöne. Meg kell különböztetnünk
a félelemtől, mellyel kapcsolódhatik. Rendes körülmé-
nyek között lényegében az önérzet ösztönével kapcsola-
tos. Az engedelmeskedő belső kapcsolatban áll a páran-
csolóval szemben. Tevékenységre indítja minden, amit
értékeseznek tartunk, elsősorban a biológiailag megalapo-
zott hatalom, mégpedig úgy személyes, mint személy-
fölötti és személytelen alakjában. Az alárendeltség ösz-
töne ideáltípus alakjában a legnagyobb tevékenységre
irányuló képességet jelenti és bizonyos tekintetben az
én fölemelését maga fölé.

A SEGÍTŐÖSZTÖN

1 Mai viszonyaink között szinte kételkedni lehetne
abban, hogy külön segítőösztön is él az ember-
ben, ha eltekintünk a családi élettől, ahol tisztán lát-
hatjuk az anyai szeretetben. A szülői szeretetet azonban

mar a kezdetleges népeknél is megtaláljuk, és pedig legalább olyan erősen, mint a magasabb kultúrfokokon. Megtaláljuk az állatvilágban is (majomszeretet). Kezdetleges népeknél a közhiedelem durvaságot, önzést és ököljogot tételez fel. Ehelyett azonban barátságosságot, jóakaratot és szívességet találunk a mindennapi érintkezésben. Minden ellenszolgáltatás nélkül adnak egymásnak élelmiszerfeleslegükből, bizonyos segítőkészséget tanúsítanak betegekkel és öregekkel szemben, de ugyanúgy vakokkal és gyengeelméjűekkel szemben is. Ez az utóbbi eset különösen azért jelentős, inerte itt kivételekről van szó, vagyis olyan esetekről, melyeket bajos lenne megmagyarázni valamiféle erkölcs uralmával. Különben is ilyen erkölcsöt nagyon nehezen lehetne megérteni ösztönös gyökerek feltételezése nélkül. Ide tartozik a vendégbarátság nagyon elterjedt szokása is. Valóban, a fogyasztás bizonyos kommunizmusa egészen természetes és eredeti ősi állapotok maradványa néhány mai kezdetleges népnél. Mai viszonyaink között azonban ezt az ösztönt annyira ellentétesnek látjuk életünk többi megnyilvánulásával szemben, hogy vannak kutatók, akik csak a családi életre vonatkoztatják. Ez azonban téves, mert a segítőkészre az élet más területén is találunk példákat.

Így segítőkészséget találunk könnyebb és súlyosabb természetű baleseteknél. Általános segítőkészséget látunk apró szívességeknél (tüzetadás, uccamegmondás, vakok átvezetése az uccán stb.). Végül az úgynevezett kisémbereknel nagymértékben megmutatkozik a kölcsönös segítség (vigyáznak egymás gyermekeire, házieszközöket kölcsönadnak egymásnak stb.). Azonban más érvek is bizonyítják azt, hogy itt ösztönről és nem szerzett tulajdonságról van szó. A pozitív ösztön jelleget mutatja az anyai szeretet erős megnyilvánulása és az, hogy az egész embert teljesen átalakítja. A legridegebb lelkű nők is mások lesznek gyermekeikkel szemben. Élettani megfontolás is amellet szól, hogy a gyermekek fölnevelése kezdetleges viszonyok között, alacsonyabb kultúrokokon – ahol nem találjuk meg úgy a megfontolást és az előrelátást, mint nálunk – nem volna másként lehetséges. Tehát velünk született ösztönnel van itt döntőmelynek működését ellentétes érdekek korlátoz-

hatják, vagy akár meg is szüntethetik. Másrészt azonban előmozdítja ösztönünk kifejlődését az, ha a segítségre szoruló közel áll hozzánk, vagyis az *összetartozás* vagy a *közösség* tudata. Vizsgáljuk meg ezt a kérdést valamivel közelebbről.

2 A segítőösztön különböző egyéneknél különböző erősségekben mutatkozik. Intenzitása egyénenként máé. Nemek szerint férfiaknál és nőknél, korok szerint, ifjakknál és öregeknél különböző. Az ifjúságnál kevésbé van kifejlődve, mint az öregeknél, nőknél jobban, mint a férfiaknál. Az ifjak inkább vevés»re, mint adásra hajlamosak és ez a hajlam lassanként megváltozik, amikor idősebbek lesznek. Ennek a jelenségnek élettani és lélektani magyarázata van. Az ifjúságnak, melynek még fejlődnie, kibontakoznia kell, elég dolga van magával, ígig idősebb korban ez megszűnik és bizonyos üresség is észlelhetővé válik, melyet az emberek szívesen töltenek ki segítő-, ápolótevékenységgel. Ez az ellentét nyilván született hajlandóságokon alapul, amellet azonban figyelembe kell vennünk, hogy ösztönünk tevékenységi szüksége annál nagyobb, minél kevésbé veszik igénybe az embert más érdekei.

Az egyes egyénekekben a segítőösztön, mint minden más ösztön, nagyon különbözően fejlődik ki. Különbözik egymástól *erősségekben* és *irányban*. Amikor 1916-ban Halifax városát egy borzalmas kikötői robbanás elpusztította, a normális állapotok visszatéréséig a lakosság egy része páratlan önfeláldozásról tett tanúbizonyságot, míg másik részük úgy viselkedett, mintha csatatéren kóborló hiénák lettek volna. Amint az egyik tudósító írta, a város lakói társadalmi és társadalomellenes lényekké különültek.²¹

3 A mi viszonyaink között a segítőösztönt igen sokszor ellenkező ösztönök bénítják. Életünket nagymértékben önző érdekeink irányítják. A kapitalista társadalmi rend az életet túlnyomóan harccá, vagy a sikerért és nyereségért folytatott versennyé változtatta és ezzel megöli a segítőösztönt. Kezdetleges népeknél és általában a többi kultúrformában ehelyett legnagyobb-részt az összetartás a gazdaság alapja. Egyik ember nye-

reségének nem kell ott a másik ember kárának lennie, mint nálunk nagyon gyakran. Gátlóan hatnak továbbá ösztönünk kibontakozására a mai élet nagy arányai is. Ösztönünk abban is igazi ösztönnek mutatkozik, hogy legalább elemi formáiban nagymértékben a szemlélettől függ. Egy éhező ember megpillantása egész másként hozza mozgásba részvétünket, mint egy újsághír arról, hogy milliók éheznek a távol Keleten. Azonban éppen ezt a szemléletet rombolják szét mai viszonyaink óriási arányai, valamint az osztálytagozódás, mely külsőleg és belsőleg elválasztja egymástól az embereket, így a szülőket nyilván a segítőkészön mozgatja, amikor gyermekeikről gondoskodnak. Amikor azonban egy államférfi milliók jólétén fáradozik, érdeklődése már nem személyeknek szól, a személyek mint olyanok kiesnek gondolatából. Célja elvontabb természetű. A csoport jóléte nyugtalanítja és az egyes emberek csak annyiban érdeklik, amennyiben a csoporthoz tartoznak. Más oldalról világítja meg ösztönünket az a magatartás, melyet betegekkel és öregekkel szemben tanúsítunk. Tapasztalatból tudjuk, hogy részvétünk sokkal kisebb ezekkel szemben, minit amit az anyáknál látunk. Ugyan-így van ez a kezdetleges népeknél is. A gyermekeket általában jósággal, gyakran gyengédséggel nevelik és sokszor elkényeztetik őket. Ápolják ugyan társadalmuk megrokkant és beteg tagjait is, azonban sokkal kisebb buzgalommal. Mi ennek a magyarázata? Velünk született ösztönről van-e itt szó, vagy valami szerzett hajlamról? Ha elmélyítjük a kérdést, tapasztalhatjuk, hogy a gyermekek bizonyos koruktól kezdve élénk, üde, mozgékony mivoltukkal kedvező alkalmat adnak arra, hogy lelki világukba beleérezzük magunkat és így kellemes érzésekhez jussunk. („Valósággal megfiatalodunk gyerekek társaságában.”) Az ilyen élmények azután alkalmas talajává válnak segítőkész ösztönünk kibontakozásának. Másként áll a helyzet, ha öregekkel vagy betegekkel állunk szemben. Ha beleérezzük magunkat állapotukba, rajtunk is erőt vesz gyengeségük, ez pedig olyan áldapot, mely ellen tiltakozunk belsőnkben. Nyilván ösztönről van itt szó, mert a gyerekek is egész sajátosan húzódoznak vagy irtóznak beteg és elaggott emberektől. Megjegyezhetjük tehát, hogy a segítőkész ösztön mindenek-

előtt ott nyilvánul meg, ahol a viszonyok kölcsönös támogatást lehetővé tesznek. Ez ebben a vonatkozásban az ifjúsáig üdeségével, életerejével és jelenlegi vagy jövőendő teljesítményeivel többet jelent a csoportnak, mint azok a tagjai, melyek megöregedtek és alkalmatlanokká váltak.

Erősíti a segítőösztön kibontakozását a fölény is. Mindenki szívesen segít a hatalmasnak, a tekintélyesnek, a tisztelt embernek, ha az egyszer abba a helyzetbe kerül, hogy segítségre szorul, de különben fölénye csorbítatlan. Végül közös bajok különösen felébresztik a kölcsönös támogatás ösztönét. Az összetartás, mely egész belső és külső magatartásunkban megnyilvánul és a közösség legfontosabb eleme, ezen az ösztönön alapul. Legismertebb példa erre a háború, amikor az egy néphez tartozók szorosabb kapcsolatban állóknak érzik magukat. Kezdetleges népeknél ugyanezt látjuk olyan munkáknál, melyeket az egyes ember nem tudna elvégezni. Ilyenkor segítenek egymásnak és közösen végzik el például a fák kiirtását az erdőben, a cséplést és más ilyesmit. Természetesen, itt már szokásról van szó, ennek a szokásnak azonban ösztönös gyökere van. Nyilvánvaló ennek az összetartásnak élettani jelentősége. Olyan nehézségek megoldásáról van itt szó, melyekre egyes ember képtelen lenne, melyek azonban egyesült erővel megoldhatók. Azzal pedig, hogy egymás segítségére sietnek, az egész csoport jólétét is emelik.

4 A segítőösztönnek két különböző megnyilvánulási formáját különböztethetjük meg, melyek belsőleg is különböznek egymástól. Első esetben kölcsönösségről nem lehet szó. A második esetben megvan a kölcsönösség lehetősége és a teljesített szolgálat viszonzásának reménye. Első esetben az erős segít a gyengének, a másodikban bizonyos tekintetben a gyenge a gyengének. Az első esetre jó példa az irgalmas szamaritánus, aki minden belső kapcsolat nélkül segít a kirabolt emberen. A másodikra a katonák, akik a harctéren minden sebesültön segítenek és akik minden percben hasonló helyzetbe juthatnak. Az első típus megfelel az irgalmasságról és emberieségről alkotott népies gondolatoknak. A másodikat tévesen kollektív önzésnek nevezik. Bizonyos,

hogy különbség van e két típus között, a különbség azonban inkább fokozata, mint lényegbevágó. Ezért nincs is éles határ közöttük. Az első típus tiszta alakjában csak f utólagos, külső érintkezéseknél mutatkozik. Ott azonban, ahol valóságos társadalmi viszony van a védett és a segítő között, vagy ilyen viszony keletkezésében van, ott a védett emberről belső természetű, buzdító hatások indulnak vissza a segítőre és ezzel már adva is van a kölcsönösség, noha ez nem külső, hanem belső természetű. Az anyai szeretet például teljesen ebből a típusból való. Ennél a típusnál azután még további különbséget is tehetünk személyes és személyfeletti kapcsolatok között. Első esetben a segítőkészség hozzánk közelálló emberekre (így családtagokra), mint olyanokra vonatkozik, a második esetben csoportunkra, mint egészre és az egyes személyekre csak annyiban, amennyiben csoportunk hordozói.

5 Összefoglalva: a segítőösztön, mint számos társaséletet élő állatnál, az embernél is veleszületett. Mai bonyolult viszonyaink között ellentétes érdekek rendszerint elfödik és általában annál erősebben érvényesül, minél nagyobb lehetőség van kölcsönösségre.

A HARCI ÖSZTÖN

1 A harci ösztön arra irányul, hogy tárgyának ártson. Alkalom adódik rá, valahányszor úgy látjuk, hogy előrehaladásunkat és valóságos, vagy képzelt érdekeinket *zavartatás* fenyegeti. Nyilvánvaló ez a harc védekező formájánál. Azonban támadás is rendszerint csak ott történik, ahol zavartatás várható, vagy pedig egy korábbi zavartatást akarunk megtorolni. Figyelembe kell vennünk, hogy míg az állatoknál a harci ösztönnek csak a testi ártás vagy megsemmisítés a célja, addig az embernél a testi harcnál sokkal jelentősebb a harc szellemi formája. Zavartatást jelent itt már a boldogság-érzésnek, vagy az önérzetnek minden befolyásoltatása sikere által, vagy személyi, vagy dologi termé-

szetű nehézségek; ugyanígy minden fájdalmas izgalom, rossz érzés, amit kellemetlen hatások, vagy hírek idéznek elő. Az ártó akarat ilyenkor néha külső, másszor beleő célokat tűzhet ki maga elé. Irányulhat testi vagy lelki fájdalom felkeltésére, jelesül az önérzet csorbitására, az ellenfél csalódására, vagy gazdasági, vagy társadalmi hátrányok előidézésére. A szellemű harci ösztön ismert formái a csipkelődés, a szenvedélyes! vitatkozás és az ellentmondási viszketőség, mely a legcsekélyebb, gyakran semmis okokra tevékenykedni kezd. A külső alkalom itt nyilván csak mint indító ok hat: itt nem a harci ösztön visszaható (reaktív) formájával van dolgunk, melyből kiindultunk, hanem aktív formájával, tevékenységi kedvből eredő harccal, melyet közelebbről meg fogunk vizsgálni.

2 A harci ösztönnek külön típusához tartoznak ama jelenségek, amikor ösztönünk gyengébbek ellen irányul. Számos esetben már a gyengeség megpillantása elég okot szolgáltat ösztönünk felkeltésére. Gondoljunk arra a nagyon elterjedt hajlamra, mellyel bicegőket, nagyothallókat vagy ittasokat kigúnyolnak, vagy arra az általános készségre, hogy a haldoklót megrúgják. Olyan bánásmód ez, amelyben minden bukott nagyságnak része van. (Aesopus meséje a számárról és a haldokló oroszlánról.) Finomabb alakban ez az ösztön mint *káröröm* mutatkozik („Úgy kell neki!”), mely néha számalommal is vegyülhet. („Szegény feje!” „De ő volt az oka!... milyen jó, hogy nem én!...”) Mellékesen szólva, ugyanígy keveredik néha együttörvendezésünk az irigység gyenge árnyalatával valakivel szemben. Idetartozik még a kínzás és a kegyetlenség, melyek értelmetlen vadságukkal világosan megmutatják ösztönös jellegüket. A (társadalmi különbségek világában is gyakran tapasztalhatunk durvaságot és keménységet a felülről lefelé való érintkezésben, melyet csak nehezen lehet megmagyarázni lebecsülésből, vagy hanyagságból, így fenyegeti a kérvényezőt az a veszedelem, hogy helyzete, ha még olyan ártatlan is benne, szemrehányó, vagy kifejezetten ellenséges bánásmódra ad alkalmat. Általában szívesen bánnak így a sikertelennel, a szerencsétlennel, azokkal, akiket az állam, vagy a társadalom

megbüntetett, valamint azokkal, akik bizonytalannak, vagy félénknek mutatkoznak, de általában mindenkivel, aki kifejezetten a gyengeség hatását kelti fel az emberekben. Ezeknek mintegy szemükre vetik lényüket. Sokszorosan érvényes ez arra a viselkedésre, melyet öregekkel és betegekkel szemben tanúsítanak. Amint előbb jellemeztük, a segítőkészség megvan eredetileg velük szemben, de csak korlátozott mértékben. A kezdetleges népeknél elterjedt szokás, hogy az öregeket és betegeket megölik, nehezen magyarázható meg csak a gazdasági viszonyok kényszerítő hatásával, ha fel nem tételezzük, hogy itt a harci ösztönnek is szerepe van. Bár másrészt figyelembe kell vennünk, hogy ez a szokás nem általánosan elterjedt volt és ugyanígy a tudomány keveset tud még ma arról, hogy ez a jelenség milyen terjedelemben fordul elő az állatok világában (fecskek, csirkék). Ugyanígy bánásmódban részesülnek kezdetleges népeknél sok helyen azok az emberek, akiket baleset ér vagy megsebesülnek. Eleinte többé-kevésbé szívesen és segítően bánnak a szenvedőkkel, ha azonban betegségük bizonyos mértéken túlhalad, akkor a segítőkészség közönybe, vagy megsemmisítésre irányuló akaratba csap át. Nyúgnak érzik őket és szabadulni akarnak tőlük. Ismeretes, hogy kezdetleges népek a csecsemőket is megölik születésük után, ha azok bizonyos tulajdonságokat mutatnak. Nemcsak nyomorék vagy gyenge gyermekekre vár ilyen sors, hanem ikrekre és általában olyan testalkatú csecsemőkre is, akik elütnek az átlagos típustól. E jelenségnek az a magyarázata, hogy a gyengeségen kívül minden rendellenesség is ugyanúgy felkelti a harci magatartást, mert mint minden szokatlan és új, bizalmatlanságot, félelmet és rémületet ébreszt. Amint *Levy-Brihl* kimutatta, e jelenségnek vallási motívumai is vannak.²²

3 A tevékenység előidézte gyönyörérzet, vagyis a tiszta öröm a küzdelemben magáért a küzdelemért, általában nagyon jelentős a harc nagy elterjedtségére. Mily semmis okai vannak gyakran heves és elkeseredett küzdelmeknek! Magyarázata: ahol nincs gyújtóanyag, keresnek. Különösen olyan esetekre vonatkozik ez, ahol szinte keresik a harcra az alkalmat, pl. a pa-

rasztok a vásárokon, a búcsúkon. A tevékenységelőidézte gyönyörérzeten alapul az az elterjedt, csendes, alig tudatos, gyorsan elröppenő inger, mellyel tagadást állítunk valakinek állításával vagy felszólításával szembe, különösen akkor, a a felszólítást kategorikus formában intézik hozzánk. Idetartoznak azok az ellenkezni szerető emberek is, akiknek mindenben, mindenkinek ellent kell mondaniok. E két utóbbi esetben még nyilván különös okok is hatnak, melyek a támadókedv fellobbanására és eltolódására Vezetnek. Tevékenység-előidézte gyönyörérzetre utal az a veszekedőhajlam. melynél a legkisebb alkalom is sokáig tartó civakodást indít el. Hasonlóan vagyunk a nagyon elterjedt intrikus-hajlammal, melyben azonban gyakran vagy mindig háttérbeszorításnak, vagy mellőzésnek is része lehet. Vonatkozik ez arra az általánosan elterjedt hajlandóságra, amellyel lebecsülnek, vagy semmibevesznek valakit, vagy valamit. A harc a harc kedvéért, így gyakran játékos formában jelentkezik úgy, hogy a játékos motívumok célmotívumokkal, vagy komoly ártó akarattal kapcsolódnak.

4 A társadalom számára a harci ösztönnek négy irányban van gyakorlati jelentősége. Először a harc nélkülözhetetlen *mint önsegély*. Az önsegély természetete szerint közbülső helyet foglal el a *bosszú* és a *büntetés* között.

Vizsgáljuk meg e két utóbbit, megegyezéseiket és különbségeiket. Közös mind a kettőben (és így az önsegélyben is) az egész magatartásban többé-kevésbé érvényesülő *viszonzás*, melyet közönségesen *megtorlásnak*, nemesebb alakjában *büntetésnek* neveznek. A bosszú és büntetés ebben a viszonzási motívumban különbözik az egyszerű harag- és dühkitöréstől, melyet ingerlés, vagy az érdekeinkbe való beavatkozás idézhet elő, vagyis ebben különbözik az egyszerű, elemi védekezéstől. Az állat egyáltalában nem tud túlelni az ártás és ellenségeskedés e legalacsonyabb reaktív, visszaható formájánál. Csak az ember tud valamit viszonzni vagy megtorlást gyakorolni. És ezzel egy lényegesen új elem járul az egyszerű harag- és dühkitörésihez. A viszonzás, legalább már csirájában, a *kimértség* motívumát tartal-

mazza. Ez az utóbbi motívum különböző erőben van meg a bosszúban és a büntetésben, a bosszúban sokkal kevésbé, mint a büntetésben („elvette *méltó* büntetését”). A két típus alapvető különbsége, hogy a bosszút az érdekelt fél, a büntetést a nem érdekelt néző gyakorolja. A bosszú tehát pártos, a büntetés pártfeletti magatartás. Illő formában büntetni tehát csak az tud, aki az ügy felett áll, tehát nem mint érdekelt fél cselekszik a maga ügyében. A büntető oktató, aki mint az erkölcsi rend képviselője cselekszik, teljesen különbözik attól az embertől, aki egy rajta elkövetett sértést viszonz. A megbüntetett fél is éles különbségeket tesz ilyen esetekben és mingyárt tudja, hogy jogtalanság miatt érzett felháborodás, harag, ellenségeskedés, vagy bosszúvágy-e a döntő motívum. A büntetéstől megkívánjuk, hogy igazságosan róják ki, igazságos azonban csak az tud lenni, aki a pártok felett áll („pártatlan zsűri”), aki nem elfogult („elfogultsági kifogás a bíró ellen”). Ellentétben a büntetettel, a bosszút az érdekelt fél gyakorolja. A bosszúval rendszeren öröm is kapcsolatos az ártásban, magáért az ártásért. Az ember örül magának az ártásnak. A bosszú ily módon *mértéktelenségre* hajlik és *kegyetlenséggel* járhat együtt. A bosszú fő hajtóereje az egyszerű harci ösztönben van, melyet a viszonzás most elemzett motívuma csak módosít. Másként van a *büntetésnél*. Itt elismert normák megsértése az alap, normáké, melyekkel szemben az alárendeltség ösztöne érvényesül bennünk. Ha valaki megsérti ezeket a normákat, úgy érezzük, mintha bele akarna avatkozni alárendeltségi ösztönünkbe és ez indítja mozgásba harci ösztönünket a «tettes ellen. Sajátos formája van ennek, melyet *felháborodásnál* nevezünk és amely jelentkezik a nem érdekelt nézőkben, akik pártatlanok és a büntetést végrehajtják. Ezt a felháborodást vagy megbotránkozást jól meg kell különböztetnünk a *kárörömtől*. A kárörömből hiányzik a felháborodás erkölcsi alapja. Kárörömet azok a nézők érznek, akiket a normák megsértése belülről nem érint. Hasonló módon külön kell választanunk a felháborodástól azt az erkölcsön kívüli örömet, melyet a fenytésben, vagy más büntetésben mint fenytők és büntetők érzünk. Hasonló ellentét van itt, minit a bosszú és a büntetés között. A harci ösztön

működik itt, közönséges alakjában, abban, mely a gyengébb ellen irányul. Valóban a büntetés végrehajtásában kapcsolatosak egymással az erkölcsileg megalapozott és az erkölcsön kívüli érzelmek. Rendszerint kis része van az erkölcsön kívüli kísérő érzelmeknek. Néha azonban ez a legnagyobb kegyetlenségig fokozódhatik, amint ezt a büntető igazságszolgáltatás történetéből tudjuk. (Kínvallatás, kegyetlen kivégzési módok.) Sajátos módon kapcsolódik itt a gyengébbel szemben érvényesülő harci ösztön és az a harci ösztön, melyet ^valamilyen norma megsértése idéz elő: jogtalanság elkövetése a társadalmi állapotok megzavarását jeleníti; aki jogtalanságot követ el, azt olyannak érzik, akit el kell tüntetni, vagyis olyan, aki méltó tárgya harci ösztönünk érvényesülésének.

5 Sajátos középhelyzetet foglalnak el a bosszú és büntetés között bizonyos csoportakciók, melyeknél a csoport a maga ügyében cselekszik. Ilyenek kezdetlegesebb kultúrfokon a csoport valamilyen tagjának rögtönös megfenyítése, a csoportból való kitaszittatása, vagy megölése, főleg árulás, gyávaság, vagy közveszélyes varázslat miatt. Magasabb kultúrfokon idesorozhatók a *népítéletek*, melyeknél maga a csoport érzi sértett félnek magát és felháborodása az indítóok a cselekvésben, maga a sérelem azonban az érvényes normák megsértéséből ered. A különbség az ilyen népítéletek 03 a teljesen kibontakozott büntetés között a távolság, vagy szabatosabb kifejezéssel, a belső szabadság az elkövetett vétséggel vagy büntetssel szemben, amint ez megvan a bíróban, míg maga a csoport népítéletnél az ellenséges izgalom állapotában van (a bíró higgadt, a népítéletet véghezvivők izgatottak). A népítélet bosszú jellegét mutatja, hogy hiányzik belőle a mérlegelés és az igazságosság és hogy gyakran kapcsolatos kegyetlenséggel és önkénnyel. Viszont hasonlít a büntetéshez abban, hogy elkövetőiben erősebb vagy gyengébb mértékben felháborodás mutatkozik valamilyen normák megsértése miatt. Jól mutatják ezt az ismert lincselések az amerikai Egyesült Államok déli államaiban, melyeket többnyire fehérek követnek el négerek ellen. Igazságszolgáltatásnak nevezik, de inkább gyilkosságnak volna mondható és alig különbözik a kollektív bosszútól. Nem tartozik szorosan

ide, mert nem a csoport tagjai, hanem idegenek vagy idegeneknek érzett egyének ellen irányul. A lincselés néme-lyik fajánál megtartják a törvényszéki eljárás formáját és megvan a tárgyilagosságra törekvő akarat, mivel azon-ban a bírák laikusok, az ítélkezés hiányos és joggal bírálható.²³

Már társasállatoknál is találunk hasonló kollektív cse-lekedeteket, bár itt kívülről jövő beavatkozásokról és azok elhárításáról van szó. *Wolfgang Köhler*, aki csim-pánzokat tanulmányozott, gyakrabban tapasztalta, hogy ha a csimpánzcsoport egyes tagját megtámadta, az egész csoport védekező állást vett fel.²⁴

A bosszú és büntetés közt közbülső helyet foglal el az önsegély is. Mindenekelőtt az önsegély biológiai szük-ségességét kell hangsúlyoznunk. Még ott is, ahol az ál-lam az érdekek megsértése gorombább alakjainak meg-büntetését a maga kezébe vette, számos apró dologban szükséges maradt az önsegély. Azonkívül azonban nél-külözhetetlen az önsegély, mint védekezés a hatalom támadásai ellen. A gyenge általában mindig kihívja maga ellen az ilyen visszaéléseket. A harci készség ön-segély alakjában tehát akár valóságos, akár vélt védelme lehet a gyengéknek. Magasabb kultúrfokokon gyakoribb cs nélkülözhetlenebb az önsegély, mint ahogyan álta-lában gondolják. A bosszútól különbözik a mértéktar-tással és a jogosság erősebb tudatával. Kezdetleges vi-szonyok között az önsegély általában elterjedt és jól ki-fejlesztett intézmény, mely működésében nagyrészt a magasabb kultúrfokok jogrendszereinek helyét foglalja el. Legismertebb alakja a *vérbosszú*, mely azonban némi eltéréseket mutat az önsegély egyénre visszavezet-hető és egészen természetes alakjától. A vérbosszút a csoport akarata viszi, mely azt helyesli, sőt megköve-teli és adott esetekben még nyomást is gyakorol az el-lenkező emberre. A csoport akarata azonban etgyben mérséklést is jelent. Illő megtorlást követel, de sem többet, sem kevesebbet, csak annyit, amely megfelel az igazságosságra irányuló törekvésnek, amely itt a csoportot *mint nézőt* áthatja. Ez a *szabályozott Önse-gély* élesen elválnak a bosszútól, melynek bélyegző vo-nása, hogy magából az egyénből ered. Meg kell még említenünk, mint a társadalom sajátos

ság címező eszközét, a *csipkelődést*, mellet kisebb gyengeségek és apróbb vétségek keltenek fel. Ennek a motívuma is csak a harci öröm, tehát erkölcsön kívüli erő. – Világosan megmutatkozik továbbá a harci ösztön célszerűsége a *versenyekben*, melyeknek indítóoka az, hogy a nyertesek dicséretben részesülnek és azok a dicsőséggel kiemelkednek a többi ember közül.

6 Összefoglalva: a harci ösztön a másnak ártó akaratot jelenti. Általában másnak feltételezett, megfélelő szándéka idézi elő. Gyengék és védtelenek ellen azonban ilyen indíték nélkül is érvényesül és ilyenkor ösztönünk tevékenységi szükséglete pótolja az indítékot. Társadalmilag nagyon jelentős, védekező formájában mint önségély, támadó alakjában mint a büntetőtevékenység egyik tényezője.

A TÁRSADALMI KÖRNYEZET ÉRTÉKELÉSE

1 A legfontosabb társadalmi tények közé sorolhatjuk azokat a jelenségeket, hogy az ember ember-társát a maga személyéhez viszonyítva, bizonyos „rang”-gal látja el. Részből úgy bánik vele, mint aki *fölötte* áll ($A > B$) és ennek megfelelően az alárendeltség akaratával közeledik *hozzá*. Részből *maga alatt állónak* tartja ($A < B$) és ilyenkor az önérzet tölti el magatartását vele özemben. Emellett egy harmadik magatartási mód van, mely azon a meggyőződésen alapul, hogy *egyenlők*, vagyis *egyenlő értékűek* ($A = B$). Ez utóbbi magatartásnak ideiglenes jellege is lehet, amikor csak addig tart, amíg szorosabb érintkezéssel a két fél közötti viszony világosabbá válik, azonban tartós jellege is lehet. Mind a három esetben különbséget kell tennünk a kérdéses személy *egészben való* értékelése és aközött, hogy az illetőt *egy-egy* helyzetben értékeljük. Korábbi fejtegetéseinkben az alárendeltségi ösztönt és az önérzetet jellemezve, az első esetet vettük figyelembe és a személyt

egészen néztük. Ez sokkal fontosabb is a társadalmi életben, mert egyszerű és viszonylag eredeti viszonyok között az *egészen* való értékelés batározza meg a rangsort az *egyes helyzetekben* is. Az egész személyiség értékelését a csoportban érvényes mindenkori értékmérők határozzák meg, ezeket az értékmérőket pedig azokból az értékekből veszik, melyek a csoport életében is a legfontosabb szerepet játsszák és amelynek megvalósítására vonatkoznak a csoport legfontosabb cselekedetei. Ezenkívül kezdetleges viszonyok között az embert mint egészet értékelik olyan helyzetekben is, melyekben számunkra az illető sajátos képességei lennének a rangsorra irányadók. Az egyenlőértékűség nem más, mint összefoglaló egész kép, melynél egyes észrevett kisebb egyenlőtlenségeket nem vesznek figyelembe. A fölé- vagy alárendeltség érzése és az ennek megfelelő magatartás csak ott keletkezik, ahol jelentős egyenlőtlenségek vehetők észre. Minden más esetben az egyenlőértékűség, vagyis az egyenlőnek értékelés típusa uralkodik. Egyenlőnek értékelés, tehát a másik ember olyan megítélése, mely akkor van, ha a különbségek nem elég nagyok a fölé- vagy alárendeltség előidézésére. A csoport életében a vezetés és a csoport tagjainak a vezető alárendelése mellett ebben az értelemben az egyenlőnek értékelés is nagy szerepet játszik. Közeli gondolat a rangsorbaosztásnak ezt a tényét kapcsolatba hozni a *szeretettel* és a *gyűlölettel*. A szeretet hajlamos arra, hogy tárgyának lehetőleg *nagy* értéket, a gyűlölet pedig (hajlamos arra, hogy tárgyának lehetőleg *kis* értéket tulajdonítson. Mégis túlságosan egyszerű lenne annak feltételezése, hogy a szeretet mindig alárendeltetést jelent tárgya alá az értékelésben és hogy a gyűlölet mindig fölötteállást jelent gyűlöletünk tárgyával szemben. A valóság sokkal inkább az, hogy a szeretet kapcsolatos lehet úgy a fölötte állással, mint az egyenlőséggel és az alárendeltetéssel. És ugyanez áll a gyűlöletre is. Szerethetünk valakit, aki fölött állónak érezzük magunkat, akivel egyenlőnek, vagy aki alatt állónak tartjuk magunkat. Ugyanez érvényes a gyűlöletre is.

Végül szeretet és gyűlölet mellett ott találjuk harmadik érzelemnek a *pártatlanságot*, amely meg akarja adni

tárgyának azt, ami őt megilleti, de sem többet, sem kevesebbet. A tényállás tehát elég bonyolult. Két tényezőrozzatot kell megkülönböztetnünk egymástól: *a) érzelmeket*, melyekben még megmagyarázásra váró módon bizonyos hajlamok vannak értékelésre; *b) magukat a tényleges értékeléseket*, amint azok egyes személyiségek hatásából és a róluk szerzett tapasztalatokból erednek. Ezek felfogását és feldolgozását lényegesen meghatározzák a mindenkori érzések, melyek a külső tények szolgáltatta nyersanyagot a mindenkori sajátos alakba öntik. Akárhogyan is értékelünk tehát, értékelésünknek mindenkori érzéseink sajátos színezést adnak.

2 A szeretet érzése a szeretet más eseteit is magában foglalja, mint a nemi szerelmet, amennyiben az többet jelent a pusztá nemi ösztönnél. *Platón*²⁵ bölcseletében Eros mint nemi szerelem több a pusztá érzékiségnél és mint tiszta szellemi természetű szeretet, más tárgyak, emberek, szellemi javak felé is irányulhat. A szeretet egy végső, semmi másra vissza nem vezethető, tovább nem redukálható tény. Lényegét tehát más fogalmak segítségével nem tudjuk meghatározni, hanem csak belső szemlélet útján érthetjük meg és csak utalásokkal tudjuk megjelölni. Megközelítőleg úgy jellemezhetjük, mint különös fogékonyságot valami jóval vagy értékessel szemben. A szeretet eszményíti tárgyát, azonban nem szabad azt gondolnunk, hogy ez az eszményítés tévedésen alapul és olyan vakságból ered, mely nem látja meg a fogyatékoságokat tárgyán. Valóban előfordul ilyen vakság („a szerelem vak”) ez azonban nem jelent egyet a szeretet tiszta érzésével, hanem egy vele együtt mutatkozó állapotból ered, mely a fogyatékoságokat *nem akarja* meglátni, tehát elutasítja magától, noha ezek a fogyatékoságok feltolakodnak a tudat háttérében és ez éppen a szeretet fogyatékoságának bizonyítéka, mert a teljes szeretet elviseli a fogyatékoságokat is tárgyán, mivel egészben véve feltétlenül biztos annak értékében, akit ezerét. Kifelé ezt a tényállást az önérzet rezdülései is felkelthetik, mely nem akarja elismerni a fogyatékoságokat abban, akit vagy amit ezerét. A család vagy a törzs tagjai ebben az értelemben nem ismerik el kifelé, másokkal szemben képviselőik kisiklásait és ezért til-

takoznak minden bírálat ellen. Kifelé vakoknak látszhatnak, anélkül, hogy valóban vakok lennének. A szeretet lényegében különös készséget jelent a jó magunkbafogadására és felfogására, oly módon, hogy túlhalad a tapasztalati adottságon, azonban neon válik mégsem önkényes képzelgésé, hanem megérti tárgya lényegének belső törvényét, megérti igaz mivoltában tárgyát és ezért annak az egész jelenségben gyakran zavaros tartalmát ragyogóan megvilágítja. A szeretet a tapasztalatilag adott személynek mintegy előre megrajzolja ideális, eszményi értékképét, mely azonban annak igazi és valóságos, csak szeretettel felfogható lényege. A szeretetben több van, mint a nemi szerelem. Fogalma fajfogalom. A nyelv egyszerűen tárgya szerint különbséget tesz a szeretet különböző fajtái között. Szülői, apai, anyai, haza-, foglalkozás-, istenszeretetről beszélünk. Tág fogalom ez, melynek személyes, személyfeletti és személytelen alakjai vannak. Gondoljunk például népünk vagy osztályunk ábrándos tiszteletére, mely valóságos kultusszá válhat. A szeretetnek a nyelv által megkülönböztetett fajtái, mint élmények, belsőleg is különböznek egymástól, különböző minőségűek. A szeretet szorosan kapcsolatos a közösséggel. A közösség a természetes helye. Általában a közösséggel kapcsolatban, vagy legalább a közösségre való készségben és hajlamosságban mutatkozik. Ahol idegenre irányul, megvan benne a tendencia is belső közeledésre ehhez az idegenhez (Rákosi Jenő Rothermere lordot a Pesti Hírlapban int cikkeiben magyaros névvel Radomér lordnak nevezte és ezzel közelebb akarta hozni névleg az olvasóközönségéhez). – Szeretik a vezetőt, akár hős, akár szent, az uralkodó életideál szerint. Elsősorban saját vezetőiket szeretik, akikkel a közösség viszonyában vannak, de más vezetőket is, amennyiben meg tudják érteni értéktartalmukat és készek erre a szeretetre, bár gyengébben. Szeretik saját csoportjukat (család, törzs, osztály, testület, nemzet), amennyiben mint tökéletes alakulatokra pillantanak fel rájuk.

3 Vizsgáljuk meg most a *gyűlöletet*. Lényege törekvés tárgya értékmegsemmisítésére. A törekvés, amely minden értéket megtagad tárgyától, itt sem önkényes

fantáziatévékenységből, hanem megfigyelésekből és olyan impressziókból ered, melyek meghatározott módon már előzetesen kialakulnak és amelyeket tovább feldolgozunk. A gyengeség tapasztalati képe az elvetésre-méltóság eszményi tökéletességéig fokozódik. A gyűlöletben is lehet ördögi éleslátás, főleg ott, ahol gyengeségek kiszimatolásáról és arról van szó, hogy valakinek előnyeit álcázott fogyatékoságoknak magyarázzuk. Egészbenvéve azonban úgy látszik, hogy a gyűlölet nem jár olyan mély megértéssel együtt, mint a ezeretet, úgy látszik, mintha a gyűlölet általában elhomályosítaná a megfigyelést. Valójában azonban itt is különbséget kell tennünk a gyűlölet tiszta és zavaros esetei között. A gyűlölettel ideáltipikus alakjában ott találkozunk, ahol valakit csak mint egy káros erő hordozóját, p. o. egy végzetesnek tartott politikai irány vezetőjét, vagy bölcseleti, vagy más rendszer képviselőjét gyűlölnék, anélkül, hogy a gyűlölő más ösztönök felkeltette szenvedélyt érezne a gyűlölt személy ellen, így gyűlöli a jámbor keresztény katolikus az ördögöt, így lehet lenézni egy semmivel sem törődő emberben a nemtörődomség szellemét. A gyűlölet ekkor csak a magasabb értékek harca az alacsonyabbak ellen. Ilyen ideáltipikus tiszta alakjában a gyűlölet éppen olyan élesen lát, mint a szeretet. A megvetés és az irtózás ugyanolyan lendületet adhatnak neki és olyan állapotot hozhatnak benne létre, mellyel tisztán látja a káros lelki erők összefüggését.

Másként van ott, ahol a gyűlölet nem tiszta alakjában jelentkezik, hanem más tendenciákkal kapcsolatosan. Ebben az esetben más indítja az embert, mint amaz akarat, hogy az értéktelenség összezúzásával az értékeset előmozdítsa. Az ember itt már nem valami érték képviselője, hanem személyes szenvedélyei is eluralkodnak rajta, tehát pártoskodik is. Jelesül, a civakodással összefüggésben mutatkozik a gyűlöletnek ez az alakja, bár nem szükségképpen, mert van olyan küzdelem is, melyben a harci akarat az ellenfél tiszteletével jár együtt. Viszont egész más a kép ott, ahol a birtoklási vagy hatalmi akarat, vagy az önérzet súlyos sérelméről van szó, vagy pedig irigység vagy féltékenység az uralkodó szenvedély. A gyűlölet, amely ilyen feldúlt szenvedélyekkel

kapcsolatban fogja el az embert, tényleg vaknak nevezhető. Az ilyen ember elzárkózik minden felismerés elől („nem hajlik a jó szóra”) és vak vele szemben. Gondoljunk csak a teljes vakságra az ellenfél megítélésében családi vitáknál, vagy a háborús népekre a világháborúban, vagy a tudósok harcára, ahol a képtelenség a másik fél véleményének és teljesítményének helyes megítélésére élénken elüt attól a különben tárgyilagos gondolkodástól, amely a harcbanálló tudósokat különben jellemzi. Ismert példa erre *Schopenhauer*²⁶ és *Hegel*²⁷ viszonya, helyesebben Schopenhauer véleménye Hegel tanításáról és magáról Hegelről. Schopenhauer Hegel történetbölcseletét „a szellemre mindenütt káros és butító” bölcseletnek mondja, voltaképpen „lapos realizmus”-nak, mert a jelenségeket a világ igazi valójának tartja. Az emberi nem történetének Hegel tanította egysége „puszta fikció”, maga Hegel „sarlatán”, szélhámos, Még erősebb szavakat használ Schopenhauer Hegel dialektikai módszerének jellemzésére, amikor a következőket mondja: „Már *Fichte*²⁸ és *Schelling*²⁹ szántsándékkal homályosan írtak, azonban eenkísem alkalmazta ezt a fogást olyan vakmerően és olyan nagymértékben mint Hegel. Álbölcseletének lehetetlen alapgondolata az, hogy az általános fogalmak (amelyek a tapasztalati szemléletből vannak elvonva, tehát minél általánosabbak, annál üresebbek) az igazi valóság, a *Kant-féle* „magánvaló”, s ezek folytán létezik a tapasztalati valóságos világ – egy igazán eszelős ötlet, rémséges hiszteron-proteron! Ehhez járul, hogy az általános fogalmak a mi közreműködésünk nélkül, csak úgy maguktól, gondolják magukat és mozognak. Ha Hegel ezt világosan megmondta volna, mindenki a szemébe nevetett volna; de értelmetlen, zűrzavaros fecsegésének leple alatt boldogult. A hegeli bölcselet, ez a szemérmeden álbölcseesség a becsületes, saját gondolkozás helyébe a fogalmak dialektikai önmozgását tette. A Hegel-féle „abszolút értelmetlen bölcselet” az egész tudásnemzedék fejét megrontotta. Gondolatok helyett üres szólamok, semmitmondó locsogás, undorító Hegel-zsargon van.⁴¹ – Látjuk, hogy az egész magatartás arra irányul ebben a küzdelemben, hogy egyrészt ártsunk az ellenfélnek, másrészt azonban arra is, hogy belsőkben eltávolodjunk tőle.

4 Harmadiknak a *pártatlanságot* vagy az *igazságosságot* kell vennünk. A pártatlan ember sem sokat, sem keveset nem akar adni tárgyának, „méltányos” akar lenni hozzá. Ezt a pártatlanságot nem szabad fölcserelnünk a *közönnyel*. A pártatlanjáig más, mint a közöny. Közönyt olyan személyekkel és tárgyakkal szemben érzünk, melyeket teljesen idegeneknek tartunk, amikhez semmi közünk nincs, amiknek sorsa hidegen hagy. A pártatlanságnál nem így van. A pártatlanság a maga lényegében tartalmaz ugyan bizonyos távolságot tárgyával vagy a kérdéses személyekkel szemben, de mégsem teljesen idegen hozzájuk. Ilymódon például nem állunk teljesen idegenül a magunk csoportjának tagjaival szemben, ha mingyárt néha szintén pártatlanul kell őket megítélnünk. Ha tehát az igazságot hidegnek szokták nevezni, ez az ítélet csak a szeretet melegségével vagy forróságával Összehasonlítva állja meg a helyét. Ha már most a gyűlöletet összehasonlítjuk a pártatlansággal, látjuk, hogy a pártatlanságban megvan ama személy elismerése és tisztelete. Akivel szemben igazságosak akarunk lenni, annak vagy kezdettől fogva igénye van erre a bánásmódra, vagy pedig ilyen igényt mi tulajdonítunk neki azzal, hogy igazságosan viselkedünk vele. A pártatlanságot tehát nem szabad csak *negatív* magatartásnak minősítenünk, olyannak, mely csak a szeretet vagy a gyűlölet kikapcsolásából áll. A túl sok vagy a túl kevés elkerülésének kifejezetten *pozitív* jellege van. Világosan megmutatkozik ez mindenütt, ahol az igazságosságot szeretőit vagy gyűlölet, vonzalom vagy idegenkedés vagy elfogultság fenyegeti, melyet vissza kell szorítani, vagy le kell győzni magunkban. Az ilyen erősebb feszültségek kifejezetten dinamikus jellegűek és az ekkor elért önlegyőzés megérdemli azt a dicséretet, melyet *Nietzsche* a következő szavakkal jellemez: Az igazságosság a legnehezebb valamennyi erény között. Az itt jelzett feszültségek vonják meg az igazságosság, pártatlanság lehetőségének határait. Helyesen mondják ebben az értelemben, hogy senkisémet lehet bíró a maga ügyében. Nemcsak a tudatos pártoskodásra kell gondolnunk olymódon, hogyha egyszerűen megkérdeznénk a bírónak felhívott egyént, vajjon elfogult vagy elfogulatlan-e, akkor biztos felvilágosítást kaphatnánk tőle. Sok-

kal gyakoribb a *tudattalan elfogultság*, melyre az egész személyiség vagy a viszonyok ismeretéből következtethetünk. Az ember a maga ügyéhez tartozónak érzi nemcsak személyes ügyeit, hanem annak a csoportnak ügyeit is, mellyel belsőleg kapcsolatban állónak érzi és amellyel azonosítja magát. És míg az elfogultság e személyes ügyekben az érdekeknek csak aránylag kis körére szorítkozik, addig az elfogultság második neme sokkal nagyobb körre terjed és sokkal nehezebben kerülhető el, mivel minden ugyanazon csoporthoz tartozó személyre egyformán vonatkozik. Ebből megítélhetjük, hogy a mai joggyakorlatban mennyiben lehet beszélni pártoskodó igazságszolgáltatásról vagy osztálybíróságról.

5 Az érzelmektől és a bennünk lévő értékelési hajlandóságoktól forduljunk most magukhoz a tényleges értékelésekhez. Korlátozzuk magunkat a már bevezetően jellemzett három esetre, a fölérendelésre, az alárendelésre és az egymásmellérendelésre. Mind a három értékelés kapcsolódhatik mind a három már jellemzett érzellemmel, melyekhez negyediknek a máiérintett közönyösség is hozzájárulhat. Más szavakkal, az értékelés minden „stílusa” kapcsolódhatik az értékelés minden „tartalmával”. Tévedés lenne azt gondolnunk, hogy a szerelem mindig feltekintéssel, a gyűlölet mindig lenézéssel jár együtt. A szerelemmel a másik két értékelés is kapcsolódhatik és ugyanaz áll a gyűlöletre is. Ezek az értékelések azonban nem ugyanazok akkor, amikor különböző érzelmekkel együtt mutatkoznak, nem is lehetnek azok a lelki élet általános összefüggése miatt. Az értékelés jelentősége és értelme mindenkor különböző színezetű és ugyanúgy mindenkor más a fölé-, alá-, vagy egymásmellérendelés magatartása is. Világítsuk meg ezt egy példával. Vizsgáljuk meg a feltekintést, vagyis az alárendeltség magatartását. Úgy találjuk, hogy ez legteltjesebben a szeretetben fejlődik ki, mint ahogy megfordítva, a szeretet is a feltekintésben tud kibontakozni legtisztábban. Azonban a gyűlölettel is kapcsolódhatik alárendeltség. Vannak esetek, melyekben a gyűlölködő nem tud megszabadulni ellenfele fölényességétől és akarata ellenére is kénytelen rá felpillantani. Azonban az alárendeltség magatartása mégis

más itt, mert a gyűlölet megakadályozza, hogy a tisztelt személyiséget magunkévá tegyük és mindössze csak esetleges befolyásolhatóság marad meg ehelyett. Különös típusa ennek az a jelenség, amikor a gyűlölet kiszorul a tudatból, mert a gyűlölőnek nincs elég ereje gyűlöletét fenntartani és érvényesíteni. A gyenge ember, aki akár veleszületett okoknál fogva, vagy a társadalmi viszonyok következtében gyenge, mindenkor tipikusan ebbe a helyzetbe kerül, amikor gyűlölete erősebb egyén ellen irányul.

6 Összefoglalva: Embertársunkat magunkhoz viszonyítva, háromféle módon értékelhetjük: egyenlő értékűnek, fölöttünk- és alattunkállónak. Másrészt hajlamaink szerint embertársunk értéktartalmának felfogásában négy érzést különböztethetünk meg: a szeretetet, mint tendenciát a másik ember értéktartalmának lehető legnagyobb mértékben való felfogására, a gyűlöletet, mely ennek teljes ellentéte, az igazságosságot, sem túlértékelni, sem lebecsülni és végül a közönyt, egyáltalában nem törődni az értéktartalommal. E négy érzése mindegyike kapcsolódhatik az értékelés három nemével, azonban mégis vannak kombinációk, melyekben egy-egy érzés teljesen kibontakozik, így a föltekintés valamilyen nagyrabecsült emberre a legalkalmasabb a szeretet kibontakozására, ugyanígy a lebecsülés a legalkalmasabb helyzet a gyűlölet kifejlődésére.

AZ EGYÜTTÉRZÉS TÉNYEI

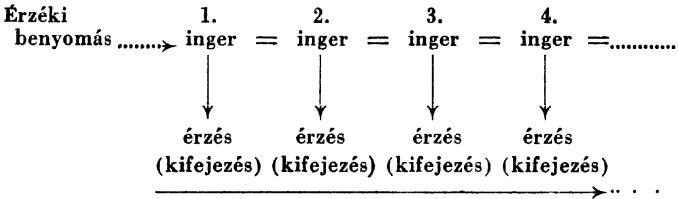
1 Az együttérzés (szimpátia) szó különböző ténycsoportok gyűjtőneve, melyeket gyakran végtelenül összekevernek. Jól meg kell különböztetnünk a következőket: Mindenekelőtt a szimpátia inas lények érzelmi állapotának közvetlen, egyidejű átélése. Az érzelmek közvetlenül átáradnak hordozójukról környezetére, szinte ragályosan hatnak és megszűnik a választófal én és nem-én között, A gyerek senkit nem tud sírni látni anélkül, hogy maga is sírni ne kezdene. A nevetés ragadós a felnőtteknél. Mindezek olyan jelenségek, melyek-

nél természetesen *nemcsak a kifejezőmozgások, hanem maguk az érzelmek is átsugároznak*. Ugyanígy a fájdalomkiáltás sok emberben a leghevesebb fájdalom állapotát idézi elő, viszont élénk örömmé nyilvánulások – tánc, ugrándozás – sokszor ugyanilyen ragályosak. Ezeknek a folyamatoknak mechanizmusa kifejezőmozgásokon alapul, ezek keltik fel az ingert, melyre egyidejűleg bizonyos lelkiállapot a felelet. Az átvitel feltétele az eredeti folyamat *szemléletessé ge*, tehát a belső állapot megmutatása olyan kifejezésekkel, melyeknek elég *éleneknek, eléggé egyszerűeknek és egyértelműeknek* kell lenniök, hogy a velünkszületett mechanizmust működésbe hozzák. Természetesen az érzelmek első hordozójának közvetlenül jelen kell lennie. Ez azonban csak az eredeti állapotra vonatkozik, melyhez az embernél hamarosan további fejlődések kapcsolódnak az asszociatív átvitel gépezete révén (v. ö. *John Locke*.³² *associatio idearum* – a gondolatársulás. Asszociatív folyamat – a gondolatok önmaguktól társulása más kép Zeitekkel). Szemléletes leírásokban is megvan az a törekvés, noha kisebb fokban, hogy azonos érzelmeket ébresszenek, vagyis váltsanak ki a hallgatóból vagy az olvasóból, így a gyermek nem tud szomorú történeteket végighallgatni, hogy sírva ne fakadjon és¹ felnőttek is vannak, akikben nehéz testi sérülések vagy súlyos lelki bajok szemléletes leírása hasonló hatást idéz elő, mint a közvetlen szemlélet. Asszociatív közvetítéssel ilymódon a temetési gyászpompa a megindultság ismert érzélemállapotát váltja ki, amely elfogja azokat is, akik belsőleg nem érintettek. Ez utóbbi esetben ismét szemlélet az alap, míg a pusztá leírás hatásaival főleg a tudat képzeleti felére szorítkozik. Az átvitel teljesej erejében csak *emberről emberre* megy végbe. Állatok csak akkor hatnak így az emberre, ha kifejező tevékenységük hasonlít az emberekéhez, míg néma vagy idegenszerű lények fájdalmai csak gyenge vagy semmi érzéki visszhangra sem találnak, mert az átvitel gépezete itt semmi megfelelő ingert nem kap.

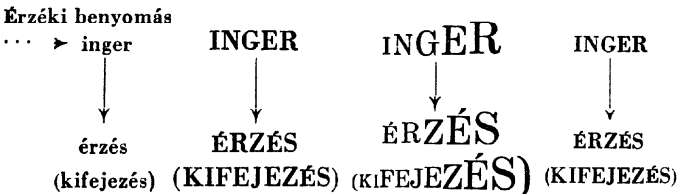
2 Az együttérzés ösztönös jellegét élenksége igazolja a korai gyermekkorban.³³ ösztönös mivolta kétségtelen az állatvilágban. Majom vagy papagáj ér-

zismegnyilvánulásai rögtön visszhangra találnak az egész csapatban. Azonban cselekmények is, például menekülés, üldözés vagy segítség hasonló módon terjednek el a csoportban. Az érzés átvitele egyik állatról a má-
 eikra csak egy része egy tágabb átvitelnek, jelesül az állat egész belső és külső magatartása átvitelének. Mivel a társasállatok túlnyomóan azonos feltételek között élnek, ezért az érzésátvitellel gyakran az egész magatartás parallelizmusa, párhuzamossága is mutatkozik, mint az ingerek azonosságának következménye. Ezzel a velük született ösztönt mintegy folytonosan újra begyakorolják. Amint a kultúra növekszik az embernél, ez a két tény egyre inkább eltűnik.

Az állatoknál:

Az embereknél:

Az egyidejű átélés ennek megfelelően az embernél legyengítve jelenik meg. A kifejezőtevékenység a modern életben vesztett élénkségéből és a kultúremberiségnél még erősebb érzelmi állapotokban is megmutatkozik az a törekvés, hogy a nyilvánosság előtt eltitkolják azokat. (Nem így a kezdetleges embereknél vagy az ókorban. Homeros³⁴ Iliásában pl Achilles a hős Patroklos halálhírére nem áll hangosan sírni. Ezzel szemben a japán fagyos nyugalommal viseli a legna-

gyobb csapást is, vagy nagy önuralommal mosolyog. Náluk nevetlenségnek számít az érzelmeknek legcsekélyebb látható jelét is adni.) Ezenkívül a mai ember egész magatartása is gyakran lehetetlenné teszi az átvitelt, mert az átvitel nehezen, vagy egyáltalában nem következik be ott, ahol tőlünk távolálló emberekről van szó, vagy ahol küzdelem folyik a felek között.

3 Az átvitelnél különbséget tehetünk annak erősebb és gyengébb alakja között. Beszélhetünk az átvett érzelem *átmeneti és tartós* alakjáról. Az átvett tartós érzelmet tudományos mesterszóval *affektusnak*, az *átmenetit hangulatnak* nevezzük. Eddigi példáinkban leginkább az affektusok megismétlését láttuk, de ugyanígy megismétlik az emberek a hangulatokat is. Így unalmas emberek társaságában az unalom légköre ránk is kiterjed: mi magunk is beleesünk az unatkozóhangulatba. Szinte úgy érezzük, hogy velünk együtt még a tárgyak is unatkoznak. Éppen ellenkezően, kedélyes emberek társaságában még a kedély telén emberek is felderülnek. A hangulaitátvitel is a kifejezőmozdulatok utánzásának gépezetén alapul. Itt azonban nem szükséges, hogy egy jellemző testtartást vagy arcjátékot valóban utánozzunk. Sokszor elég már a tendencia is erre. Látunk egy fáradt, összetört embert s átvesszük annak hangulatát, anélkül, hogy átvinnénk az ő kifejezőmozdulatait. Jó példákat mutat erre a gyermekvilág. Az átvitel a gyermekeknél megértés nélkül is történhet (szubintelligens átvitel), így például a szülők veszekednek, a gyerek állást foglal apja vagy anyja mellett, anélkül, hogy a civakodás igazi okát ismerné. Gazdag gyerekek lenézi a rongyos gyereket, mielőtt még az osztálykülönbségekkel tisztában lenne. Hasonló okból lenézően és ellenségesen bánik a vagyonos ember kutyája a kisemberrel. Ugyanígy a gyerekek, akár a kutyák, szüleik felfogása szerint vonzódnak vagy idegenkednek inasoktól.

Az átvitel gépezetét legvilágosabb an a közvetlen testi érintkezésnél látjuk, így érzi meg a ló a rajta ülő belső állapotát, biztonságát vagy bizonytalanságát és így hat rá a lovas biztonsága vagy ingadozása. Kezdetleges népeknél a gyerekeket kiskorukban évekig cipeli hátán az

anyjuk, ezáltal bizonyos pszihofizikai kapcsolat, testi és lelki kapcsolat jön létre anya és gyermeke között, melynek eredményeként kezdetleges népeknél a gyerekek erősebben együttéreznek anyjukkal. Ha az anya megremül, ezt a rémületet hátán cipelt gyermeke is teljes mértékben átveszi, sokszor anélkül, hogy a rémület okát ismerné. – Egy híres magyar orvostanár szerint az orvosnak olyan élenken át kell éreznie ama tüneteket, melyekről a beteg beszámol, hogy az általa leírt fájdalmakat vele érzi és ez nagyban hozzásegíti az orvost a helyes diagnózishoz. Nyilvánvaló azonban, hogy ez túlzás.

4 Amit a fentiekben megbeszéltünk, az lényegében nem más, mint az ember érzelmi állapotának megisméltése egy másik emberben, tehát *egy érzelmi állapot megkettőzése vagy sokszorosítása*. Ezért meg kell különböztetnünk és teljesen különbözik is a résztvétől és a segítőösztöntől és nem is kell, hogy részvét vagy segítőösztön kísérjék.

Min alapszik az érzésátvitel társadalmi jelentősége? Azon, hogy bizonyos állapotok vagy magatartások egyik egyénről áterjednek *környezetére és környezetéről visszahatnak az egyénre*. Kölcsönhatások vannak. A visszhang, melyet egy érzelmi állapot kelt, rendszerint *fokozatosan hat*. A színházi közönségnél az egyesekben meglévő tetszés megerősödik azzal, hogy ugyanez a tetszés másokban is megvan és tapsal, kiáltozással, lábdobogással kifejezésre jut. (Az emberek egymást „animálják:”.) A vezető is, kinek hangulata és gondolkodása csoportjában visszhangra talál, ezzel a visszhanggal megerősödik hangulatában és gondolkodásában, miáltal az egész csoport megfelelő állapota fokozódik. A tömeg szenvedélyes kitéréseit nem lehet e tény nélkül elgondolni. A kölcsönhatások rendkívül fontosak az emberi társadalom általános elméletének nézőpontjából. Az egyes embereket itt mindazon korlátok nélkül látjuk, melyek különben elválasztják őket; ellenállóképesség és önállóság nélkül, mint egy bizonyos érzelmi áramlat akaratonlküli hordozóit. Röviden: az emberek ilyenkor a belső kapcsoltság amaz állapotában jelennek meg, mellyel most foglalkozunk.

Kérdésünk megvilágítására vegyük még figyelembe a

következőket. Állatoknál az érzésátvitel jelentősége minden további nélkül világos. Egy „individuum” tapasztalatai ezen az úton válnak hasznára a többieknek is. A nézők (a csoport többi tagja itt mint néző szerepei) így vesznek részt az élményben ez adott esetben magukévá teszik annak eredményét. A vezető állat figyel, észrevesz valami fenyegető veszedelmet és idejében futásnak indul. Ez egész csoportjának hasznára válik, mert menekülése és menekülési magatartása kíséretére is átragad, anélkül, hogy nekik is ugyanúgy figyelniök kellene. Embereknél bonyolultabbak a viszonyok, mert bonyolultabbak életviszonyaik is. mert életviszonyaik eredeti egyenlősége eltűnt. Többféle esetet lehet itt megkülönböztetni. A *pániknál* például vak rémület terjed el az izgalom kiinduló pontjától az egész tömegen és értelmetlen cselekedetekre ragadtatja őket. Kényszerűségről itt szó sínes». Viszont egészen más, félig rokon, félig ellentétes jelenség a *megindultság*. A sírás ragadós, a temetési hangulat igazi érzelmi állapot. Egyszerű érzésátvitel ez, azonban csak részben érzéki, részben gondolati alapon: nekünk is eszünkbe jut az elmúlás.

Másféle folyamat a *megértés*. A megértés tudat másvalaki lelkiállapotáról, de alapjában különbözik e lelkiállapot átélésétől. Nagy különbség van pl. abban, hogy valami félelmet átélek-e, vagy az élményen gondolkodom. Ennek megfelelően érzelmi állapotok átélése állatoknál is megvan, míg a megértés csak emberi tulajdonság. Természetesen megértés és együttérzés kapcsolódhatnak egymással, éspedig a két folyamat legkülönbözőbb erősségi fokával. Beszélhetünk gyenge megértéssel kapcsolatos erős átélésről és erős megértéssel kapcsolatos gyenge átélésről.

A (Szimpátia jelenség harmadik csoportja az *együttörvendezés* és *együttbánkódás* jelenségei. Itt ismét érzelmi folyamatokról van szó, de új értelemben. Más ember örömét vagy bánatát nem egyszerűen utánképezzük magunkban, nem is értjük meg elméletileg, hanem érzelmi alapon értékeljük. Más ember boldogsága örömet, más ember bánata fájdalmat kelt bennünk. Aki részvétet érez, az nem áll ugyanazon végzettől sújtottan egysorban a fájdalom hordozójával, de nem is áll félre,

mint nem érintett szemlélő. Felette áll ugyan a dolgoknak, de mégis, mint *érdekelt szemlélő* áll velük szemben. Természetesen ez az állapot kapcsolódhatok a korábban megkülönböztetett jelenségekkel, sőt bizonyos fokú megértés nélkülözhetetlen feltétele, mélyebb megértésre vagy igazi utánélésre nincs azonban szükség. Jegyezzük még meg az együttérzéssel kapcsolatban, hogy a szimpátia legerősebben a csoport közösségében fejlődik ki, ami megfelel annak a ténynek, hogy a társadalmi ösztönök kialakulására a csoport a legkedvezőbb alap.

5 Összefoglalva: Együttérzés (szimpátia) név alatt három ténycsoportot kell megkülönböztetnünk: idegen érzelmek közvetlen egyidejű átélését, ami eredetileg érzéki alapokon nyugszik és nagy társadalmi jelentőségű. Tudatot mások érzéseiről és általában mások belső állapotáról, mely mint mások belső életének átélése, rendkívüli fontosságú az én kibővülésére. Az együtt örvendetes és részvét tényét, melyek szintén velünkszületett hajlamon alapulnak és amelyekéit a kultúra fejlődése sokszorosan fokoz.

AZ UTÁNZÁS

1 Mielőtt az utánzás jelenségét tudományos vizéglatok tárgyává tették, nem sokkal többet tudtak róla, mint hogy a majmok jellegzetes tulajdonsága, holott a majmoknál kevésbé jelentős, ha összehasonlítjuk ropant fontosságával az ember társadalmi életében. Megértjük ezt, ha figyelembe vesszük a következőket. Az állatokat legelsősorban ösztöneik irányítják, cselekvéseik ösztönösek. Egyes példányaik életében az utánzás is szerepelhet. *Lloyd Morgan* megfigyelte, hogy a felnőtt tyúkoktól elkülönített kis csirkék csak akkor kezdik el a gabonaszemeket a földről felcsepegetni, amikor gombostűvel megmutatták nekik ezt a mozdulatot. Magasabbrendű állatoknál bizonyos mértékben tere lehet a hagyománynak, így az éneklőmadarak éneke részben velükszületett (tulajdonságon, részben hagyományon

alapul: utánozzák egymást és aszerint, amint más nevelőszülei vannak, eltéréseket vehetünk észre énekükben. Idetartozik az a jelenség is, hogy amikor madárcsapatok egyszerre röppennek föl, egyidőben ugyanazon hangokat hallatják.

Áttérve már most az emberek világára, a gyermek már nagyon korán utánozza a felnőtteket. Utánozza a nevetést, a száj csücsörítését, később az egyszerű hangokat. Későbbi fejlődésében még nagyobb jelentőségűvé válik az utánzás, így akkor, amikor beilleszkedik a felnőttek életrendjébe, amikor megtanul egyenesen ülni, evőeszközökkel bánni, orrát kifűjni. Áll ez minden kezűgyesség megtanulására az élet kezdetlegesebb fokain. A gyerekek utánozzák a felnőtteket, eleinte játékból, míg utóbb játékkuk komolyra fordul. A tanulás ilyen feltételhez kötött. A mintául szolgáló tevékenységeknek *szemléleteseknek*, vagyis olyanoknak kell lenniök, hogy a tanuló semmi mással, mint érzéki észrevétellel fel tudja fogni értelmüket és összefüggésüket. Megfordítva azt is mondhatjuk, hogy utánzásra mindenütt szükség van ott, ahol nincs tervszerű oktatás. Ebből a nézőpontból különbség van alacsonyabb- és magasabbrendű kultúrák közt. A kezdetleges népek vadász- és halászfogásai egyszerűen utánzással megtanulhatók, gépek előállításánál, igazságszolgáltatásnál az utánzás kevés. Primitív népek szemlélettel és utánzással tanulnak, kultúrnépeknél tanításra van szükség. A gyermekek egészen más helyzetben vannak a kultúrnépeknél, mint az alacsonyabb kultúrájú népeknél. Mély szakadék választja el itt a gyermekeket a felnőttek tevékenységétől, míg ott az utánzással sima átmenet van közöttük, amikor először játékból, később komolyan ugyanazon tevékenységeket végzik, mint a felnőttek. Az utánzás tehát alacsonyabb kultúrfokon álló népek tanulásában éri el tetőpontját, állatoknál nincs még meg ez a teljes jelentősége, magasabb kultúrfokon álló népeknél nincs már meg ugyanilyen viszonylagos jelentősége.

Érintettük már a megértés szerepét az utánzásban. Az utánzás feltételezi a cselekvés céljának és elemei összefüggésének *megértését*. Különben bizonytalan tapogatózás vagy játékos majmolás marad, olyan mint amikor tanulatlan négerok utánozzák az európaiak írását

és ákombákomokat firkáinak papírra. Az utánzás határait tehát megszabják a megértés határai.

2 Mik az *indítékai* az utánzásnak? Az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy velünk született hajlamon alapul. Ezzel azonban nem kapunk kielégítő magyarázatot, mert bonyolultabb viszonyok között számos egymással ellentétes minta hat egyszerre, a minták legkülönbözőbb oldalokról tódulnak elénk, zavarják egymást, az interferencia jelenségét mutatják. Ilyen viszonyok közepette az ember válogat a különböző minták közt. Annyit jelent ez, hogy eredeti hajlamához további indítékok járulnak. Melyek ezek? Kísérreljük meg felsorolni a legjelentősebbeket.

Első főfontosságú indíték a *feltételek azonossága*. Például: Nagy téren sokan vannak együtt. Alig észrevehetően szemezni kezd az eső. Néhányan kinyitják esernyőjüket és hamarosan mindenki követi a példát. – Társaság hosszabb ideig van együtt. Néhányan hazakészülődnek („megbontják a társaságot”) és nagyon sokszor a többiek is utánozzák őket. – Kirándulótársaságban valaki letelepedik és enni kezd. A többiek ugyanúgy tesznek. – Ilyen esetekben a mintakép csak megindítja a cselekvést, fontosabb azonban ennél a feltételek azonossága, a magatartások párhuzamos mivolta, parallelizmus.

Második indíték a *haszon*, amellyel valamilyen magatartásmód együttjár, ha ezt a többiek észszel felérik. Példa erre a kereskedő, aki utánozza nagyobb forgalmat elérő versenytársa kirakatát. Ez az utánzás többé-kevésbé tudatos lehet. Pályaválasztásnál legtöbbször azt nézik, hogy milyen másoknál megfigyelt külső eredmények érhetők el az egyes pályákon és ez dönti el a választást. Utánozzák az előttük lévő példát. Ugyanezt a jelenséget látjuk a mai gazdasági életben is. Végül ide tartozik a beilleszkedés a csoport életrendjébe, beszédmódjába és érintkezési formáiba. Mégsem szabad azonban túlértékelnünk a hasznot, mint az utánzás motívumát. A miénktől eltérő, más kultúrákban kevésbé jelentős és nálunk sem az egyetlen indíték. Más motívumok is hatnak mellette. Elég, ha ismét rámutatunk az utánzás ösztönös alapjára, ami annyit jelent, hogy általában

nemcsak cselekedeleink bizonyos következményei miatt utánozunk valakit, vagy valamit, hanem azért is, mert örömlünket találjuk magában az utánzócselekvésben. Más szavakkal, az utánzás hasznos következményei mellett magának az utánzócselekvésnek tartalma is motívum. Ezzel azonban már el is jutunk az utánzás harmadik indítékához.

Az utánzás harmadik forrása a *gyönyörűség*, melyet tevékenységünk okoz, amikor már hajlamaink tevékenységével ezeket a hajlamainkat az utánzóit cselekvés kielégíti. A minta itt is főleg csak a cselekedetet kiváltó inger szerepét játssza és a tevékenység, melyet elindít, nem szolgál másolás, hanem már belső tényezők is közreműködnek benne. Jó példa erre az egyes sportok megtanulása, amiben nagyrésze van az érzéki ingernek és ösztönünk kielégülésének is. Mégjobban megvilágítja kérdésünket a beszélni tanuló csecsemő, aki számos, eredetileg magától kiejtett hangot sűrűn megismétel, mert ez bizonyos kielégüléssel is jár együtt; mielőtt tehát másokat kezdene el utánozni, előbb magát utánozza. Külön kell megemlítenünk azokat az eseteket, amikor a kíváncsiság, a harci ösztön és az a motívum, hogy valaminek elvégzésére mi is képesek vagyunk. Példák erre bizonyos, fogságban tartott majmok, melyek addig igyekeznek utánozni a körülöttük lévő embereket, míg az végre sikerül nekik. – Ide tartozik számos gyermekjáték, valamint felnőtteknél az erő- és ügyességpróbák és az, amikor primitív törzsek tagjai utánozzák a hozzájuk került európai emberek kézmosását, szájöblögetését, írását stb. Mindennek egyrészt kíváncsiság az alapja, másrészt a harci ösztön, amelyet a feladat nehézsége is felkelt és fokoz, végül az önérték, hogy is maradjunk alul másokkal szemben („amit ő tud, azt én is meg tudom tenni”). Végül ismert tény, hogy minél hatásosabb valamilyen minta, annál inkább felkelti bennünk a kíváncsiságot, hogy utánozzuk. A hatásos minták jobban megrögződnek a tudatban és így követésükre ösztönöznek. Egy idevágó jelenséget, tisztelt személyek utánzását már elemeztük. Ennek az a kíváncsiság volt az alapja, hogy teljesen magunkévá tegyük, felvegyük magunkba a tisztelt személyt és a magunk személyiségét, amennyire lehet, át-ítassuk vele. Ilyenkor lehetőleg utánozzuk a magatartá-

sát is. E belülről jövő utánzás különbözik a külsőségen utánzástól, melynek nőm az egész személy magunkba-fogadása, hanem csak egyes érzékelhető külsőségeink lemásolása a célja és nem a tisztelet az indítéka, hanem a kívánság, hogy az utánzóit személy társadalmi tekintélyéből az utánzóra is jusson valami. Az utóbbi típushoz tartozik a kocavadász, aki kínos pontossággal egész az összegyűrt, elviselt kalapig kiöltözik vadásznak, a vadászok szavaival beszél, vagy a fehérnadrágos, aranygombos, kékkabátos, tengerészsapkás „szárazföldi” hajóstiszt stb. Ezek többé-kevésbé tudatosan arra törekszenek, hogy környezetükre hálást gyakoroljanak („imponálni akarnak”). Viszont a tanuló, aki szeretett tanára írását utánozza, az első típusra, a belülről jövő utánzásra példa. Utánozza a szeretett tanár írását, hogy ezzel is miagába fogadjon valamit mintaképéből. Mégsem szükséges azonban, hogy az utánzóit minta értékesebb legyen. Amikor pl. kisgyerekek állatokat utánoznak, nem bizonyos, hogy mindig azok megérezett biológiai fölénye az indíték. Lehel, hogy a szokatlanság ingere indítja őket és bizonyos, hogy a nagyon fogékony gyermeki lélekben ennek is szerepe van. A szokatlanság ingere révén kifejezetten negatív értékek is lehetnek minták és pedig nemcsak a gyermekeknél. Dadogókat, bicegőket gyermekek és műveletlen felnőttek szívesen utánoznak. Itt is áll az, amii már megemlítettünk: minden szokatlan dolog jobban megrögződik az elmében, így új szavakat, divalot olyanok is elfogadnak, akik kezdetben ízetlennek és rútnak tartották és elutasították őket. Az alkalmazkodás a környezetihez nem magyarázza meg teljesen ezt a jelenséget és lehet, hogy éppen az ellenkezés köti le a figyelmet és indítja meg végül az utánzó cselekvést. Bizonyos tekintetben idesorolhatók az öngyilkossági járványok és egyes bűncselekmények sorozatos előfordulása, melyeknél az utánzás természetesen csak egyik motívum.

Megkönnyíti az utánzást a tudat megszükülése is, amennyiben csökkenti az utánzás akadályait. Ilyen állapotot idéznek elő p. o. a hipnózissal. Idetartozik ezenkívül a *fáradtság* állapota is, amikor nagyon hajlamosak vagyunk egyszerű mozdulatok és cselekvések gondolat nélküli utánzására.

3 Az utánzásnak roppant jelentősége van a társadalomban. Megkönnyíti az életet az egyes embereknek, akik segítségével túljutnak ama cselekedeteik körén, melyek csak ösztöneikből erednek. A külső ösztönzés, melyet az utánzás nyújt, nélkülözhetetlen az embernek, akinek hajlamai, ellentétben az állat merev ösztöneivel, idomítható, plasztikus jellegűek. Az ember hajlamai csak lehetőségek, melyek külső ösztönzéssel kapnak tartalmat.

A csoport számára az utánzás különösen nehéz helyzetekben jelentős, amikor nagymértékben megtakarítja a tagoknak a *kezdeményezés* fáradságát és lehetővé teszi a csoporttagoknak az alkalmazkodást, melyet a csoport vezetői megtanultak.

Nélkülözhetetlen az utánzás a *kultúra megtartására és átadására* az utánunk következő nemzedéknek. Minden tanulás végső fokon utánzáson alapul, a tervszerű oktatás csak későbbi fejlemény és mielőtt ez elterjedt, az emberiség utánzással tanult.

Összefoglalva: Az utánzás alapjában ösztönös természetű, azon a velünk született plasztikus hajlamon alapul, hogy egy mozgás érzékeléséből vagy gondolatából maigára a mozgásra térünk át. – Az utánzás nagyjelentőségű a kultúra megtartására, vagy a hagyomány átadására a következő nemzedéknek. Tudatos nevelés helyett alacsonyabb kultúrfokokon a gyermekek önkénytelenül fokozatosan utánozzák a felnőtteket. Természetesen eltéréseik is vannak.

A MEGGYŐZŐDÉSEK ÉS SZÓBELI IRÁNYÍTÁSUK

1 Az utánzás folyamatából láttuk már, hogyan terjednek át bizonyos körülmények között *akarati folyamatok* egy egyénről környezetére. Ugyanúgy megtanultuk az *érzelmekek átvitelét*, kiterjedését. Vizsgáljuk meg most ezt az átvitelt a *meggyőződések*, vagy mint általában nevezik, az *ítéletek* és *gondolatok* területén.

Minden kimondott meggyőződésben megvan az a tendencia, hogy mindazokra kiterjedjen, kik végighallgatják. Az ilyen, szavakkal való befolyásolást újabban a hipnózis tényével kapcsolatosan *szuggesztio* néven ismerik és méltatják. Jegyezzük meg azonban, hogy ezzel a vizsgálati móddal, amikor szuggesztív jelenségeket keresünk a befolyásolásban, már el is térünk a normális jelenségektől és patológus, beteges jelenségeket vizsgálunk. A vizsgálódásnak ez a része az ideg-orvostanba tartozik. Mi viszont normális jelenségekkel foglalkozunk és valóban teljesen normális dologról van itt szó, mivel minden emberben már eredetileg megvan az a hajlam, hogy *minden tudomására hozott közlést elfogadjon. Az emberek kezdettől fogva, eredetileg hiszékenyek.*

Annak bebizonyítására, hogy az ember eredetileg hajlamos a hiszékenységre, három fő bizonyíték van:

a) Az első bizonyíték az, hogy a gyermek eredetileg minden hatásra fogékony. Környezetének eredetileg mindent elhisz. Nem is lehet ez másként, mert a gyermeknek nincs módjában, hogy mindent, amit tudomására hoznak, önállóan megvizsgáljon és mindenben önállóan állást foglaljon. Amilyen mértékben fejlődik a gyermek, úgy korlátozódik és csökken hiszékenysége. (Genetikus, pontosabban: ontogenetikus bizonyíték.)

b) A második bizonyíték az emberfaj lelki életének fejlődése. A modern fejlődés¹ lélektan kimutatta, hogy a primitív lelki életben a megkülönböztetés alany (szubjektum) és tárgy (objektum) közt csak kevésbé fejlődött ki. Ez annyit jelent, hogy a primitív ember mindent, amit átél, igaznak tart. Nem ismer kételkedést. Tapasztalati tény, hogy az álmokat, látomásokat, érzéki csalódásokat a kezdetleges ember igaznak tartja. Az, hogy bizonyos élményeket jelentőségükben az alanyra korlátozunk és objektív mivoltukat tagadjuk, ez a fejlődés, későbbi megfontolások, reflexiók eredménye. Ismeretes példa primitív népeknél a javasember gyógyítótevékenysége. Daganatoknál előzetesen kavicsot vesz a szájába és úgy szívja ki a daganatot. A kiszívás után a kavicsot felmutatja: ez jött ki a daganatból. Elhiszi a beteg, de ami sokkal figyelemreméltóbb, nem tartja csalásnak maga a javasember sem. Más ismeretes

példa Péter apostol látomása a Rómából kivezető országúton, a Quo vadis Domine?, „hová mégysz, uram?” epizód, amikor Péter valóságnak tartotta látomását. – Primitív lelkiállapotban minden közlés tartalmában valóságnak számít, a közléssel létrejött képzetet minden további nélkül érvényesnek minősítik, anélkül, hogy bírálatot gyakorolnának. Amikor pedig utólag visszaemlékeznek, semmi különbséget sem tesznek az ilyen közlés és a maguk gondolata között, a közlés tartalmát tehát bekebelezik saját meggyőződéseik közé. Nagy jelentőségű ez a *hagyományra* vonatkozólag, ahol szintén nem tesznek különbséget más közlése és a maguk gondolata között. A hagyomány tudvalevően nem minden kultúrfokon érvényesül egyenlő erővel, hanem elsősorban csak a kötött, vagy naiv gondolkozása módban uralkodik. Az új nemzedék itt mindenütt a régi kerékvágáson halad és azt hiszi, hogy magából meríti ezt, vagyis a maga elméjéből hozza létre, vagy magából a tárgyból veszi, mialatt valójában csak a tradíciók áradata járja át lelkét. (Etnográfiai bizonyíték.)

c) A harmadik bizonyíték célszerűségi, teleologikus megfontolásból ered. A_z ember teljesen kritikai magatartása dolgokkal szemben, a dolgok természete miatt, lehetetlen. Az egyénnek nincs sem ereje, sem ideje arra, hogy minden közlést kritikailag méltasson. Aki minden közlést, ami tudomására jut, meg akarna vizsgálni először, hogy megfelel-e a valóságnak és hogy helyes-e, az mozdulni sem tudna a helyéről. Az ember élettani okokból kénytelen más emberek véleményének legnagyobb-lészt vizsgálatlanul helyet adni, kénytelen azokat kritika nélkül átvenni. A közfelfogás úgy képzei a meggyőződések átvételét, hogy az illetőknek először meg kell érteni, azután meg kell vizsgálni a dolgokat, hogy helyesek-e és csak akkor fogadják el. Valójában azonban a kritikai vizsgálat csak magasabb fokokon fejlődik ki és ott is korlátozott. A naiv tudat részére a megértés egyet jelent az elfogadással, ha csak különös körülmények az elfogadást meg nem akadályozzák. A népies felfogás fejetejére állítja a való tényállást, amikor azt hiszi, hogy a bizalmatlanság és az elutasítás a természetes álláspont és az elfogadás a kivétel. Valóságban éppen dítva van: az ember alapjánvéve hiszékeny

és ezt a tulajdonságát magasabb kultúrfokokon sem veszti el teljesen. Ha tehát mi naiv tudatról beszélünk, úgy ez gyengébb mértékben a legmagasabb kultúrfokon is megvan. Valójában éppen olyan kevésbé van teljesen hitetlen ember típusa, mint ellentéte, a teljesen hiszékeny ember típusa. Amint az egyén fejlődik, gátlások keletkeznek benne hiszékenységével szemben. Kezd nem elhinni mindent. Ezek a gátlások tapasztalaton alapulnak, valamint azon, hogy miképpen dolgozunk fel tapasztalatainkat agyunkban. Mindezt elhisszük, amíg ellenkezőjéről meggyőződést nem szereztünk, vagy amíg a közlés belső ellentmondását világosan nem látjuk. A tapasztalat következménye, hogy nyilvánvaló ellentmondásokat a szemlélettel elutasítunk. És ugyanez a sors éri amaz állításokat is, melyek szerzett gondolkozási módunknak ellentmondanak. Még a meggyökerezett nyelvi kapcsolatok elleni botlás is elég lehet. Ha valaki például azt állítja, hogy $2 \times 2 = 7$, ezt mindenki elutasítja, mert a hallgatók már a reprodukációs gépezet következtében mintegy a „hét” szón is megbotlanak (biológiai bizonyíték).

2 Ilyen tapasztalati gátlások nyilvánvalóan korlátozzák a hiszékenységet, anélkül azonban, hogy magát az ösztönt érintenék. Mássá alakul a helyzet a kritikai gondolkodásmód kifejlődésével, (amely elvileg minden ítélet megindoklását követeli. Amennyiben ez a gondolkodásmód eluralkodik, az emberek nem fogadják el többé vakon mások véleményét, hanem előzetesen kritikailag megvizsgálják helyességüket. A kritikai gondolkodásmód azonban, az eredeti hiszékenységgel ellentétben, történeti fejlemény, és pedig viszonylag nem régi. Csak különös történeti feltételek mellett, jelesül a független gondolkozást mód és sajátosan a tudomány és az önálló bölcsélet kifejlődésével kapcsolatban keletkezett és főleg a modern európai kultúra területére korlátozódik. Kifejlődésének terjedelméről és fokáról azonban nem szabad illúziókat táplálnunk. *Lényegét* tekintve, a kritikai gondolkodásmód kizárja a hiszékenységet, *valóban* azonban mindenütt csak korlátozott mértékben fejlődött ki. Ennek két oka van: a) a már említett biológiai ok, mely miatt a teljes kriti-

kai magatartás a valóság követelményeivel szemben maradéktalanul meg nem valósítható, csak abban az alakban, hogy a hiszékenységet megbízható emberekre korlátozzuk; *b)* a második ok lélektani természetű: a kritikai gondolkodásmód csak sajátos nevelés következtében áll elő és főleg azokon a területeken, melyekre a nevelés kiterjed. A nevelésnek azonban mindig csak korlátozott hatása van és a régi kritikátlan gondolkodásmódot nem tudja teljesen kiirtani.

Elmondhatjuk tehát, hogy a kritikai gondolkodásmód inkább a hiszékenység mellett található, ahelyett, hogy a hiszékenységet teljes egészében pótolná. Ezért nincs is sehol abszolút kritikai magatartás és a kritikusan gondolkodó ember is mindig csak a gondolkodás egy-egy területén az. Fizikával foglalkozó tudós ilymódon politikai kérdésekben végletesen hiszékeny lehet és egy nagyiparos vakon hihet a spiritizmusban, vagy hitelt adhat javasasszonyoknak. A kritikai gondolkodásmód nem velünk született tulajdonság, hanem csak magasabb fejlődési fokokon, nevelés útján sajátítható el és még tulajdonképpeni területein, a tudományokban, a technikában és iparban sem érvényesül teljesen, más területeken pedig mindig csak részben, vagy egyáltalában nem jut érvényre.

A hiszékenység ténye főfontosságú a tanításban és nevelésben. Rendszerint túlértékelik az ifjúság ama képességét, hogy okokkal meg lehet világosítani értelmüket. Számos tanítást, melyet a gyermekeknek okaikkal együtt közölnek az iskolában, a tanulók nem okaik miatt, hanem a fiatal agyvelő hiszékenységével fogadnak el. Így a föld gömbalakjának és forgásának szokásos bizonyítékai például sokkal nehezebbek, semmint a gyermek logikusan meg tudná érteni. És magasabb fokon is, noha csökkentett inertekekben, a közölt tanítások nagyrészt egyéni kritikai vizsgálat nélkül fogadják el. Kérdésünknek ez a fele ezután már érintkezik a *hagyománnyal*.

3 Ha mármost elmélyítjük kérdésünket, úgy megállapíthatjuk, hogy *ugyanazon embernél* is ingadozik a hiszékenység foka *ugyanazon személlyel szem-* a kapott közlés *tartalma* szerint. Vannak gátló és korlátozó hatások.

Gátlóan hatnak olyan hatások, melyeknek iránya az illető ember tudomásárahozott többi közléssel éles ellentétben van. A szenvedélyes embernek nagy hajlama van arra, hogy minden olyan képzetet elvessen, amely szenvedélyével ellenkezik. Jó példa erre *Shakespeare* Othelloja féltékenységgel, továbbá alkoholista, kártyás és lóverseny és emberek makacssága, mellyel szenvedélyeikhez ragaszkodnak.

A gátlás és fokozás szempontjából még fontosabb a *személyiség kifejlődése*. Minél inkább kialakul az emberben a meggyőződés egységes rendszere és kifejlődnek az értékelés egységes formái, minél szorosabb kapcsolatban vannak tehát az egyes tudattartalmak, annál jobban tiltakozunk minden ellen, ami ellentmond ezeknek a kapcsolatoknak, ami ellenkezik tudásunkkal. Elutasítunk mindent, amit nem tudunk gondolatrendszerünkbe beilleszteni, viszont elhiszünk mindent, amit bele tudunk illeszteni ismereteink halmazába. Más szavakkal: mértékadó a gátlás fokára az, hogy ami nem illik be a tudatba, azt elutasítjuk, másfelől erősítően hatnak a fentiek megfordítottjai. Így olyan állítások, melyek egy erős affektus képzettartalmának irányában vannak (például hűtlenség! gyanúsítás féltékeny embernél), különösen kedvező talajra találnak.

Itt meg kell említenünk az ismétlés hatalmát. Mindennapi tapasztalat, hogy olyan alifások, melyeket kezdetben elutasítanak, többszöri ismétlésnél elég gyakran elfogadtatásra találnak, anélkül, hogy logikus megalapozásukról lenne szó. (Idetartoznak a reklám, a propaganda és az agitáció bizonyos esetei.) A hatás itt az ismétlés hatalmán múlik.

Ennek a jelenségnek az egész történelmi életben igen nagy szerepe van. Így tesznek az emberek új véleményeket magukévá. *Darwin*³⁵ tanításai például lassanként átmentek a köztudatba, holott kezdetben úgy a tudományos, mint a mindennapi életben heves ellenkezést váltottak ki. Ismeretes a római történelemben *Cato Censorius*³⁶ ismeretes mondása, mellyel minden felszólalását végezte a szenátuában: „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam”, különben indítványozom Carthago elpusztítását. Ilyenek még *Voltaire*³⁷ szavai, melyekkel leveleit rendszerint bevégezte: „Écrasez l'infame”, üs-

seték agyon a gyalázatost. A világháború alatt a német köszöntés: „Gott strafe England!”, Isten verje Angliát!, a német nemzeti szocializmus egyik jelszava: „Deutschland erwache, Juda verrecke!”, Ébredj Németország, gebedj meg Juda; a franciák a világháború alatt a németeket állandóan „boche”-oknak (disznó) és hunoknak nevezték. Ilyen ismétlődő kifejezés volt még a magyar történelemben a „kutyafejű tatár” elnevezés. – Minden teljesen új közlés, mely ellenkezik az uralkodó gondolkozással, először az idegenség érzetét kelti, mert nem tudjuk kapcsolni addigi ismereteinkhez. Többszöri ismétlés után azonban lesznek bennünk olyan képzetartalmak, melyek lehetővé teszik a kapcsolatot az új állítással és végül is magunkévá tesszük az új gondolatot.

4 A hiszékenység mellett, mint ugyanolyan lelki magatartást, megtaláljuk ennek ellenkezőjét, a *hitetlenséget* is. (Természetesen nem vallási értelemben! V. ö. az angol *credibility* és *incredibility* szavakat.) Ideáltipikus alakjában a hitetlenség akkor jelentkezik, amikor minden tárgyi ok nélkül, csak a közlő személy miatt utasítunk el valamely véleményt. Az elutasításnak ilyenkor nem az az oka, hogy a közlés nem látszik hitelt érdemlőnek, hanem tisztán ösztönszerűen az összbenyomás, mely az illetőből elutasító hatással kiárad. („Ennek az embernek semmit sem lehet elhinni!”) így megtörténhet, hogy nem adnak hitelt egy vádlottnak a törvényszék előtt, vagy a társadalom nem hiszi el azok védekezését, akik vétenek ellene, csak azért, mert a kérdéses személyek elutasító érzést váltanak ki belőlünk. Rendszeresen megtaláljuk ezt az állapotot a szenvedélyeket feldúló heves vitáknál. A gyűlölettel kapcsolatos harc szétrombolja a képességet és az akaratot az ellenfél megértésére. Ebben a zárkózott állapotban már az is benne lehet, hogy az ellenfélnek semmiféle véleményét nem tudjuk elfogadni. Képtelenek vagyunk megérteni, képtelenek vagyunk elhinni álláspontját. Az egész személyt feltétlenül elutasítjuk magunktól. Idetartoznak a tudósok szenvedélyes vitái valamilyen tudományos kérdésről, amikor nem kímélik egymás személyét és nem törődnek a józáléssel sem. (Például *Hegel és Schopenhauer*, *Ballagi Aladár* és *Marczali Henrik*, *Székfi*

Gyula és Ballagi Aladár, Schmidt József és Fiók Károly vitája, Gyomlay Gyula görög történelme komi elhangzott vita. Ugyanilyen szenvedélyes vita folyik a háborús felelősség kérdésében, vagy legújabban azon, hogy miért bukkott meg a weimari német köztársaság stb.)

5 Az elutasítás vagy a hitetlenség éppen olyan eredeti, mint a hiszékenység. Kezdetől fogva mindkettő megvan egymás mellett. A hiszékenység ezenkívül tipikusan a közösségben uralkodik, a hitetlenség viszont elsősorban azokkal szemben, akik nem tartoznak a közösséghez. Mindkét magatartás úgy fejlődés-lélektanilag, mint tartalmilag ellentéte a kritikai gondolkodásnak. Más szavakkal: mindkettőt bizonyos tekintetben dogmatikus gondolkodásmódnak lehet minősíteni. Elmondhatjuk tehát, hogy logikai értelemben a dogmatizmus az ember eredeti és teljesen soha ki nem irtható magatartása. Az ember tulajdonképpen dogmatikus és nem kritikai természetű. És ez a legfőbb oka annak, hogy a kritikai szellem csak nehezen terjed és a józan kritikai szempontok csak nehezen érvényesülnek.

A kritikai, tehát tárgyilagos magatartással ellentétben, a hiszékenységet és hitetlenséget szubjektív, személyes magatartásinak nevezhetjük, mert a hiszékenység vagy a hitetlenség hatása alatt az ember egyaránt nem választja el a személyt a tárgytól. A naiv lelki életben a közlő személy és a közlemény eredetileg egyek annak, alyki szemben áll velük. Más szavakkal, a naiv lélek a közlést mint egységes folyamatot éli át, számára egy a közlő és a közlemény. A személy és tárgy elválasztását, melyet mi magától értetődőnek tartunk, alapjában véve csak bizonyos feltételek mellett kifejlődött másodlagos jelenségnek kell tartanunk. A modern élet azzal, hogy egyoldalúan előtérbe helyezi a kritikát és (az intelligenciát és mert általában tárgyilagosságra hajlamos, természetesen különösen alkalmas feltételeket teremt számára. Ennek ellenére is azonban óvakodnunk kell attól, hogy ezt az állapotot magától értetődőnek, eredetinek és ezzel egyedül lehetségesnek tartsuk. Ismeretes a két nem különbsége ebben a tekintetben: a nő természete szerint nem annyira tárgyilagos, mint a férfi, hanem minden

egyes dolgot inkább az egész személlyel való összefüggésében néz.

Más által kimondott ítélet átvétele tehát egyidejűleg állásfoglalást is jelent a kérdéses személlyel szemben. Mihelyt valakinek kimondott véleményét elfogadjuk, ezzel jóformán bizalmat is szavaztunk az illetőnek. (Többnyire azt szoktuk mondani: „önnek igaza van!” és nem azt, hogy: „ön igazat mond!”) Ez a motívum néha tudatos a befolyásolt személyben, mint például amikor a gyerek kijelenti: „A tanítónk mindent tud”, vagy „az apám mindent tud”. Többnyire azonban a közlő személy értékelése nem válik tudatossá bennünk, vagy legalább is nem vesszük figyelembe és utóbb tárgyi okokra vezetjük vissza azt, aminek személyi oka volt eredetileg, így akárhány előadáson tapasztalhatjuk, hogy inkább az előadó személye a fontos, mint az, amit mond. Nem egyszer az előadó személye dönti el egy kevésbé magvas előadás vagy művészi mű sorsát, a sikert. Vanak előadások, melyeken nagy hallgatóság van jelen, az előadónak nagy a sikere, (hallgatósága odaadással figyelni és ennek ellenére a hallgatók tartalmilag jóformán semmit sem visznek magukkal a hallottakból. Viszont megfordítva: Nem veszik figyelembe az előadás értékét és tartalmát akkor, ha az előadó valamiféle okból „nem tetszik”. Ezt még nagyon művelt közönségnél is megtaláljuk.

6 Milyenek azok a személyek vagy csoportok, melyeknek hisznek és milyenek azok, melyeknek nem hisznek? Általában feleltünk már erre. A hiszékenység tipikusan a közösségben, a hitetlenséget a közösségen kívüliekkel szemben találjuk meg. A hiteltadó készség különböző aszerint, hogy ki igényli. Gyakran megfigyelhetjük, hogy egy és ugyanazon állítás, melynek egyik ember szájából semmi hitele nincs, a másik szájából azonnal szíves fogadtatásra talál. („Ha maga mondja, akkor elhiszem!”) Az ok itt csak a személyben lehet. Tekintsünk el most amaz esetektől, melyekben értelmi okai vannak az ilyen megkülönböztetésnek, például bizonyos szaktudás közvetlen hatása. Tekintsünk el természetesen amaz esetektől is, melyekben a közlő

érzelmeket pendít meg a hallgatókban, mert itt már az érzésátvitelek korábban megvilágított tényeiről van szó. A tekintély rendkívül növeli a hiszékenységet: minél nagyobb tekintélye van valakinek, annál jobban hisznek neki. Ez a vezetők vezetõmivoltát ismét más oldalról mutatja: A vezetők úgy is uralkodnak a lelkeken, hogy irányítani tudják meggyõzõdésüket. A tekintély (autoritás) különös hatalma abban mutatkozik, hogy el tudja téríteni az embereket gondolati pályájukról és meg tudja „zavarni” gondolkozásmódjuknak és nézeteiknek egységes stílusát. A vezetõ ebben felette áll a csoport tagjainak. A csoport tagjai hajlandók egymás nézeteit is elfogadni, de csak akkor, ha ezek a nézetek nincsenek ellentétben saját gondolkozásmódjukkal. Ha a csoporttagok valamelyikének véleménye ellentétes a többi csoporttagéval, akkor ellenállást tanúsítanak vele szemben. Az ilyen ellenállás azonban sokkal kisebb, ha tekintélyrõl van szó. („Szavainak lenyûgözõ hatása volt!”) Más személyekkel szemben a hiszékenység olyan mértékben mutatkozik, amennyiben a viszony velük megközelíti a közösségi viszonyt. Teljesen idegen személyek nézeteit sem utasítjuk vissza mindig kereken, mivel ehhez ellenségesség vagy ellenszenv kell, általában azonban nem veszünk tudomást róla, vagy többé-kevésbé kritikus módon fogadjuk.

7 Kérdés most már, hogy tekintélyes személyek *milyen fokban* tudják emelni a hiszékenységet környezetükben. Számos fokozati különbség van. Csak a hipnotizõr tudja elhiteni környezetével, hogy a nyers burgonya édes cukor. Csak az anya tudja elhiteni kis gyermekével, hogy a csésze kávé, mellbe néhány csepp ricinusolajat öntött, éppen olyan jóízû, mint a tiszta kávé. Ugyanilyen feltûnõ és szokatlan azonban az is, hogy egy szélhámosnak minden okirat vagy hivatalos tanúk nélkül sikerül számos emberrel elhitenie, hogy például nagy örökség vár rá a közeli jövõben és erre kölcsönt is kap. És ugyanígy megütközünk azon, ha egy egyszerű parasztembernek elhiszik, hogy õ az új megváltó és hogy közeledik a világ vége. A közvélemény és részben az irodalom is ezekre a jelenségekre a *szuggesztió* elnevezésit használja. Szerintük

ezek a jelenségek csak a szuggesztió mindenhatóságával magyarázhatók és ehhez hozzáfűzik még azt a tételt is, hogy alapjában véve csaknem minden ítélet, mely nem logikus és minden cselekvés, mely nem célszerű, szuggesztióra vezethető vissza. Ugyanakkor azonban e jelenségeket patológikus természetűeknek is minősítik, vagyis olyanoknak, melyek ellenkeznek az ember normális természetével és azzal a magatartással, mely logikusan elvárható. Látjuk tehát, hogy a szuggesztiós gondolatban sajátos ellentmondások vannak. Még jobban kitetszik ez, ha figyelembe vesszük a következőket. A szuggesztiós gondolat két föltevést tartalmaz: *a)* Azt, hogy normális körülmények között a meggyőzéseknek önállóan kell az egyes emberekben kialakulniok és *b)* hogy minden ilyen önállóan alkotott meggyőződésnek logikailag vagy kritikailag megalapozottnak kell lennie. Valójában azonban tudjuk, hogy még az idegen befolyásoltatásoktól függetlenül kialakult meggyőzéseknek is számos nem-logikus alapja van, jelesül a szemlélet, a hasonlóság (analógia), az őt kísérő érzelmek stb. Az első feltevés [*a*] tévességéről felesleges sok szót elvesztegetnünk. Ha már most iá népies szóhasználatot meg akarjuk szabadítani belső ellentmondásaitól, erre csak két lehetőség van: vagy szuggesztiónak nevezzük a befolyásolás minden fajtáját, tehát az önállóság hiányát döntő mozzanatnak tartjuk ítéleteink formálásában; ebben az esetben azonban el kell ejtenünk azt a gondolatot, hogy a szuggesztió patológikus, beteges tünet. Vagy pedig a szuggesztiót csak a fokozott befolyásolás bizonyos eseteire korlátozzuk, azokra az esetekre, melyeket előbb „stíluszavarásoknak” nevezünk és amelyeknél egy, a személyiségből eredő ellenállást kell legyőzni. A szuggesztió tényállásának tisztázása különös nehézségekkel jár, mert a közkeletű előítéletek egész halmozába ütközik, amiket szét kell rombolnunk. Ezek az előítéletek a következők:

- I. A racionalista előítélet,* amely szerint az embereknek normális módon csak helyes meggyőzések vannak. Ebből következik, hogy a nem-logikus ítéleteket mindig kivételes jelenségeknek kell minősítenünk.
- II. Az atomista lélektan előítélete.* Ez annyit jelent, hogy az ember természeténél fogva hajlik arra, hogy

több adottságot *egymás mellett* fogadjon agyába. Eszerint egymáshoz való viszonyunkban is a másoktól Hallott ítéletekben kezdettől fogva önálló képzeteket látunk, melyek a közlő személytől függetlenül jelentkeznek. Ezt a gondolkozást így is jellemezhetjük: ha mondanak neked valamit, sohasem az a fontos, hogy *ki* mondja, hanem az, hogy *mit* mond. – Az ítéleteket tehát csak helyességük vagy helytelenségük szempontjából vizsgálják, függetlenül azoktól, akik előadják őket. Ez az álláspont értelmetlenül áll szemben a *személy* és a *tárgy*, az *ember* és a *közlemény* szoros kapcsolatával.

III. Az individualista előítélet. Eszerint egyik ember a másikkal szemben olyan idegenül áll, mint valami tárggyal ezemben. Vizsgálatunkra vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy mások közlései csak kívülről, úgy érintenek bennünket, mint lehulló esőcseppek. Ennek az előítéletnek tarthatatlanságát a tények egész sora bizonyítja és tulajdonképpen ez a tárgya itteni fejtegetéseinknek.

A régi és új felfogás közti ellentétet röviden így is megfogalmazhatjuk: a régi felfogás szerint a szuggesztíó lényegét az ítélet eredeti önállóságának megszüntetése jelenti. A szuggesztíós állapot ezért az ítéleterő megbénulása. Az új felfogás szerint a szuggesztíó annyit jelent, mint a befolyásolt egyén egész személyiségének megragadását, kézbevetését, mely nem szünteti meg a lélek aktivitását, hanem csak egy (a befolyásoló közeg által meghatározott) irányba összpontosítja, koncentrálja.

8 A meggyőzéseknek, melyekről eddig beszélünk, nem szükséges tartalmilag tisztán elméleti, értékmentes képzetekre szorítkozniok. Érzelmek, hangulatok és értékmeggyőzések is lehetnek tárgykuk. Eddigi fejtegetéseink erre az esetre is vonatkoznak. Valamilyen érzés puszta kimondása is előidézi a közvetlen törekvést utánzására és egy beálló érzés egyszerű bejelentése már bizonyos hajlamot vált ki arra, hogy ez az érzés valósággal bekövetkezzen. (Ha többen kávéznak együtt, nem tudják meghallgatni, hogy valaki rossznak találja a kávé, anélkül, hogy ugyanazon érzelmi visszahatásra a többiek is ne törekednének, vagyis a

többiek A rossznak fogják minősíteni a kávét.) Természetesen nem szükséges, hogy ez a törekvés mindenkor megvalósuljon. Megtörténhetik, hogy önállóan akarjuk megvizsgálni a kérdést, vagy éppen közvetlen hajlandóságunk támad ellenkezésre. Itt is vannak gátló és előmozdító hatások és a tekintély hatása rendkívül fokozhatja az érzelmi befolyásolást.

9 Utoljára még azt az esetet kell megvizsgáljunk, amikor szavakkal *szerves folyamatokra* gyakorolnak hatást. Elvileg a tényállás itt is ugyanaz, mint előbb. Szavak, melyek a bajok csökkenésére vonatkoznak, frissítően hatnak a szenvedőre és a jóslat, hogy a javulás máris bekövetkezik, gyakran előidézi ezt a folyamatot. A gyógyítótudomány ösztönszerűen mindig felhasználta ezeket az erőket, teljes tudatosan bizonyos idő óta a pszichoterápia alakjában (v. ö. még a couéizmust). Ide tartozik a *mágikus befolyásolás* is. Így azt, hogy ráolvasással sebek vérzése elállítható, ma már senkisé tartja csodálatosnak, mint ahogy azokat az eseteket sem, amikor a varázsló, a javasember, a sámán tárgyilag nagyon vitatható gyógymódokkal betegeit lelki befolyásoltatás révén teszi egészségessé, vagy megfordítva, amikor egy megsemmisítő varázslat, amikor tudomására jut, valóban hailáraejtja az illetőt. Ezekben az esetekben természetesen a befolyásolás szokatlan fokozásáról van szó, melyet viszont a tekintély hatására vezethetünk vissza. Még magasabb kultúrfokokon is a kimondott és elhitt gondolatok a sikerről és sikertelenségről nagy hatással vannak a teljesítmények sikerére és az egyén sorsának bizonyos alakulására. Ez a jelentősége a számos primitív népnél megtalálható háborús és vadászvarázslatnak, melyeket a háború vagy a vadászat elkezdése előtt maguk végeznek. Természetesen nem az állatokra vagy az ellenségre hatnak ezek a varázslatok, hanem a varázslatban résztvevők önbizalmát emelik és ezzel fokozzák reményüket a sikerre. Mindegy az, hogy a meggyőződést kívülről közlik-e valakivel, vagy az illető maga alakítja ki magának, így autoszugesztiós jelenségekkel is találkozunk ezen a területen, például stigmatizációs jelenséggel forró áhítatnál, vagyis Jézus sebeinek utánképzésével, vértizzadással (a konnersreuthi

csoda). Így befolyásolja általában a növekvő egészség reménye közérzetünket kedvező irányban, a megbetegedéstől való félelem viszont kedvezőtlen értelemben. Ezekben az esetekben az esemény bekövetkezéséről való meggyőződés a mértékadó, ugyanúgy, mint ahogy a mások által kimondott állítás, hogy valamilyen kedvező vagy kedvezőtlen esemény bekövetkezik, nemcsak mint *beszéd* hat, hanem mint olyan *meggyőződés kifejezése*, melyet magamévá teszek. A tanácsnak, mondd naponta sokszor, hogy egészségem javul – csak akkor és csak úgy van értelme, ha ennek az eljárásnak hatásosságáról már eleve meg vagyok győződve. Nem a *beszéd*, hanem a *hit* az egészség javulásában – melyet tekintélyektől veszek át – adja meg a hatásos erőt. Szerves folyamatoknak szóbeli befolyásoltatása lényegében különbözik az eddig megvizsgált jelenségektől. Amikor valakik meggyőződését, érzéseit és cselekményeik akarjuk szavakkal irányítani, akkor lélek hat lelekre. Itt azonban lélek hat a testre, pontosabban: másvalakinek lelke az én lelkekre és a lelke a testemre. A léleknek a testre való hatása kívül esik vizsgálatainkon. Mélyítsük el jobban ezt a gondolatot. A szokásos individualizmus álláspontjából nem tudjuk ezeket a jelenségeket megérteni. Az individualizmus szerint az egyén zártan áll önmagában, a többi embert csak mint idegen lényt éli meg és magatartásában csak a maga ösztönei befolyásolják. Megértjük azonban ezeket a jelenségeket, ha abból indulunk ki, hogy a *közösség* jelenti az ember természetes állapotát. A közösség azonban a belső kapcsoltság állapota, olyan állapot tehát, amikor a lélek tágra nyílik minden befolyásoltatás előtt. Ezért a csoportéletből kell kiindulnunk, melyben mindenki nagyjából azonos viszonyok között van és ahol a szellemi életet közös forrás táplálja, tehát a hagyományt uralja. Az, hogy szavakkal meg tudjuk teremteni a meggyőzések azonosságát, csak ebben az értelemben kapja meg igazi jelentését.

10 Összefoglalva: Minden kimondott meggyőződésben megvan a törekvés, hogy azok, akik tudomásul veszik, vizsgálat nélkül elfogadják. Más szavakkal: a hiszékenység általános emberi tulajdonság. Természetesen

éppen úgy vannak bizonyos általános határai, mint a kritikai vizsgálat ellentétes magatartásmódjának. Különösen fokozza az elhíthetést a közlő tekintélye. Ha szuggesztió alatt a normálistól eltérő vagy beteges folyamatot értünk, úgy ezt a fogalmat a befolyásolás olyan eseteire kell korlátoznunk, melyeknél mások meggyőződésének elfogadása a logikus színvonal leszállítását, általában az egyén énjének elidegenítését és a megszokott gondolkodásmód eltérítését jelenti.

AZ ÉN ÉS Á KÖRNYEZET

1 A közfelfogás szerint az egyes ember és környezete, különösen többi embertársa közt tátongó szakadék van, amely az egyes embereknek erről a viszonyról való felfogásában is visszatükröződik. A közfelfogás szerint az egyes embert öntudata élesen elválasztja környezetétől, az egyes ember öntudata nem lépi át a maga személyének szféráját és mindent, ami személyén kívül van, magától idegennek, olyannak tekint, ami nem tartozik énjéhez. Ez a közfelfogás azt vallja, hogy az én minden kapcsolata környezetével csak a környezet hasznos mivoltának tapasztalásából keletkezik, vagyis a kapcsolat alapja a hasznosság felismerése és tulajdonképpen másodlagos természetű, mert az eredeti állapot az egyén teljes elszigeteltsége.

Ezek a megállapítások merev ellentétei a valóságnak és ennek bebizonyítása lesz most ebben a fejezetben feladatunk.

Megnehezíti a tényállás felderítését, hogy legtöbb embernél már olyan kialakult képzetekbe ütközünk, melyek kritikai vizsgálattal más eredetűeknek bizonyulnak. Ezek a kialakult képzetek olyan gondolkozó műveletekkel keletkeztek, melyeket *túlkorán* indítottak el, előbb, mielőtt még a szemlélet jogához jutott volna. Vétettek ama követelés ellen, hogy: *primum spectare, deinde cogitare*, vagyis: előbb nézni és csak azután gondolkozni. A tényállást ugyanis csak a magunk észrevételeivel deríthetjük fel, ezt pedig a másokban keletkezett népszerű

vélemények elhomályosítják. Mihelyt magunk kezdünk el megfigyelni, rögtön észre vesszük, hogy az én tudata a legkülönbözőbb módon túlnő az én személyén. Mit nevezünk ennek? A közfelfogást visszatükröző lélektan tanítása szerint az én: tudat önmagunkról, semmi több. Nézetünk szerint azonban ez csak keret, melyet tartalommal a társadalomlélektan tölt meg. Nem azt a formális ént értjük alatta tehát, mellyel a lélektan rendszerint foglalkozik, mint az átélések állandó alanyával, mint minden élmény alapjával. Az ént sokkal inkább *tartalmi* értelemben gondoljuk. Minden éntudatnak van ugyanis tartalma. Magában foglal tárgyakat, dolgokat, személyeket, csoportokat, érdekeket, nézeteket, értékeket, melyek sajátos módon az énhez tartoznak. A nyelvben ezt a viszonyt az „enyém” szó fejezi ki. Ahol ezt a szót teljes értelmében, tehát ideáltipikus tisztaságában használják, ott ez egy sajátos, utolsó, másra vissza nem vezethető tényállást jelent. Nem a birtokot jelenti itt, amint a nyelvtanok tanítják, hanem a sajátos énhez tartozást. Gyermekeim, anyanyelvem, otthonom, munkám stb. mind olyanok, melyek énem tartalmához tartoznak. Ez a hozzátartozás annyit jelent, hogy sorsukat mint az én sorsomat élem át és aszerint érzem boldognak vagy boldogtalannak magam. Sorsuk ugyanúgy érinti a magam érzését, mintha ezek a sorsok az én személyemmel történnének. A viszonyok szerint, melyben az egyén él, ilyen értelemben szegény vagy gazdag, gyenge vagy erős énje lehet. Aki gazdasági vagy társadalmi vagy szellemi területen kicsinyéé és szűk viszonyok között él, annak megfelelően szűk az énje is és ellenkező körülmények között megfordítva.

Vizsgáljuk meg most azokat a különböző területeket, melyekre az én kitágulhat. A *testi világban* mindenekelőtt a személyes birtoklás területét vehetjük figyelembe, így fegyvereket, díszeket, ruházatot. Számos primitív népnél ezeket a tárgyakat nem adják kölcsön és a halottal együtt a sírba teszik vagy elpusztítják. Szerintük minden teljesítmény és siker szorosan összefügg e használati tárgyakkal: a vadászt nem tudják elképzelni anélkül, hogy kezében fegyver ne lenne, a táncban megcsodált primitív embert csak díszével együtt gondolhatják el. Ezek a tárgyak így értékük és elválaszthatatlan-

ságuk révén összenőttek az illető egyén énjével. Erkölcseök és vallási szokások, melyek szerint az elhalt ember fegyvereit eltemetik vele (mert a fegyverek titokzatos szálakkal kapcsolatosak az elhalttal), ezt a felfogást mutatják. A belső kapcsolatot, melyre itt csak következtünk, még magasabb kultúrfokon, magunkon is észlelhetjük, így ruhánkat, ékszerünket, a magunkkal hordott apró holmikat nem érezzük magunktól idegeneknek, ha azonban másvalaki ruhánkba öltözik, úgy érezzük, mintha a testünkbe beleavatkozott volna. A belső összenőtségnek ugyanezt az állapotát mutatja a gyermek, ha játéka birtokában fenyegetik. Továbbmenve, rendjelek és kitüntetések nálunk majdnem ugyanolyan szoros viszonyban vannak tulajdonosukkal, mint amilyen viszonyban vannak a jaguárkörmök egy szerencsés vadással tropikus népeknél,

A közfelfogás nagyon téved, amikor az embernek a tárggyal való kapcsolatát csak *technikai viszony*nak nézi. Vagyis azt gondolja, hogy a kérdéses tárgy nem más, mint szerszám, instrumentum, melynek az a jelentősége, hogy bizonyos szolgálatokat tegyen tulajdonosának. A kapcsolat bensőségesebb; vannak, akik megsimogatják fegyverüket, kedves paripájukat stb. Manapság különösen gyakori az előző felfogás, mert kultúránk valóban szinte egyeduralomra segítette ezt a tisztára instrumentális viszonyt. Ha azonban jobban megnézzük, a tisztán instrumentális kapcsolatok mellett nálunk is gyakran találkozunk ilyen személyes kapcsolatokkal. A valóságos birtoknak nemcsak az a jelentősége, hogy más javak megszerzésére eszközül szolgál. Az érték vagy értéktelenség, melyet valamilyen jószágnak tulajdonítunk, emeli vagy csökkenti tulajdonosa önértékét és ilyen birtok elvesztése nemcsak azért teszi boldogtalaná, mert biológiai tekintetben kárt okoz neki, hanem azzal, hogy az én tudatát szűkíti, szintén előidézi a levertség érzését. Aki zálogolással elveszíti olyan holmiját, melyet magához tartozónak érzett, az nemcsak anyagilag, hanem lelkileg is szegényebb lett. Hasonló módon az államra, mely szerencsétlen háború következtében területének egy részét elvesztette, ez a veszteség sokkal több, mint pusztán gazdasági károsodás, sérti a nemzetnek nevezett csoportönérzetét is és a nemzet csoport-

egysége a kezdeti veszteség által ugyanúgy megcsonkítottnak érzi magát, mint az egyes ember, ha megfelelő személyes veszteség éri.

Bizonyos körülmények között ugyanígy kitágul az én tudata a *környező csoportra*. Az apa találva érzi magát, ha fiát dicsérik vagy ócsárolják. Ugyanígy a jó tanár, ha tanítványairól van szó. Hasonló ehhez minden erős testületi szellemtől átítatott csoport, ha valamelyik tagját szidják vagy becsületében megsértik. Ilymódon egyes népségek a vérbosszút (vendettát) a maguk személyes ügyének érzik, mivel minden egyes tag a maga kollektív énjében érzi találva magát és a vérbosszúval nem „más”, hanem magán esett sérelmet akar megtorolni. Ugyanígy természetesnek találják azt is, ha a vérbosszú nem a tettes, hanem az illető csoport valamelyik tagja ellen irányul. Ennek az az oka, hogy egynek tudják magukat. Ebből a nézőpontból véve nagyon tanulságos a „mi” kifejezés, az egy csoporthoz tartozók szájából.

Adott körülmények között az én tudata a *szellemi területet* is felöleli. Mindenekelőtt a vallás az, mellyel legbelsőbb kapcsolatban lehet az ember olymódon, hogy énje a vallást a legszorosabban magába foglalhatja. A vértanuk állhatatosságát ebből a nézőpontból lehet megérteni. Hitét megtagadni az igazi hívőnek annyit jelent, mintha a maga beavatkozásával énjét lényegében megcsonkítaná. A középkor vallásos világnézete jól megértette ezt az állapotot, amikor *unio mystica*, vagyis titokzatos egyesülés elnevezéssel *Jézus Krisztussal* való egyesülésről beszélt. Ide vonatkozik a tétel: *Nos omnes in Christo sumus*, vagyis: Mindnyájan Krisztusban vagyunk. Csökkentett mértékben érvényes ez minden bölcséleti megalapozottságú világnézete is. Egy meggyőződés darwinista vagy szocialista minden bírálatot *Darwin* vagy *Marx* tanításával szemben személyes sértésnek érez. V. ö. a felháborodást *H. G. Wells* ellen, amikor *William Clissold világa* című regényében *Marx* májbajáról nyilatkozott.

2 A közfelfogás az én határaitól három elvi tévedést tartalmaz. Ezek a következők: a) Az én határai egybeesnek az én testi hatáiraival. Ennek az a magyarázata, hogy a testi én megszűnésével, a halállal megszű-

nik a szellemi én is. Nem veszi figyelembe azonban azt, hogy ameddig az egyén él, énjén a fentjellemezett folyamatok érvényesülnek, *b)* A közfelfogás továbbá az én határait ugyanazon egyénnél állandóknak tartja. Ez végül az én és a nem-én területeit, mint a magunk világát és az idegen világot, élesen elválasztja egymástól. Vegyük bírálathoz a *b)* pontot. Valójában az én tudatának terjedelme ugyanazon személynél legalább is akkora, ha tudatossá válik (aktualizálódik), a mindenkori összefüggés szerint *ingadozik*. Ha egy apa gyermekét inasok szidják, énje kiterjed gyermekére, ha azonban ő szidja gyermekét, akkor énje visszahúzódik gyermekétől. Ugyanez a különbség akkor, ha egy gyermeket idegen gyermek ver el, vagy a tulajdon testvérei. Döntő különbség van tehát aközött, hogy a behatás olyan személytől ered-e, aki a kibővült én-tudat határán *belül* van (a testvérek), vagy pedig *kívül* van (az idegen gyerek). Elmondhatjuk tehát, hogy kifelé szolidárisnak érezzük magunkat, ha az én tudata által átfogott csoport valamelyik tagja ellenséges behatás alá kerül. Ez az egységtudat azonban nem teszi lehetetlenné, hogy a csoport belsejében sűrűlódások és harcok ne támadhassanak, melyekben úgy a tusázó felek, mint a néző csoporttagok éntudatukat a maguk személyére korlátozzák. Ami a harmadik, a *c)* tévedést illeti, jegyezzük meg, hogy az énhez tartozásnak különböző fokai vannak. Vannak dolgok, melyek közelebb állnak hozzánk és máeok, melyek távolabb állnak tőlünk, így az ember összes passzív élményei sokkal kevésbé összenőttek énjével, inint a jelleme, a karakterek; így vannak sértő szavak, melyek csak szélén érintik a lelket, míg mások telibe találják. Úgy is mondhatnánk, hogy az éntudat különböző tartalmi koncentrikus körökben rakódnak le egy legbelsőbb mag köré. Az éntudat többet vagy kevesebbet fog át ezekből a tartalmakból aszerint, amint a belsőbb és külsőbb részek között megegyezés vagy különbség, vagy ellentét és viszály van.

A nézetet, hogy az én az egész többi világgal idegenül áll szemben, azok az élmények döntik meg legjobban, melyekben több személy ugyanazon a módon egy egészszé kapcsoltnak érzi magát. A nyelvtanok ezt az állapotot a „mi” szóval fejezik ki, amely szó ebben az

értelemben egy sajátos élményt juttat kifejezésre. A „mi” tudata éppen olyan sajátos és tovább nem oldható állapot, mint az éntudat. Ebben az állapotban leomlik a különböző személyek közötti választófal és sajátos egységállapot foglalja el helyét, mely több mint a lelkek amaz összehangzása, amely minden lelki érintkezésnél, minden közlő folyamatnál lényegileg megvan. Ott ugyanis egységes élménybe kapcsolódnak össze különböző személyek, de megmaradnak külön személyeknek, vagyis éntudatukkal egymástól elválasztott embereknek. Itt azonban az éntudat vagy visszahúzódik, vagy egészen eltűnik és olyan egységtudat lép helyébe, mely nemcsak magára az aktusra vonatkozik, hanem az abban résztvevő személyekéit, mint olyanokat, egységbe hangozza össze. Ilyen mi-tudat mutatkozhatik egy győztes csapatnál és azoknál, akik a csapat hívei („B-közép”), tömeggyűléseken, vallásos gyülekezetekben, forradalmi akcióknál, sőt egy családihoz tartozóknál is. Ugyanezt látjuk egy-egy nemzet tagjainál, akik élénken érzik nemzetük sajátos értékeit.

3 Minden képesség arra, hogy másokat magunkkal ragadjunk, az énnel ilyen kiterjedésén, expanzióján alapul. Csak az tud másokat lelkesíteni, aki ügyében él. Uralkodók és hadvezérek, tudósok és szentek minden történeti teljesítményének ilyen kibővült én a feltétele és a történeti szemléletnek általában nem a zárt, hanem mindig egy kibővült énnel van dolga. Egy uralkodó osztály vagy más csoportrész hatalma a lelkiekben azon alapszik, hogy a többiekénél inkább él az egészben.

A KIFEJEZŐTEVÉKENYSÉG

1 Már az állatoknál megfigyelhetünk olyan *belső* állapotokat, melyek *külső* folyamatokban mutatkoznak. Ezeknek a folyamatoknak nincsen különösebb célja és csak a mindenkori *belső* állapotra jellemzők.

Ilyen jelenségek számos állat üvöltése, szőrük vagy tollazatuk felborzolása izgalmi állapotukban, karjaik emelése (majmoknál). Az embernél fokozottabb mértékben látjuk ezt a kifejezőtevékenységet. Ide tartozik az emberi hang, az arcjáték és a taglejtések (gesztusok) és végül az egész testtartás. A testtartásnál már maga a szó is elárulja, hogy itt tartós állapotról van szó. Így beszélünk „bánatos arckifejezésről”, „nyugtalan, izgatott arcról”, „megfontolt mozdulatokról”. Mindezekben a jelenségekben a jelzők lelki vonásokra, a jelzett szavak egy-egy testrésze vonatkoznak. Ha már most figyelembe vesszük, hogy mennyire megváltozik mindenki kifejezése szenvedélyes izgalom állapotában, akkor egyszerre megérthetjük a kifejezőtevékenység és bizonyos lelki állapotok összefüggését. Nem kell azonban csak szenvedélyes izgalom állapotára gondolnunk, nyugodt hangulatok is kifejezésre jutnak, sőt még a tárgyilagos elgondolkozásnak is megvan a maga kifejezési formája. Ilyen értelemben mondja a magyar, hogy a szem a lélek tükre.

2 A kifejezőtevékenységnek nagy jelentősége van. Az élő nyelven kívül még más, régebbi eredetű hatások is vannak, melyek egyik emberről a másikra átviszik az érzéseket. Egy-egy mozdulat gyakran sok ezóval felér. Az átvétel ilyenkor, amint már említettük, értelem alatti (szubintelligens) jellegű. Megértésük azon alapszik, hogy bennünk is ugyanazok az érzések keletkeznek. Viszont értetlenül állunk velük szemben, ha magunk a szóbtanlévő érzelmektől idegenek vagyunk. Röviden úgy mondhatjuk, hogy egész személyiségünket ezen az úton közöljük másokkal. Természetesen ez a hatás az illető szemlélésén alapul elsősorban, azon, hogy előttünk van, látjuk és halljuk. Közleményeinek tartalma, ismereteink testi-lelki tulajdonságairól, teljesítményeiről, sorsáról, mindez csak másodlagosan jelentős a közvetlen szemlélethez mérten. Ez még olyan viszonyokra is érvényes, ahol azt hinnők, hogy elsősorban értelmi megítéléséről van szó. Így egyik egyetemi tana írnak nagyobb hallgatósága váram, mint a másiknak, és pedig gyakran nem azért, mert előadásai tudományosabbak, hanem azért, mert „megjelenése” jobban tetszik hallgatói-

nak. Jobban tetszik a hangja, az előadásmódja, egész magatartása. Elmondhatjuk, hogy az első pillantásnak nagy szerepe van az ember tartós megítélésében meg akkor is, ha később újabb anyagot kapunk róla minősítéséhez. Annyit jelent ez, hogy a szemlélet itt is fontosabb, mint a gondolat, az elmélkedés (a reflexió). Ezért van valami igazság abban, hogy két ember „első pillantásra megszereti egymást”, mert ilyenkor már rövid együttlét után felismerik egymás értékét, szemlélet útján. Embereknek, kik gyakran találkoznak egymással, nemsokára kialakult nézeteik vannak egymás társadalmi értékéről, még akkor is, ha nincs alkalmuk megfigyelni egymás valóságos teljesítőképességét. Határozott képzetük van arról, hogy a másik fél felettük vagy alattuk áll-e. Akárhányszor bizonyos rangsorba is állítják ismerőseiket és éhben a rangsorban mindegyiknek megvan a maga végleges helye. Alapjuk itt is csak a szemlélet. Olyanok, akiknek nincsen elég önbizalmuk és nem elég határozottan viselkednek adott helyzetekben, megérik, hogy maisok, akik ilyen tulajdonsággal rendelkeznek, megelőzik őket. Megérik, hogy szavaikat nem hallgatják meg, míg ugyanazokat a szavakat mások szájából nagyon figyelembe veszik. Teljes mértékben áll itt a latin mondás: *duo si faciunt idem non est idem*. Vagyis, ha ketten teezik ugyanazt, nem ugyanaz.

Általában legyünk tisztában azzal, hogy a szemlélet túlnyomó mértékben meghatározza cselekedeteinket és magatartásunkat másokkal szemben és összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentősége van, mint a reflexiónak, a gondolkodásnak. Fejlődéstörténeti nézőpontból is igazolható ez a tétel, így az állatvilágban csak a szemlélet által nyert hatások számítanak, mivel az állatoknak nincsen emberi mértékkel mérhető értelme. Az emberiség fejlődéstörténetét éh en a reflexió későbbi szerzemény, mely csökkentette ugyan a szemlélet hatalmát, azonban érintetlenül hagyta a szemlélet elsőbbségét. Téves tehát az a gondolat, hogy embertársaink személyisége valami helső dolog, melyre annak külső megnyilvánulásából csak következtetünk. Lélektani nézőpontból tarthatatlan ez a gondolat, örömet, jóságot vagy tekintélyt ugyanolyan jól meg lehet látni valakin, mint valami márványtömb nagyságát vagy simaságát. Eredeti felfogási módunkkal

az örvendező embert ugyanúgy egésznek látjuk, mint ahogy egésznek látunk egy márványtömböt. Az ember kifejezőtevékenységének eredménye a folytonos alkalmazkodás az adott viszonyokhoz. Egész másként viselkedünk öntudatos magatartása emberrel, mint olyannal szemben, aki gyengének és bizonytalannak mutatkozik. Óvatosan és tartózkodóan viselkedünk olyanal, akinek magatartása ravaszságot és gonoszságot árul el, míg becsületes és megbízhatónak látott emberekkel szemben előzékenyen viselkedünk. Veszekedő hang és veszekedő arcjáték ellenkezésre ingerelnek. Általában az emberek egész kifejezőmódja olyan ingert kelt, amelyre minden szándék nélkül, egészen önkényesen, meghatározott módon válaszol környezete. Minden pillanatban megláthatjuk az emberen, hogy milyen a hangulata, mit ajánlhatunk neki, mit várhatunk tőle és többnyire igazodunk is ehhez a szemléleti úton nyert felismeréshez. Ugyanúgy mindenki megérzi a körülötte lévő emberek magatartásából, arcjátékából, hangjuknak színéből azt, hogyan értékelik és hogy átlépett-e olyan határokat, melyeket nem lett volna szabad átlépnie. Ilymódon, nem tudatosan, mindenki meggyőződik arról, hogy magatartásának van-e visszhangja vagy nincs. Mivel pedig az önérzetnél roppant fontossága van embertársaink megítélésének, azért az ilyen érintkezés a többi emberrel: rendkívül hatásos fegyelmező eszköz. Láthatjuk ezt a vakoknál vagy a süketeknél, kiknek le kell mondaniok a kifejezőtevékenység egyik vagy másik részéről és ezért sokkal elszigeteltebben állnak közöttünk. Furcsaságaiknak és hiányaiknak részben ez a forrása. Nem változtat ezen az sem, hogy a mai társadalom háttérbe szorítja a személyi kapcsolatokat a kifejezetten „tárgyi” kapcsolatokhoz mérten.

A csoporttagok élményei, hangulatai és szándékai ugyanígy nyilvánulnak meg a tipikusan csoportéletet élő primitív embereknél. Csak így érthetjük meg azt az ismert tényt, hogy a ma élő primitív népek álomélményeiknek valóságot tulajdonítanak. Ha valaki álmában megsértett vagy megkárosított valakit, vagy megkívánta asszonyát, ugyanúgy töredelmesen meg kell bánnia tettét, vagy engesztelő cselekvéseket kell véghezvinnie, mintha az álma valóságos élmény lett volna. Ennek az a magyarázata,

hogy az álomban folytatódnak az ébrenlét impressziói és éber állapotban a kölcsönös szoros érintkezés révén ilyen szándékokat már megvalósulásuk előtt megéreznek. A kifejezőjelenségek rendkívül pontos szabályozói a társadalmi életnek. Nagyon finom és élée érintkezés ez – a beszéden kívül – az emberek között.

3 A természetes kifejezőeszközök mellé odaállíthatjuk a szerzett vagy *történeti* kifejezőeszközöket. Itt mindenekelőtt az emberi nyelvet kell megemlítenünk. Olyan emberről, akinek beszéde semmiféle cél szolgálatában nem áll, azt szoktuk mondani, hogy kibeszéli magát, vagy kiönti a szívét. A kifejezőtevékenység ilyen formájának feltétele természetesen, hogy legyen valaki, akihez intézi. A hangos, magában való beszéles (monologizálás) sokszor már nem normális jellegű. Más a helyzet az énekkel, vagy pedig lelkünk írásbeli feltárásával és végül a primitív népek némely kezdetleges rajzaival. Az egyes ember ezekben szintén kibeszélheti magát, kiöntheti szívét. Itt kell megemlítenünk a kifejezőtevékenység bizonyos kollektív formáit is, mint a párbeszédet, azután az összes idevágó kollektív cselekvéseket, mindenekelőtt a táncot és a karéneket, kezdetlegesebb műveltségi fokokon.

Ez a kifejezőtevékenység, melyről most beszélünk, mindenekelőtt abban különbözik a már jellemzett kifejezőtevékenységtől, hogy közlés alakjában mutatkozik, tehát valamiféle tényállás jelképes ábrázolását tartalmazza. Viszont másféle közlésektől abban különbözik, hogy a közlés folyamata itt öncél és nem valami más cél eszköze, jelesül, nem akar hatni a többi emberre. Úgy is mondhatjuk, hogy ez valóságos kifejezőtevékenység, ellentétben más olyan közlésekkel, amelyek célszerű tevékenységek. Ha például valaki beszéddel rá akar venni mást cselekvésre, akkor kifejezőtevékenysége célszerű. Viszont, ha csak a szíven akar a beszéddel könnyíteni, akkor tevékenysége csak kifejezőtevékenység.

4 A közlőosztónnek nagy jelentősége van, mert fokozza az ismereteket a csoporton belül, amely ismeretek azután hasznára válnak a csoportnak. Jótékony hatása három irányban mutatkozik: a) Megkönnyíti va-

lamilyen vezetőszemély elismerését, amikor ezek tevékenységükről, terveikről, képességeikről, elért eredményeikről beemelnek másoknak és bár a vezetőszemélyeknek ezt a tevékenységét részben az önérték is megmagyarázza, (nyilvánvaló, hogy a közlőosztón is szerepel benne. A közlőosztón ily módon nagyon fontos a vezetés gépezetében, *b*) A közlőosztón elősegíti ismereteink kiterjesztését mások személyi viszonyairól a csoporton belül. A köznyelv „pletykának” nevezi ezt a hajandóságot és rossz véleménnyel vannak róla. Általában azonban jótékony hatásai is vannak ennek a hajlamnak és az ebből származó kívánságnak, hogy környezetünk viszonyairól tájékozódjunk. Akár jelenlévők, akár távollévők személyi viszonyairól és körülményeiről szívesen beszélnek az emberek. Legtöbb ember örömet beszél a maga sorsáról és élményeiről és ezzel lehetővé teszi másoknak viszonyai megértését, míg a visszhang, melyet környezetében talál, ösztönzésül szolgál neki és kielégíti. Ez a jelenség ilyen módon társadalmassító hatású. Ha azután figyelembe vesszük, hogy ily módon ismereteket szerezhetünk a csoportunkhoz tartozók viszonyairól és ezenkívül általában az emberi természetről és ezeket az ismereteket felhasználhatjuk a magunk cselekvéseiben, akkor még jobban megértjük ennek a folyamatnak jelentőségét, *c*) A közlőosztón végső gyökere az általános tanítóhajlandóságnak, melyet mindenütt megfigyelhetünk az emberi életben, főleg idősebbeknél fiatalabbakkal szemben. Itt már nem személyes viszonyok ismeretéről van szó, hanem általános, inkább elméleti jellegű ismeretek közléséről. Már a primitív népeknél általában elterjedt ilyen ismeretek, valamint elbeszélések és mítoszok közlése, melyek egységes világnézet és életfelfogás kialakítását szolgálják. Ilyen ismeretek elterjedése és hagyományozása nehezen lenne megérthető, ha fel nem tételeznők, hogy közvetlen ösztönös gyökerük van. A közlőosztón ilyen módon nagyon jelentőssé válik úgy a gyakorlati, mint a szellemi életre.

5 A kifejezőtevékenységgel szoros kapcsolatban van amaz általános emberi magatartási mód, mellyel az ember belső állapotát tárgyokban kifejezni, *objektíválni* törekszik. Mit jelent ez? Az egyszerű kifejezőtevé-

kenység abban különbözik ettől a magatartástól, hogy újabb tag csatlakozik hozzá, jelesül valami anyag, mely a kifejezés hordozójává válik. Ide tartozik a legkülönbözőbb anyagok olyan feldolgozása és alakítása, melyekben valamiféle belső állapot jut kifejezésre, természetesen anélkül, hogy ezzel más, messzemenő célzatos tevékenység járna együtt. Ide tartozik például az a szokás, hogy falakat és fákat, padokat stb. belékarcolt vagy bemetszett nevekkal és jelképekkel borítanak. Akárhányszor a strandfürdő homokján, vagy a párával belepert téli villamosablakon is látunk neveket vagy kezdőbetűket. Erre a tevékenységre etnográfiai példáink is vannak. Ilyenek mindenekelőtt alacsonyabb kultúrfokon álló népségek kezdetleges sziklarajzai, melyek nagyrészenél bajos lenne megállapítani bármiféle célt, melyet alkotóik maguk elé, az objektíváláson kívül maguk elé tűztek. (A sziklarajzok másrésze célok szolgálatában áll, jelesül vallási vagy szexuális cselekvésekre utalnak, vagy megjelölik a helyet, ahol sok hal található stb.) Ide tartozik az is, amikor szeretett embertársainktól eredő emlékeket fiókunkban megőrzünk, vagy lakáeunk falait fényképekkel díszítjük. (El kell ettől választanunk olyan emléktárgyakat, melyek szexuális jellegűek, így női hajszálagtatót, virágot, melyet a kedvelt nőtől vagy férfitől kaptunk stb.) Ausztráliai törzsek rovásokkal díszített pálcákat tűznek csónakjaikra, amikor a szomszéd törzseket nagyobb mulatságokra meghívják. Eredetileg itt is nyilvánvalóan a meghívó törzs örömének objektíválásáról volt szó.

Mindezen esetekben az objektíválásra felhasznált tárgyak belső kapcsolatba lépnek az emberekkel: jelentenek valamit a közlőknek és azoknak, akiknek a közlést szánták. A közlőkre vonatkozólag az ilyen tárgyak, mint külső ingerek, az érzelmi állapot erősítését is szolgálhatják és újra felkelthetik a már elmúlt izgalmi állapotot. Az objektíválásnak ily módon tartós jellege van és ebben előnyösen felülmúlja az egyszerű kifejezőtevékenységet. Ünnepi öltöny például tartósan ünnepélyesen hat a jelenlévőkre, míg viselőjének ünnepélyes arca csak rövid ideig tarló jelenség. A vadászt az elejtett vaddisznó agyairai, az indián harcost elejtett ellenségének fejbőre megtörtént győzelmeire emlékezteti és ezek akkor is erről

tanúskodnak, ha a vadász vagy a rettegett harcos mélyen alszik és képességeiből semmit sem árult el. Az ausztráliaiak rovással ékesített pálcái, melyeket csónakjukba tűznek, számos ünnepségen ott voltak már, míg lehet, hogy a csónakon ülők közül akárhányan csak most mennek először ilyen multságba. Ez a jelenség azután további jelenségeknek lehet kiindulópontja, melyek rendkívül jelentősek a társadalomtudományokban. A kifejezőtevékenység elválik az embertől, önálló tárgyba megy át, mely csak egy bizonyos összefüggésben áll a csoport életével és ezért ez az összefüggés annál nyomatékosabban érvényesül.

Nem bizonyos, hogy ebben a törekvésben valami külön ösztönről van szó, mellyel az ember különbözne az állatoktól. Lőhet, hogy itt csak a kifejező kívánság kapcsolódik az önérzet ösztönével és a tevés-vevés ösztönével, melyet egyes kutatók szintén az ember sajátos hajlamának minősítenek.

6 Meg kell még említenünk a fentiekkel kapcsolatban azt a törekvést is, amellyel az ember minden értékesnek vélt dolgot magáévá akar tenni és meg akar őrizni. Általában ismeretes, hogy a gyermekek mindent nagyon megkívánnak, ami pillanatnyilag megtetszik nekik, meg akarják kapni és el akarják tenni. Ezt a jelenséget azonban felnőtteknél is megfigyelhetjük emléktárgyakkal szemben. Ez a magatartási mód általában mindenre irányul, aminek valamiféle értéket vagy felhasználhatóságot tulajdonítanak. Jellegzetes vonása ez az emberiségnek, mely megkülönbözteti az állatoktól és aminek lényeges hatása volt kultúránk kezdeteire. Szerszámok használatának elkezdését például nehezen lehetne ez ösztön nélkül megérteni. Bizonyos tárgyak felhasználását szerszámoknak már egyes majomféléknél is megfigyelték. A szerszám felhasználásában azonban éppen az a lényeges, hogy tervszerűen, hosszabb időn át használják. Ezt azonban nehezen vezethetnők le a szerszámok egyes véletlen használásának összegezéséből és még kevésbé abból, hogy előzetesen gondolkozással megértették volna felhasználhatóságukat és ezért igyekeztek volna megőrizni és bizonyos folyamatoknál állandóan felhasználni. Az ember, aki ilyen tárgyakkal kerülveszi

magát, ezek révén is a társadalmosulás állapotába jut, amennyiben ezek a tárgyak jelentenek valamit neki. Jellesül: önérzete kiterjed rájuk és ama körbe számítja őket, melyekkel a maga énjét közvetlenül összenőttnek látja. A kultúra területén ez az ösztön számos szokás és erkölcs alapja. Ilyen például az a többhelyen megfigyelt szokás, hogy a föld tulajdonába vételét egy röggének közvetlen megérintésével tartják teljesnek (lásd: a honfoglalásra vonatkozó mondát, mely szerint a magyarok vizet és fűvet kértek az ittlakó egyik törzstől és amikor megkapták, a föld tulajdonosának mondták magukat). Ide tartozik továbbá a vérszövetség szokása, vagy más szóval a vérszerződés, melynél a szerződő felek isznak egymás véréből (a pusztaszeri vérszerződés). Ebből a körből való azonban az a szokás is, amikor az ausztráliai benszülött eszik elejtett ellenfele zsírjából, vagy más primitív népeknél a harcos iszik ellenfele véréből, vagy észak szívéből, azzal a gondolattal, hogy ezen a módon átvegye ellenfelének testi erejét és bátorságát. Természetesen mindezen esetekben csak a kialakult szokás végső gyökeréről van itt szó, arról, ami a szokásnak tulajdonképpeni alapja. Ez az alap nyilvánvalóan ösztönös és legegyszerűbb formáját valószínűleg a gyermekeknél láthatjuk, amikor azok már csecsemőkorukban mindent meg akarnak fogni. Bizonyos tekintetben kapcsolatos ezzel a *gyűjtőösztön* is, amikor emberek a legkülönbözőbb tárgyakat, levélbélyegektől, gyufásdobozok fedeléig, a legnagyobb szenvedéllyel felhalmoznak.

7 Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a kifejezőtevékenység társadalmi jelentősége mindenekelőtt az, hogy a benne kifejezésre juttatott belső állapotokat a csoport tagjai minden gondolkodás nélkül is megértik és hogy ezek a belső állapotok megfelelő visszahatást idéznek elő bennük. Azzal a kívánsággal, hogy kifejezésre juttassuk magunkat, szorosan kapcsolatos a közlőösztön, vagyis az, hogy élményeinket, érzéseinket és ismereteinket környezetünk tudomására akarjuk hozni. Kapcsolatos továbbá ezzel a belső állapotok objektíválására irányuló törekvés is, vagyis tárgyak feldolgozása és átalakítása bizonyos belső állapotoknak megfelelő módon. Az objektíválás mindenekelőtt abban különbözik az egyszerű

közlési folyamattól, hogy tartós jellegű. – Az ember osatönöa tulajdonsága továbbá, hogy értékesnek gondolt tárgyakat, magáévá akar tenni és meg akar őrizni.

A BELSŐ KAPCSOLTSÁG, HINT A TÁRSADALOM LÉNYEGE

1 Sajátos belső kapcsolatok világa bontakozott ki eddigi vizsgálatainkban előttünk, mely előtt érthetetlenül állnak mindazok, akik az embert a régi individualista, vagy helyesebben atomisztikus módon elszigetelt egyéneknek gondolják. Az individuális, atomisztikus magyarázat szerint az ember belsőleg teljesen zárt a többi ember előtt, önállóan és belülről idegenül áll velük szemben és csak külső kapcsolatok kötik össze a többi emberrel, ugyanúgy, mint ahogy a testi világ tárgyai kapcsolatosak egymással. Ez az individuális, atomisztikus magyarázat az emberek egymáshoz való kapcsolatait a fizikai világ mintájára gondolja. Ennek a gondolatnak helytelensége azonban nyilvánvaló az eddig megvizsgált tényekkel szemben. Láttuk, hogy az ember sajátos belső kapcsolatokba léphet embertársaival, kapcsolatokba, melyek a többi dologgal csak akkor lehetségesek, ha azokra is emberi kapcsolatok visszfénye esik. Az embert más ember nem úgy hozza mozgásba, kívülről, mint valami tárgyat, hanem a lélek kapuja tárva nyitva van minden olyan élmény számára, melyek a társadalmi élet területén vannak.

Foglaljuk össze az eddig tanultak lényegét: az *önérzet* sajátos módon belsőleg függővé teszi az embert többi embertársától. Rólunk való ítéleteiket mint a magunk ítéleteit éljük meg, véleményváltozásokat egyéniségünk-ről nemcsak mint környezetünkben történt külső változásokat, hanem mint magunkban történt változásokat is értékelünk. Amit mások mint rólunk alkotott képet hordanak magukban, azt mi valóságként átéljük. Ily módon másokban élünk és mások képzeleti élnék bennünk. Ez a másokban élés legerősebben hat az emberek maga-

tartására. („Tisztelnek, becsülnek, ezért én is tisztelem, becsülöm magam.” „Lenéinek, megvetnek, ezért nagyon sokszor én is hajlandó vagyok arra, hogy lenézzem és megvessem magam.”) Míg az állatvilágban az egyes állatok magatartását csaknem teljesen biológiai hatások határozzák meg, addig az embernél környezete nézeteinek hatása is hozzájárul ehhez, mint éppen olyan erő, vagy még erősebb hatalom, úgyhogy az élet súlypontja biológiai oldaláról áttevődik társadalmi, szociális oldala felé. Jól mutatja ezt a tényállást a *harc*, sajátos emberi alakjában. A testi harc mellett az ember a harc új módját is kifejlesztette, „megsérteni” a másik embert, vagyis belsőleg megsebezni azzal, hogy megalázzuk és megszégyeníjük. Ez a küzdelem egészen más világban zajlik le, mint a biológiai világ, jelesül a lélek belseje a színpada, feltétele tehát az, hogy az ember a másik embert legbelsejében meg tudja ragadni. A biológiai világ ni élle itt íá megjelenik második valóságként a társadalmi világ és bizonytalan, hogy a harcnak melyik neme, a testi harc, vagy a lelkek harca terjedt-e el jobban az emberek között.

Ugyanezt a tényállást látjuk az *alárendeltetési akaratnál*. Az a mód, ahogy valamely tisztelt személyiséget hívei magukba felvesznek és magukévá tesznek, amint a tisztelt személyiség énjükre hat, ez a mód megmagyarázhatatlanul rejtélyesnek tűnik, ha az embereket mechanisztikusán vizsgáljuk és éppen ez a jelenség az, mely legjobban megmutatja az emberről alkotott individuális, atomisztikus, gépies magyarázhat tarthatatlanságát. Az az ember, aki egy mintaképet teljesen felvett magába, már nemcsak önmagát, hanem ezt a másik személyt is adja. (Patológiai esete ennek a megszállottság.) Főleg az idomítható ifjúság tud szinte véérébe és húsába felvenni egy más személyiséget. Ez íá jelenség is jól mutatja, hogy az ember életében a biológiai hatásokkal legalább is egyenrangúak a társadalmi hatások. Szorosan kapcsolatos ezzel a *szavakkal való befolyásolás*, a verbális befolyásolás ténye, melyet általában szuggeszióinak neveznek. A mód, amellyel más emberek véleményeit gyakran egészen tudattalanul átvesszük, amikor az átvételt magátólértetődőnek tartjuk és mint elkerülhetetlent éljük meg, ez a mód szószerinti értelmében

másvalakinek behatolását jelenti Valamilyen ítélet (vélemény) kimondása itt többet jelent az olyan külső eseménynél, melyet csak kívülről veszünk tudomásul és amely idegen marad számunkra. Változást jelent ez lelkünk belső állapotában, nem tudjuk lerázni magunkról a másik ember véleményét és úgy magunkévá kell tennünk, mintha bennünk alakult volna ki nézetünk, Az alárendeltetési akarat különös esete a *szugesztió*.

Más területe a jelenségnek a *megértés*. Amint valakinek egész személyiségét lényegében megértjük, amint be tudunk hatolni igazi mivoltába és át tudjuk ezt élni magunkban, ez szintén sajátos esete az egyévválásnak másokkal. Legjellegzetesebb esete ennek a szerelem, amikor a szeretett személyt értéktartalmában, túl az adottság határain felépítjük magunkban és mintegy eszményéből megalkotjuk magunknak. Gondoljuk az utánélés és a beleélés rendkívüli teljesítményeire, melyek érthetetlenek, ha a jelenségeket mechanikusan vizsgáljuk. És végül vegyük ismét figyelembe az én kiterjedését, túl a személy határain. Csődöt mond itt amaz atomista gondolat, hogy a magunk személyének határán nagy szakadék kezdődik, mely elválasztja az embert a „kívülálló”, idegen világtól. Személyek, csoportok, személytelen tárgyak hosszú sorait látjuk túl ezen a határon, melyek mind énünk szférájába tartoznak és melyeknek sorsát, mint a magunk sorsát éljük meg. Ugyanez vonatkozik a mi-tudat élményére is, melyben a magunk énje egységbe olvad társaink énjével, az anyudat háttérbe szorul vagy kialszik és az én korlátai teljesen leomlanak.

2 A lelkek belső kapcsolata mutatkozik meg ezenkívül a társadalmi érintkezés minden megnyilvánulásában. Idetartozik minden közvetlen személyes érintkezés, mely kifejezőtevékenységgel történik, amikor ez beszéddel és beszéd nélkül is megtörténhet. (*Maeterlinck* egyik színdarabjában a féltékeny király apród javai leseti feleségét kulcslyukon keresztül. Felesége lovagjával a szobában ül. A király kérdi az apródot: Mit csinálnak? Ölelik, csókolják egymást? Nem. Beszélnek egymáshoz? Mit mondanak? Semmit. Csak nézik egymást.) A belső kapcsolat olyan mértékben veszíti el igazi

mivoltát, amint a közlések tisztán objektív, tárgyilagos jellegűvé válnak. Egész tisztaságában csak a teljes személyiség megnyilvánulása mutatja, tekintet nélkül arra, hogy elméleti közlések, vagy valamiféle állásfoglalás-e a kifejezőtevékenység tárgya. Ennek a megnyilvánulási folyamatnak és a tőle el nem választható megértésnek lényege a következő: a megnyilvánulás több, mint valami a kérdéses személytől teljesen elvált folyamat, több, mint olyan gépies hatás, melyet egy tárgy egy másik tárgyra gyakorol. Az egész személy benne van a kifejezésben és maga a kifejezés alakítja a közlő személy mindenkori állapotát és amennyiben még pasztikus, vagyis idomítható, magát a személyiséget is. Ha a megnyilvánulás nem járna együtt belső állapottal, akkor egészen más és tökéletlenebb volna. Gondoljuk meg továbbá, hogy a kifejezés lényegéhez hozzátartozik a visszhang, rezonancia is, melyet kelt. A megnyilvánulás csak ott bontakozik ki teljesen, ahol a megnyilvánuló várja, hogy rezonanciára talál és e várakozás nélkül megnyilvánulása töredékes vagy csonka marad. Ez a rezonancia időben nem a *megnyilvánulás után* következik be, oly módon, hogy várásban esetleg csalódhatnánk, hanem a *megnyilvánulással egyidőben* kezdődik. (Nem szukcesszív, hanem szimultán jelenségek.) Ezért elmondhatjuk, hogy megnyilvánulás és rezonancia, más szavakkal kifejezés és megértés, egységet alkotnak és a közlő és a közlést tudomásul vevő egységnek élük át. Ehhez járul még az is, hogy a rezonancia nem passzív, felvevő folyamat, nem mechanikus ellenhatás, reakció, hanem a közlést felvevő személy megnyilvánulása. A közlést felvevő személy a közlés tartalmát felveszi a maga személyiségébe, feldolgozza és szintén kifejezésre juttatja. Mindez pedig nem utólag játszódik le, hanem az eredeti kifejezéssel egyidejűleg. Egységes folyamat ez, melyben mindkét fél egyszerre nyilvánul meg, egyszerre játszódik le bennük a megértés folyamata, kettőjük szerepe tehát belsőleg hasonlít egymáshoz. A két fél lelke egybehangzik, ismét sajátos egység keletkezik. Bonyolulttá teszi ezt az egységet az, hogy nem szünteti meg a két fél egyéni különállását. Mindkettő egyénisége továbbra is ugyanúgy van egymás mellett, mint azelőtt és mégis magasabbrendű egységet alkot. Függetlenül érvényes ez a

kifejezés tartalmától, tehát ugyanúgy vonatkozik valamiféle elméleti megbeszélésre, mint más, esztétikai, etikai vagy vallásos érintkezésre, szerelemre vagy harci készségre. A kifejezésre jutott magatartás mindenütt megfelelő magatartást idéz elő a másik félben. Amikor az egyik fél magához ragadja a kezdeményezést, annyiban mégis függ a másik féltől, hogy szüksége van rezonanciára nála. Így mondhatjuk, hogy a parancs nem igazi parancs, ha nem talál belső elismerésre, hanem kényszer. Rezonancia nélkül pedig a parancs minden neme lezuhan erre a fokra. Olyan megkezdett beszélgetés, mely a másik felet „hidegen hagyja”, melybe „nem megy bele”, vagy egyáltalában nem indul meg, vagy pedig csak pusztá monológ marad. Olyan szellemi vagy társadalmi harc, melyet a másik fél „nem fogad el”, olyan, mintha valaki levegőbe löne és önmagában összezsugorodik. Ilyen minden büntetés, melynek jogosságát a megbüntetett egyén nem ismeri el belsőleg, vagy amelyet jogtalanak tart.

3 Amint említettük, a most jellemzett rezonancia feltételezi a másik felet. A társadalmi élet lényegéhez tartozik ilyen másik felek megléte. Társadalmi élet csak ott lehetséges, ahol az énnel szemben más ének lépnek fel, akik ugyanúgy ellátottak a belső kapcsolatlanság tulajdonságával, mint maga az én. A másik ének rezonálóképessége választja el ezeket a nem rezonáló dolgoktól, melyeket *tárgyaknak nevezünk*. („Beszélhet annak, akár a falnak.”) Egész tér- és tárgylogikánk dolgokra és rezonálni nem tudó tárgyakra vonatkozik. A társadalmi viszony tekintetében két világot kell tehát egymástól megkülönböztetnünk, jelesül rezonáló és rezonancia nélküli tárgyak világát és eszerint beszélhetünk társadalmi lényekről vagy tárgyokról. Társadalmi lénynek lenni annyi, mint rezonálni. A második világot tárgyi világinak nevezhetjük és nem más ez, minf amit ismertebb szóval testi *világnak* neveznek, annak a világnak, melyre a természet megismerésének logikáját alkalmazzuk. Itt a tárgyaknak csak testi tulajdonságai jönnek számításba; ezzel szemben az első világot társadalmi világnak nevezzük.

Az ember lelki-testi, pszichofizikai egység. Élete ebből

a nézőpontból abban áll, hogy folyton változó magatartást mutat. Ezt a maga egységének ezt a magatartását ugyanúgy érzékeljük, mint ahogy testi tulajdonságokat ismerünk fel benne. Csak a gondolkozás, a reflexió különbözteti meg egymástól, mint többé-kevésbé önálló történet-sorokat. Az ember belső és külső részét, testét és lelkét. Amint az ember lényegében lelki-testi, pszichofizikai egység, ugyanúgy egységes az egyik ember eredeti felfogása a másik emberről. Ugyanolyan szemléletes kép ez, mint valami test. Testileg, lelkileg fogjuk fel az embereket, míg a tárgyakat csak testileg. Ennek természetesen az a feltétele, hogy a lelki történet valóban elég érzékelhetően megnyilvánuljon és így világosan megérthető legyen. Olyannak kell lennie, hogy külön következtető eljárás nélkül is felfoghassuk. Ezzel azonban már új kérdés vetődött fel.

4 Az egyén fejlődésében a társadalmi nevezett rezonáló világ megértése nem később következik, mint a testi természeti világ megértése. Legalább is egyidős vele, vagy meg is előzi. Ennek bizonyítására vessünk egy pillantást a gyermek fejlődésére. A szokásos lélektan nézőpontjából a legbámulatosabb tények közül való, hogy a gyermekek már nagyon korán, egy megfigyelt esetben már 25 napos korukban érdeklődést mutatnak emberi arcok iránt, a környezetükben lévő, hozzájuk közelálló személyek arcát megismerik és azok mindenkor kifejezésére világosan reagálnak, míg ugyanakkor egyszerű színek úgy hangok iránt semmi, vagy csak nagyon kevés érdeklődést mutatnak. Ezt a jelenségeit jól megérthetjük a társadalmi lélektannal amely azt biológiai okokból, jóformán magátólértetődőnek tartja: a gyermek jó vagy rossz érzése sokkal inkább emberi környezetétől függ, mint a „halott” tárgytól, jelesen függ a környezetében lévő személyek hangulatától és magatartásától, melyet azok kifejezésre juttatnak. Ismeretes továbbá, hogy a gyermek környezete testi tárgyait szívesen belevonja társadalmi világának körébe. Érzelmeket tulajdonít nekik és érzelmi magatartással, vagyis társadalmi magatartással közeledik hozzájuk (így játszanak el kislányok tüzelőfával, melyből babát készítenek, székekkel, zsámolyokkal stb.). Ennek ellenére

mégsem mondhatjuk, hogy a gyermek lelket tulajdonít az egész testi világnak. Tárgyban lelket csak a kettős, dualisztikus felfogás ismer, amikor különbséget tesz test és lélek között. Valóságban csak „élő” és „halott” tárgyak közti ellentétről lehet itt szó, amikor élőknek nevezünk ama tárgyakat, melyek rezonálni tudnak, viszont holtaknak a rezonálni nem tudókat, vagy más szavakkal: élők azok a tárgyak, melyek változó magatartást tudnak tanúsítani, míg a holtaknak egy bizonyos meg rögzített magatartása, „külsője” van. Kérdésünket így alakíthatjuk tehát: Vajjon a gyermek minden testet rezonálni tudó tárgynak gondol-e és így a társadalmi világhoz számít? Válaszunk bizonytalan olyan dolgokkal szemben, melyek csak mérsékelt érdeklődést váltanak ki a gyermekből, mert viselkedése az ilyen tárgyakkal szemben legfeljebb a társadalmi magatartás határán áll. (A gyermek rendes körülmények között egyáltalában figyelembe sem veszi pl az asztal lábát, nem tartja lelkes lénynek. Ha azonban az asztal lábában megüti magát, sírvafakad és az asztallábat „megdádazza”. Ebben azonban akárhányszor a felnőttektől kapott példa utánzásáról van szó.) Figyelembe kell vennünk, hogy a gyermekek némely tárgyhoz időnként érzésekkel eltelten közelednek, míg a következő pillanatban már a legnagyobb közönnyel néznek rájuk. Ezen a területen hiányoznak még a kellő számú megfigyelések és eldöntetlen kérdés, vajjon a gyermek eredetileg csak társadalmi magatartási móddal, éspedig ennek különböző fokozataival, vagy eredetileg egyidejű társadalmi és biológiai magatartási móddal rendelkezik-e.

5 Ki tartozik a társadalomhoz és ki a tárgyak világhoz? Legegyszerűbb feltevés az lenne, hogy a társadalom minden ember vagy talán minden lelkes lény összessége, míg a tárgyak világa, mint ezt már elemeztük, azonos a testi világgal. Valójában azonban más a helyzet és bonyolultabbak a határok. Emberek is lehetnek egyszerű szerszámok és ilymódon a tárgyak világának alkotórészei. (A szemérmes várúrnő a mese szerint minden szégyenkezés nélkül vetkőzik le anyaszült meztelenre jobbágyai előtt. Amikor megkérdezik, nem szégyenli-e magát férfiak előtt levetkőzni, azt válaszolja: mert ezek nem férfiak, nem emberek, csak tár-

gyak.) Az ember teljes társadalmi jellegétől fokozatos or vezet tiszta tárgyi jellegéig. Amint a rabszolgaság bizonyos formái mutatják, a rabszolgát csak tárgynak tekintik és úgy is bánnak vele. A rabszolga ugyanolyan termelőeszköz, mint akár az ásó. Ide tartozik a háború, ahol az ellenséget nem tekintik embernek. A karmester a zenekar tagjait játék, előadás alatt instrumentumként kezeli, nem tekinti őket másnak, mint eszközöknek bizonyos hanghatások kifejezésére.

Másrészt tárgyak is ugyanúgy tudnak beszélni hozzánk, mint a társadalom embertagjai. Ide tartozik minden ingóságunk, mely szorosan kapcsolatos az érzéseinkkel, minden tárgy, mely mint emlékhordozó vagy szentség szorosan összefűződik belső életünkkel és ezzel jelképes értéket nyer előttünk. Ezek a tárgyak nem tudnak ugyan érintkezni az emberrel, mert hiányoznak belőlük a kifejezés és közlés emberi képességei, de minden tárgyat sokféle módon lehet felfogni és az ember mindig azokkal a vonásokkal látja el a tárgyakat, melyek legbelső életét mozgásba hozzák.

A tárgyak világa és a társadalom közti határ nem halad tehát párhuzamosan a testi világ és az emberi világ határával. A két területet nem választja el éles szakadék egymástól, hanem lassú átmenetek vannak köztük.

6 Az eddigiekben bizonyos értelmezését adtuk a társadalom lényegének és meg akartuk határozni a társadalom fogalmát. A társadalom olyan emberek egyesülése, akik belső kapcsoltság állapotában vannak egymással. A társadalom lényege ez a belső kapcsoltság. Ebből a (megállapításunkból következik, hogy a társadalom jellemző vonása a *kölcsönhatások a társadalmat alkotó egyének között*. Itt azonban meg kell magyaráznunk a kölcsönhatás fogalmát. Ha csak a hatások kétoldalouságát értjük alatta, akár két egyén között vagy nagyobb körben, ezzel még nem mutattunk rá a kapcsoltságára. Amikor a kutya üldözi a nyulat, szintén kölcsönhatások vannak közöttük, anélkül azonban, hogy a mi értelmünkben társadalmi kapcsolatban lennének. Más azonban a helyzet, ha ama sajátos befolyásolásokra gondolunk, amint azok a kifejező és megértő folyamatokban mindkét félnél megvannak és az egyik fél élményét egész mivoltában a másik fél élményétől teszik függővé.

Az ilyen kölcsönhatások valóban tartalmazzák a belső kapcsoltságot.

Felhozhatnánk az elmondottak ellen, hogy a társadalomnak most adott meghatározása kifejezetten lélektani meghatározás és ezzel ellentmond magának a társadalom lényegének. Valójában azonban fogalmunk nem azt jelenti, hogy a társadalomban az egyes embereknek, mint olyanoknak, sajátos élményei vannak, hanem annyit jelent, hogy kapcsolataik sajátos természetűek. Más szavakkal, a társadalomban az emberek sajátos módon *nem egymás mellett, hanem egymásban élnek*, lelkük a társadalmi folyamatokban többé-kevésbé összefolyik és az egyes részesek között belső egység van a társadalomra vonatkozó élményeikben. Ugyanakkor azonban ennek későbbi fontos következményei is vannak. A belső kapcsoltságot ténye adja meg a társadalom, mint egység, magatartásának sajátos jellegét, akkor is, ha ezt a magatartást kívülről vizsgáljuk. Az élmények belső egységének a csoport magatartásának megfelelő egysége a következménye, mely bizonyos értelemben egységes csoportszellemet hoz létre és amint majd megvizsgáljuk, ilyen értelemben beszélhetünk a csoport külön életéről. Egészen véve tehát három különböző tényállásról van itt szó, melyek megfelelnek egymásnak és szorosan összefüggnek egymással: *a)* Az egyén, mint a társadalmi világ tagja, sajátos belső kapcsoltságot állapotában van a többi egyénnel, mint a társadalmi világ tagjaival, *b)* A társadalmat az jellemzi, hogy tagjainak kapcsolatai egymáshoz sajátos belső egységet mutatnak, *c)* Ha a csoportot ideáltipikus tisztaságában vizsgáljuk, a csoport magatartása, érzülete a szellem egységét mutatja, olyan egységet, mely bizonyos tekintetben hasonlít az egyén egységéhez, azonban mégsem ugyanaz.

A TÁRSASÖSZTÖN

1 Mielőtt az ember lelki életének történeti jellegével foglalkoznánk, jellemeznünk kell még a társasösztönt is, mely ismét új oldaláról mutatja az ember belső társadalmi kapcsolatait a többi emberrel.

A társasösztön mivoltának megértésére sorakoztassunk fel mindenekelőtt néhány példát. Amikor a gyermek éleie első éveiben sír anyja vagy dajkája után, ennek nem az ugyan a magyarázata, hogy felismeri a hasznót, amit anyja vagy dajkája jelent életében, hanem az, hogy bizonyos ilyenirányú biológiai élményei vannak. Amikor azonban később jobban vonzódik és jobban kívánja a vele egykorú gyerekek társaságát, mint szüleit, úgy itt már nem hasznról, hanem csak általános lelki támogatásról van szó, melyet a többiekben megtalál. A házasságban ősidők óta nagy szerepe volt annak, hogy a házassuló felek a várható gazdasági előnyöket figyelembe vették, ugyanakkor azonban normális körülmények között, ha más ellenhatások nem érvényesülnek, közvetlenül boldogítónak is érzik az együttlétet. Még élesebben megvilágítják kérdésünk két oldalát a „társaságok”. Az emberek általában tudatosan vagy tudattalanul társadalmi helyzetük megtartása vagy javítása miatt járnak el társaságokba és ennek a magatartásnak alig van köze a társaságomhoz. Viszont asztaltársaságokat és baráti köröket társashajlamból azért keresnek fel, mert szükségét érzik a társas együttlétnek.

Látjuk tehát, hogy a társas együttlétet kívánhatjuk, mint *eszközt* valamilyen *cél elérésére* és kívánhatjuk ilyen *cél nélkül* a maga értékéért, azért, mert az ember társaságban jobban érzi magát, mint egyedül. Ebben az esetben a közvetlen társasösztön is megnyilvánul. Az előző típus, amikor a társaság eszköz valamilyen külső cél elérésére, eléggé ismeretes. Magasabb kultúrfokokon inkább megtaláljuk, mint alacsonyabb művelődési fokon, ahol a haszon indítéka mellett mindig ott van mint lényeges elem a közvetlen hajlam is. Jó példa erre azok az ausztráliai benszülöttek, akik rendszerint kis, egykét családból álló csoportokban kóborolnak, bizonyos időközökben azonban heteken át nagyobb csoportokban egyesülnek, amikor is fontos ünnepeket rendeznek. A kis csoportok alakításának kedvezőtlen megélhetési viszonyaik az oka, míg az, hogy időnként összegyűlnek, társasösztönükkel magyarázható.

A támogatás, amely az ilyenféle egyesülések alapja, elsősorban a testi jólétre, az élet biztosítására és gazdasági előnyökre vonatkozhatik. E támogatás legegyszerűbb ti-

pusát egymás melegének átadásában láthatjuk, amikor két ember összebúvik. Biológiaiilag szükséges ez az anyjához vagy dajkájához simuló csecsemőnek. Amint azonban a gyermek növekszik, a segítségreszorulás ösökkénépével együtt csökken vágyakozása is anyja vagy dajkája testi közelsége iránt. (Nem ritkán látunk már nagyobbacska, két-hároméves gyerekeket, akikkel anyjuk még éppen úgy bánik, mint ha csecsemők lennének, magához szorítja őket és a kisgyerek a szeretetnek ilyen megnyilvánulását láthatóan kellemetlen érzésekkel tűri. Ekkor már ugyanis biológiaiilag nincsen szüksége anyja testi melegének átvételére.) Idetartoznak azok a közöa kirándulások is, amikor az egyes résztvevők átadhatják magukat annak a kellemes érzésnek, hogy semmire sincs gondjuk, semmivel sem kell törődniök. És végezetül a harcnak minden neme könnyen összehozza az embereket, akik így együtt élvezik az összetartás áldásait.

Ez a támogatás azonban nemcsak *testi*, hanem *lelki* támogatásit is jelent és ezzel a biológiai területről ismét átértünk a sajátos társadalmi folyamatok területére. A lelki támogatást, melyet a társasélet nyújt az ember társadalmi természetéből ered. *Az ember természetes állapota a közösségben-élés.* Az egyén magábanvéve csak biológiai egység, míg a társadalmi és szellemi világban a csoport jelenti az egységet. Az elszigetelt ember ilyenformán nem jelent mást, mint bizonyos hajlamok egészét, melyek nem bontakoznak ki benne. Alig valamivel több az állatnál. Másfelől ez a megállapítás még a csoportosan élő állatokra is vonatkozik. Ilyen értelemben mondja *W. Köhler*:³⁸ „hogy egy elszigetelten tartott és felnevelt csimpánz nem is igazi csimpánz”. A csimpánz tulajdonságai a többi csimpánzzal együtt, a csimpánzcsoporton belül fejlődnek ki. Sokszorosan érvényes ez az emberre, aki egész élettartamát a csoporttól kapja. A csoport teszi lehetővé számára és nyitja ki előtte a szellemi értékek világát, valamint az ugyanolyan fontos társadalmi értékek világát. A szellemi értékek világának befogadására társadalomra van az gyermek szüksége, mert hajlamai tekintélyes részben idomíthatók, plasztikus jellegűek. És ezek a hajlamok tartalmukat csak ama történeti fejlődési fokon találhatják meg, melyet a csoport közvetít az egyénnek. A vallási és általában a szellemi élet minden

neme csak ama formák között lehetséges, melyeket valamilyen kultúrközösség megteremtett és az egyeseknek közvetített.

Itt kell megemlékeznünk a társasösztön és az önérzet szoros kapcsolatáról. A legelvontabb szellemi tevékenységnél is szükségét érezzük bizonyos idő múlva legalább egy kis körére a megértő embereknek, akik szeretettel és elismeréssel fogadják teljesítményeinket. Az ilyen részvét általában még ott is szükséges, ahol látszólag kifejezetten anyagi célok eléréseért fáradozunk, így a birtoklással általában együtt jár a hajlam, hogy a megszerzett vagyont pompával vagy más módon mások elé vigyük, hogy megszerzett „kincseinket” legalább a szakértők kis körének megmutassuk. Csak az ő elragadtatásuk tükrében kapja meg birtokunk igazi értékét. A közzelfogás szerint az ember mindenekelőtt magáért a birtoklásért kívánja a vagyont. Valójában az emberek legerősebb szenvedélye a becsvágy és a hatalmi ösztön és a vagyont mindenekelőtt mint a hatalom eszközét kívánják.

2 Mindeddig csak feltételeztük azt, hogy az ösztönök között társasösztöne a van az embernek, társasösztöne, melyet az általa kapott testi és lelki támogatások csak kialakítanak, de meg nem teremtenek. A következőkben vizsgáljuk meg most ezt az ösztönünket. Mindenekelőtt az emberi nem számára a társas együttlét kialakulását csak eredeti ösztön meglétével magyarázhatjuk, mert az embereknek át kellett élniök először ennek az ösztönnek segítő hatását, mielőtt az mint indíték érvényesülhetett. Azonban a jelenlegi társadalmi életben is kétségkívül láthatjuk ösztönünk érvényesülését, melynek ösztönös jellegét mindenekelőtt már erőssége is bizonyítja. Amikor a csecsemő nagyon kívánczik anyja vagy dajkája után és hangosan sír, ha egyedül hagyják, ezt még azzal is meg lehetne talán magyarázni, hogy szüksége van ápolásra és ez ennek a jelenségnek az oka. Amikor azonban, mint ezt második példánkban elmondtuk, erős szükségét érez, hogy egykorú társaival együtt legyen és a velük való együttlétet többrebecsüli anyja vagy hozzátartozói társaságánál, ez a jelenség világosan rámutat a társasösztön meglétére. Ezenkívül azonban az ösztönös jelleget az ember többi társadalmi hajlamai is

bizonyítják, mert ez ösztön nélkül azok levegőben lógnának és semmik sem lennének. Mindezekon kívül az *emberi nyelv* és a *szerszámok* kétségtelen bizonyítékai annak, hogy az ember kezdettől fogva társaslény volt, mert az emberi beszéd legegyszerűbb kezdeteit sem tudjuk társas érintkezés nélkül elképzelni, viszont az értelmesség, mely a szerszámok használatában megnyilvánul, feltételezi a nyelv meglétét.

3 A társasösztön erősségét a társaságban élő állatoknál és embereknél legjobban ama kivételes esetekben láthatjuk, mikor ösztönünk néni elégülhet ki. Erre vonatkozólag rendkívül érdekesek *Wolfgang Köhler*³⁹ megfigyelései a csimpánzokról. A csimpánzoknál valóságos erőt jelent a csoportban-élés. Láthatjuk ezt minden kísérletnél, amikor egy példányukat ki akarjuk emelni a nagyon egymáshoz szokott csoportból. Ha ilyesmi még soha, vagy már hosszabb idő óta nem fordult velük elő, akkor a kiemelt csimpánznak egyetlen törekvése, minél előbb egyesülni újra a csoporttal. Nagyobb példányok, melyek a félelemnek semmi jelét nem mutatják, jajgatnak, üvöltenek és tombolnak, nekimennek a csoporttól elválasztó falaknak és amikor kétségbeesésük kitöréseiben már teljesen kimerültek, nyöszörögve gubbasztanak valamelyik sarokban, míg új erőt nem gyűjtenek újabb tomboló kitörésekhez. Ugyanezt a jelenséget figyelte meg *Galton*⁴⁰ délamerikai baromcsordáknál. Ha a csordától elszakított állatnak sikerül ismét visszajutnia a csordához, elvegyül a csorda közepében és mintegy egész testét átítatja a legközvetlenebb érintkezés gyönyörűségével. Megemlíthetjük, hogy az odasimulás az embernél is különösen szoros kapcsoltság kifejezése. (Anya és gyermeke; szerelmesek.) Ha társasösztönünk tartósan kielégítetlen marad, akárhányszor szellemi zavarok is a következményei. Az elszigetelt büntetés, a „magánzárka”, sok embernek éppen a társaság hiánya miatt elviselhetetlenül kegyetlen.

4 Eddig társasösztönnek neveztük ezt az ösztönt, idáltipikus alakjában azonban inkább nevezhetnők *közösségi-*, vagy *csoportösztönnek*. Jól láthatjuk ezt olyan esetekben, amikor az ember hosszabb ideig hűvő-

sebb, felszínebb kapcsolatban áll a körülöttelévő emberekkel, vagy olyan kapcsolatokban, melyek nem jelennek számára teljes életközösséget. Ilyenkor hamarosan az üresség és kielégítetlenség bizonyos érzése hatalmasodik el rajta, mert társadalomösztöne kielégítetlen marad. A magasabb kultúrfokok nem kedveznek ösztönünk kialakulásának és bizonyos tekintetben ez a magyarázata ama lázaa tevékenységnek, mely napjaink embereit jellemzi. Számos mai ember hiába keresi a közösséget, mely után ösztönösen vágyódik.

Közelebről megvizsgálva, a társasösztön két formáját különböztethetjük meg, a *differenciált* és a *nem differenciált társasösztönt*. A differenciált társasösztön ösztönünk egyénített formájára vonatkozik, a nem differenciált társasösztönt más elnevezéssel *nyájösztönnek* is nevezhetjük. Ezen a nyájösztönön alapul például az a hajlám, hogy vannak emberek, akik szívesebben dolgoznak könyvtárban, mint otthon egyedül; hogy sétán vagy kiránduláson egyedül is szívesebben vegyül el sok ember közé, mintha elhagyott helyeket keresne fel, hogy a legtöbb ember nem szeret egyedül étkezni, inkább jár olyan helyiségekbe (vendéglő, színház stb.), ahol sokan, mint ahol kevesen vannak.

A differenciált társasösztönnek egyes ember a tárgya. Személyes értékelés és hajlandóság, szimpátia, rokonszenv a jellemzője, kifejtettebb, erősebb fokain barátság és szeretet. A szimpátiának két oka lehet: sorsközösség vagy hasonló lelkiség („rokonlelkek találkozása”, „rokonlelkek megértik egymást”). Gyakoribb az első eset. Nagy közös élmények, közösen eltöltött ifjúság, közös harcok, munkák és általában jelentősnek érzett és ítélt események összekötik az embereket. Ha a közös élmény vidám volt, még a visszaemlékezés is jobb kedvre hangolja a résztvevőket és ezzel még jobban megkönnyíti az élmény pozitív értékelését. Viszont megfordítva, kellemetlen közös élménynél negatív értékelés van. Ritkább az az eset, amikor szimpátia köt össze embereket, hasonló lelkiség alapján. Figyelembe kell vennünk, hogy itt nemcsak a tudatos és magasabb szellemi élet szférájára kell gondolnunk, mert a vonzóerő, melyet egyik ember a másikra gyakorol, igen sokszor világosan nem indokolható. Olyan alapjai vannak, melyeket szavakkal nem is lehet

kifejezni, melyek azonban az egyén lényegét alkotó hajlamok és ösztönök közül vallók. A lelki megegyezés mellet hatékony lehet az a szükség, amellyel mintegy ki akarjuk egészíteni magunkat, így gyenge ember vonzódhatik erős emberhez, erélyes erélytelenhez, határozott határozatlanhoz. Mégsem mondhatjuk azonban teljes határozottsággal, hogy az ellentétek vonzzák egymást. Teljesen ellentétes természetű emberek között szimpátiáról sincs szó és amiket a kiegészítésre vonatkozólag mondottunk, úgy kell értenünk, hogy a fenti esetekben is kell, hogy legyenek érintkező pontok az ellenkező jellemű emberek között.

5 A társasösztönnek sajátos alakja az erotikus ösztön. A különböző neműek egymáshoz való viszonya bán különbséget kell tennünk erotikus és szexuális ösztön között. Szexuális ösztönében az ember megegyezik az állatokkal. A szó igazi értelmében vett ösztön ez, mely a testre vonatkozik, nincs benne semmi idomíthatóság és nincs semmi társadalmi jellege. A szexuális vagy nemi ösztön tartalma a nemi érintkezés aktusa és így többé-kevésbé pillanatnyi jellegű. El kell választanunk ettől az erotikus ösztönt, amikor a nemi érintkezés vágyához még egyéb érzelmek is csatlakoznak, jelesül az, hogy a nemi vágyódás tárgyát értékeli is, szeretik is, sorsát a szívkön hordják és segíteni igyekeznek. Az erotikus ösztön tehát többet jelent, imint a szexuális ösztön, kapcsolódik hozzá a társasösztön és a segítőösztön is. Gondoljunk arra, hogy alacsonyabb művelődési fokokon az, eljegyzés jelképe ételek átnyújtása, valamint az ismert mondásra, hogy a szívhez a gyomron át vezet az út. Ilymódon az élet gazdasági oldalára is kell az erotikus ösztönrel kapcsolatban gondolnunk. Úgy is mondhatjuk, hogy a közösségi, vagy társasösztön legerősebb formája az erotikus ösztön, amely nem valami személyek fölötti egészre, vagyis csoportra, hanem egyes személyre irányul. Legjellegzetesebb vonása a két fél törekvése, hogy egyesüljenek, mégpedig testileg egyesüljenek. A szexuális aktus a legmagasabb foka ennek az egyesülésnek („kettő és mégis egy”).

Az itt elmondottakat közelebből megvilágítják még a következők: a mai kultúrfokon csak a szexuális ösztön

megnyilvánulását láthatjuk aránylag tiszta alakjában: a prostitúcióban és más ehhez hasonló pillanatnyi élményekben. Ha azonban a férfi a prostituált nőt megsajnálja és benne már többé nemcsak a nemi kielégülés pillanatnyi tárgyát látja, ha rajta segíteni igyekszik, akkor szexuális ösztöne már lassan átmegy erotikus ösztönre. Más oldalról világítja meg ezt a kérdést a jövődő házastársaknál a házasságot megelőző „udvarlás”, amikor mind a két fél egyelőre még visszariad magától a szexuális aktustól. Nem beszélnek róla, gyakran még célzásokat eeni tesznek rá és az egész szexuális ösztönt finomkodó szavakba burkolják és mintegy „megfinomítják”. Ez a gondolat tovább visz bennünket egy lépéssel. A házasságot bajosan lehet elképzelni olyan módon, hogy benne csak a szexuális ösztön uralkodik. Erotikus hajlandóságoknak is kell benne lennie, jelesül annak, hogy a haasfelek a szexuális aktuson túl is egymáshoz tartozónak, egymás sorsával törődőnek, „egymásért élőnek” mutatkoznak. Az egész gondolatsort röviden érzékelteti a következő három típus: az uccai nő, a barátnő és a törvényes feleség. Fokozatos átmeneteket mutatnak ezek a szexuális ösztöntől az erotikus ösztönig.

Néhány kutató újabban azt állítja, hogy a homoszexualitásnak, vagy pontosabban szólva, a homoerotikának (ahol elsősorban férfiak nemi kapcsolatára gondolunk férfiakkal) nagy jelentősége van férfiszervezetekben, jelesül olyan módon, hogy a vezetőket és a vezetetteket homoerotika is kapcsolja. Bizonyos, hogy ilyen homoerotikus jelenségekkel találkozunk férfiszövetségekben, mégpedig úgy a magasabb, mint az alacsonyabb kultúrfokokon. Nem bizonyos azonban az, hogy a homoerotika általános jelenség, mely minden emberi társadalomra érvényes. Ugyanolyan kevésbé bebizonyított még az is, hogy a homoerotika az erő, mely a férfiszövetségek tagjait egymáshoz köti. Mindössze csak annyit mondhatunk, hogy számos esetben az alárendeltségi akarat és az erotikus ösztön kapcsolatosak egymással. Kérdéses azonban, hogy ez a kettő oksági viszonyba állítható-e és egyáltalában nem magától értetődik, hogy a tisztelet a szeretet következménye. Valószínű az a magyarázat, hogy e két ösztönt egyenlően és egyidőben keltik fel a vezetők erre hajlamos egyéneknél. Viszont tarthatatlan az a gon-

dolat, hogy az alárendeltségi ösztön lehetetlen erotikus ösztön nélkül.

6 Összefoglalva: Az ember társasösztöne mindenkéltől ama külső és belső támogatáson alapul, melyekben az ember környezetétől részesül. Ennek a társashajlammak végső oka azonban az emberekben meglévő társasösztön, melyet más szavakkal közösségi ösztönnel is nevelhetünk. Különbséget kell tennünk differenciált és nem differenciált típusai között. Fokozott egyénített társasösztön kapcsolatos az erotikus ösztönnel.

AZ EMBER LELKI ÉLETÉNEK TÖRTÉHETI JELLEGE

1 Ama hatásokban, melyeket az ember környezetétől kap, különbséget lehet tennünk forma és tartalom, más szavakkal az ember magatartására vonatkoztatott mi? és hogyan? között. Vizsgáljuk most meg e hatások tartalmát. Legnyomatékosabban ezt ama hatásokban látjuk, melyeket a kulturális viszonyok gyakorolnak az emberi leiekre, egész gondolkozására, érzésére és akarására, világszemléletére, életfelfogására és gondolkodásmódjára. Általában eléggé ismerjük ezt a hatást így, ha sínai csecsemőt magyar bölcsőbe fektetnek, magyar földön nevelnek fel, úgy esetleges faji, külső vonásaitól eltekintve, magyarnak és nem sínainak nő fel. Kérdés azonban, hogy milyen mély ez a hatás. Mennyire terjed? A tudomány csak lépésenként és szinte vonakodva győződött meg arról, hogy a kulturális viszonyok hatása olyan elemi folyamatokra is kiterjed, amiket eddig az emberrel veleszületett folyamatoknak gondoltak. Számos példa van erre. A klasszikus közgazdaságtan az úgynevezett kereskedőszellemet, mely megvolt Adam Smith, Ricardo és Malthus kereskedelmileg képzett angoljaiban, általános emberi tulajdonságnak tekintette. Valójában azonban tudjuk, hogy ez a kereskedelmi szellem újkeletű és primitív népeknél

még ma is csak lassan és az európai kultúrával való érintkezéssel ébredt fel. Az összehasonlító erkölcsan a vérfertőzés szigorú büntetését azzal magyarázza, hogy az emberek ösztönszerűen irtóznak a vérfertőzéstől. Viszont kétesnek kell minősítenünk e hajlam általános elterjedését, amikor tudjuk, hogy a testvérek közti házasságot alacsonyabb kultúrfokokon helyenként nemcsak eltűrik, hanem ez erkölcsösnek számít és szokás is.

Ugyanez vonatkozik a szeméremérzetnek ama sajátos formájára is, melyben ma az európai embereknél megnyilvánul. (Elég, ha egy pillantást vetünk például a női fürdőruhák fejlődésére az utóbbi 40 év alatt. Kezdetben az egész testet eltakaró, nyaktól bokáig érő igazi ruha, ma a háton mélyen kivágott, elől éppen csak a melleket úgy, ahogy eltakaró trikó. „Bálba megy, felöltözik, vagyis levetkőzik.”) Vegyük figyelembe, hogy primitív műveltségi fokokon az emberek szerves tevékenységeiket mindenütt elkülönítve végzik, viszont bizonyos primitív törzseknél nemiszerveiket olyan ártatlanul mutogatják vagy olyan kevéssé takarják el, hogy a takaró valószínűleg inkább csak védelem vagy figyelmeztető, a figyelmet felhívó dísz. A kultúrnépeknél látott féltékenység sem lehet meg azoknál a primitív népeknél, melyeknél mellékházasságok vannak, vagy feleségeiket időnként más férfiaknak átengedik. Bizonyos, hogy a szexuális féltékenység velünk született ösztön és hatása alatt senkiseim akarja megrövidíttetni a nőhöz vagy a férfhoz való jogát, azonban a mindenkor uralkodó nézetektől és viszonyoktól függ, hogy hol vannak e jog határai. Talán legjobb példa a rajzolás művészete.

A naiv gondolkozó a kisgyerek rajzolását a távlat teljes elhanyagolásával valami sajátosan gyermeki tulajdonságnak tartja, mely érettebb korban magától kell, hogy helyet adjon a távlatos, vagyis „helyes” rajzolásnak. Valójában azonban számos népnél még ma is felnőttek sem ismerik a rajz tökéletesebb, távlatos formáját és az ókori görögség csak a Krisztus előtti 5. században lépésenként jutott el a távlatos rajzoláshoz, tehát egyszerű történeti eseményen alapul az, hogy a távlat művészete az emberiség tulajdonává vált. Ugyanígy történeti fejlemény az, amit szűkebb értelemben „gyermekesség”-nek nevezünk, amikor is élénkséget, frissességet, nagy

fogékonyságot és élénk képzelőerőt értünk alatta. Nem találjuk meg *ént* a gyerekeséget munkások és parasztok gyerekeinél („olyan, mint egy kis öreg”, „koraérett”), valamint az alacsonyabb kultúrfokon élő népek gyermekeinél sem. A példák más területeiről felhozhatjuk, hogy a bátorság sem mindenütt meglévő, minden emberben megtalálható emberi tulajdonság, különben bajosan lenne a kezdetleges népek kedvelt harci formája az éjszakai rajtaütés és bajosan kerülnék a nyik harcot. Kezdetleges népeknél a nyílt harc is többnyire már kis veszteségeknél általános meneküléssel végződik.

Nem tarthatjuk továbbá általános emberi tulajdonságnak a felvilágosodás és más általánosan elterjedt elméletek módjára azt az önzést sem, melyet a mai embereknél megfigyelhetünk. Kezdetleges népeknél ehelyett általában kölcsönös hajlamot találunk egymás megsegítésére és támogatására, megosztják egymással kívánságukat, ami náluk az erősen kifejezett közösségi szellem következménye. Ugyanígy bizonyos örömmel állapíthatjuk meg, hogy az udvariatlanság, a gorombaság, a lármás fellépés, a tekintetnélküliség szintén nem általános emberi tulajdonságok. Éppen az ellentétüket láthatjuk ama törzseknél, melyeket kezdetlegeseknek minősítünk. Ott előzékenység, udvariasság, szerénység az általános emberi hajlamok, melyeket a kultúra magasabb fokain részben vagy egészben hatályon kívül helyeztek, mert ezek helyett a hatalmi akarat érvényesül a társaséletben.

Érvényes ez a kisgyermekkel való bánásmódra is. Tévedés azt hinni, hogy a verés vagy az erősebb büntetési módok általában elterjedtek. Ellenkezőleg, kezdetleges embereknél primitív viszonyok között nagy szelídség és jóság jellemzik a nevelést. Ezen a fejlődési fokon még egyáltalában nem fejlődött ki az a lehetőség, hogy embertársaikat ridegebb eszközökkel szigorúan befolyásolják. Nem általános emberi magatartásból következik a lopás és hazudozás sem. Primitív népeknél a csoportokon belül uralkodás erős közösségi szellem megakadályozza a lopást, nem ismerik a hazugságot, már csak azért sem, mert a megtévesztés ilyen kifinomodott módjait még fel sem fedezték. Ugyanitt kell említenünk, hogy nem az emberi természetből következik az utálkozás bizonyos élelmiszerektől (lőhús, kutyahús, ember-

hús, tisztátalan állatok). Történetileg számos esetben ki tudjuk mutatni, hogy ez az utálkozás bizonyos történeti összefüggésekben, bizonyos kultúrfokon fejlődött ki, mert találunk népeket, melyek különösen becsülnek olyan élelmiszereket, amiket nálunk utálnak.

Hibás végül ama általános felfogás is a középkori boszorkányhitről, mely ebben a hitben a féktelen fantázia elvetélt szüleményeinek érthetetlen halmozását látja. Ilyenkor feltételezzük, hogy amit ma értelemnek nevezünk, az minden időben ugyanúgy megvolt, mint ma, vagy legalább meg kellett volna, hogy legyen. Valójában azonban a szigorúan értelmi, racionális gondolkodás, mely a mai tudományosság lényege, a nyugateurópai kultúrkör aránylag nem régi történeti szerzeménye, olyan kevésbé régi, hogy hordozóinak még nem vált húsává és vérévé, sőt akárhányszor a tudósokat is teljesen cserbenhagyja, mihelyt tudománykörüket elhagyják. Nem kell most éppen nagy tudósok politikai véleményeire gondolnunk, melyek alig emelkednek fel a politizáló emberek átlagos színvonaláig, sőt gyakran alatta is maradnak. Meglátjuk ezt akkor is, ha a tudósok más területre mennek át, mint a maguk tudományköre. Nem kivételek ezek az esetek, hanem éppen megfordítva, az emberiség kis töredéke emelkedett fel kivételesen a szigorúan racionális gondolkodásig. Eredetileg az emberi gondolkodás, mihelyt többről van szó, mint egyszerű érzéki észrevételek visszaadásáról, nem racionális, értelmi, és nem indulati, akarati jellegű, emocionális, volicionisztikus, erősen színezve a képzelettel. Ebből következnek azután ama szemléleti és magatartási módok, melyeket minden lélektani megértés nélkül legtöbb ember csak a mai modern, nyugateurópai értelméhez mér és ezért lehetetlennek (tart, esztelennek minősít. Valójában azonban ez a megítélés teljesen téves és semmi jogcímünk nincs arra, hogy a magunk kivételes racionális álláspontjából a racionális gondolkodást nem ismerő egész korokat vagy népeket eszteleneknek mondjuk. Végül általában tarthatatlan az a nézet, hogy van egy természetes világfelfogás, mely kezdetől fogva minden emberben megvan. Olyan fogalom ez, mellyel szívesen dolgoznak a filozófusok, de természetesen nem mindegyik ugyanazt érti alatta. Gondol-

junk talán most a Descartes⁴¹-féle dualizmusra, mely ma természetes világnézetnek látszik. Descartes dualizmusa különbséget tesz élettelen, halott dolgok és lelkes lények között. Megkülönböztet továbbá az emberben is testet és lelket. A test a lélek külső alakja, a lélek a belső. Valójában nem találjuk meg ezt a dualizmust egyetlen olyan népnél sem, mely alacsonyabb kultúrfokon van. Ehelyett inkább biomorf világnézettel találkozunk, mely szerint az élet általános tulajdonsága a dolgoknak és egyáltalában nem (találkozunk azzal a gondolattal, hogy a lélek az ember belseje, ehelyett az embert inkább lelkes egységnek látják).

Az emberi lélek tehát sokkal nagyobb mértékben *történeti jellegű*, mint azt a közfelfogás hiszi. Vonatkozik ez még olyan elemi folyamatokra is, mint az érzéki észreveszés. Az, hogy a mai ember az árnyékot kéknak és sárgának látja, a modern festészet hatásának következménye, mely a szó szoros értelmében új látómódra nevelte az embereket. A modern festészet hatására színérzékléseink mások lettek, mint elődeinkké voltak. (Ma kék és zöld tengerről beszélünk, a klasszikus görögök borszínű tengerről szóltak.) Miért nem lát a modern ember kísérleteit, míg a régivágású parasztember és a primitív ember igen? A szellem jelenségek érzéki csalódásokon alapulnak, tehát olyan énekléseken, melyeknek tartalma túlnyomóan szubjektív és melyeket a várakozás és félelem hatásai szabnak meg. Ilyen érzéki csalódások külső lehetősége mindenütt adóit, ahol olyan határozatlan érzékléseink vannak, melyek tartalmuk kiegészítését kívánják. Ez tehát nálunk is megvan még, tni azonban más irányban egészítjük ki a jelenséget, az uralkodó gondolkodásmód és világnézet határa alatt. A kezdetleges népek és a régimódi parasztember viszont liem racionálisan egészíti ki azt, amiit érzékel vagy amit érzékelni vél.

2 Láthatjuk tehát, hogy ebben az értelemben nem beszélhetünk állandó emberi leiekről. Természetesen nem szabad feltételeznünk, hogy az ember lelki élete már most olyan történeti különbségekből bontakozik ki, melyekből az egység minden neme hiányzik. Valójában az ember lelki élete bizonyos állandó hajla-

mok, ösztönök alapján mozog, melyek történetileg különbözően bontakoznak ki, vagy bizonyos állandó formákban, melyek változó tartalmakkal telnek meg. Lényeges ebben a gondolatban bizonyos ösztöneink állandósága, ellentétben a pozitivizmus felfogásával, mely semmi mást nem lát az ember lelki életében, csak alkalmazkodást és a környezet hatásait. Megértjük ezt a következő példával: Az ember harci ösztöne a legkülönbözőbb célok felé irányulhat, végső hajtóereje azonban mindig egy és ugyanaz: a harci ösztön. Ugyanígy a hatalmi viszony az elgondolható legkülönbözőbb formákban nyilvánulhat meg, ezek mögött azonban mindig ugyanaz a hatalmi akarat áll, mint állandó alap.

3 Nem olyan régen még a kultúra eredetét az ősember lelki természetéből, vallási és művészi hajlamaiból és veleszületett értelméből magyarázták. Ez a feltételezett állandó lelki természet nincs meg a valóságban. Az ősember, aki a kultúra küszöbén állt, alig emelkedett egy nagyon kifejlődött állat fölé, és ugyanez történe még ma is az emberrel, ha teljes egyedülletben, minden emberi érintkezéstől teljesen elkülönítve nőne fel. Ilyen esetet megbízhatóan sehol sem állapítottak meg és sehol sem figyeltek meg eddig és *Kaspar Hauser*⁴² híres története nagyon gyanús. Megközelítő fogalmat adnak azonban az elszigetelten felnövő egyének állapotáról azok a siketnémák, akik tanítás nélkül nőttek fel. Ezek szellemileg és erkölcsileg messze elmaradtak az épszervű emberek mögött. A teljesen elszigetelt ember semmiesetre sem emelkedik fel az érzéki észrevételeken, ezek reprodukcióján és az ezeknek megfelelő érzéseken és akaratokon túl. Minden gondolkodás csak a beszéddel összefüggésben fejlődik ki, minden értelmi és képzeleti tevékenység, minden magasabbrendű érzelmi és akaratú élet csak az emberi társadalomimai kapcsolatban keletkezik. Ugyanígy az éntudat kifejezett alakjában embertársainkkal való érintkezéshez fűződik, jelesen ahhoz, hogy az emberek egyéneként eltérő magatartási tanúsítanak a többi emberrel szemben. Az objektív világ tágabb értelemben csak kölcsönhatással teremtetik meg, különösen a beszéd, általában a közlés által, melyekkel az élmények a szemlélet szférájába kerülnek

és tárgyi jellegeit kapnak. Érzések és hangulatok, határozatlan és kusza képzetek szilárd ítéletekké csak akkor válnak, amikor hordozójuk érintkezésben van környezetével, így mondhatjuk, hogy minden korszak, minden kultúra ezen a módon teremti meg magának a lelkét.

Az alakíthatóság kezdeteit természetesen már bizonyos állatoknál is megtaláljuk, így tudjuk, hogy némely madárfajnál befolyásolja éneküket az eleven környezet, amelyben felnőnek, hogy bizonyos madárfajok szinte művészi módon utánozzák környezetük hangjait és hogy má3ok fogságban környezetük által bizonyos módon és bizonyos határokig megtaníthatók. Teljes kifejlődésre azonban csak az emberben talál ez az új törekvés. Az állatot életében legnagyobbbrészt viszonylagosan merev ösztönök irányítják. Az emberben azonban ilyen merev ösztönök mellett egész sor plasztikus, idomítható ösztön is van. Már az emberi testet is jellemzi a lehetséges mozgulatok és teljesítmények sokfélesége, tehermentesítik azután a szerszámok és a kölcsönös segítség lehetőségei, amiket a társasélet nyújt. Az ember eredeti ösztönei ilyen módon sokat veszítenek addigi jelentőségükből. Egyrészt helyet adnak másféle hajlamoknak, másrészt a tulajdonképpeni ösztönök is legalább részben mozgékonyabb, idomíthatóbb jellegűek lesznek, így például az ember nemi ösztöne sokkal változatosabb, mint bármiféle állatnál, még ha el is tekintünk a lelki kísérőjelenségek határtalan fejlődőképességétől (a klasszikus görög világ férfiak és nők egymáshoz való viszonyában még egyáltalában nem ismerte a szerelmet abban az alakjában, melyben a mai kultúremberiség ismeri). Az idomítható plasztikus ösztönök jellegzetes vonása, hogy tartalmukban a mindenkori környezet határozza meg őket. Úgy értjük ezt, hogy például megvan az emberben az utánczó törekvés, de egyáltalában nincs megszabva az, hogy mit vagy is utánczunk. Hasonló a helyzet az önértéttel, az együttérzéssel és más ilyen ösztöneinkkel. Látjuk, hogy a lelki élet egész tú tartalma és életünk irányításának módja nagymértékben függ attól, launit az ember kívülről környezetétől kap. A kívülről kapott ösztönzések legnagyobb része az, amit általánosan a *hagyomány*, *tradíció* tartalmának nevezünk, más szavakkal mindazon nézetek, értékítéletek, hangulatok, általában

mindazon szellemi tartalmak, melyek egy társadalmon belül vannak. A tradíció más és tökéletesebb módjait teszi lehetővé a fejlődésnek, mint ami az állatoknál lehetséges. Az állatokat merev ösztöneik testük korlátjához kötik és egész magatartásukban és teljesítményeikben testi szervezetüktől függenek. A faj fejlődése és valamilyen tulajdonságuk átalakulása csak mint testük fejlődése lehetséges. Az ember azonban mentes e korlátoktól és mivel hajlamai idomíthatók, egészen új lehetőségek nyílnak meg számára. Még ha nem is lenne társaslény, ösztöneinek e plaszticitása megkülönböztetné a többi élőlénytől, ám ebben az esetben nem segítené túl a fejlődés kezdetein, mert az egyének halálával minden megszerzett tulajdonságuk semmivéválna és a fejlődésnek minden lénynél élűiről kellene kezdődnie. A meglévő hajlamok teljes kihasználását csak a hagyomány ténye teszi lehetővé; a hagyomány az, mellyel a fejlődés függetlenné válik az egyének rövid életétől. Az, amit az emberiség megszerez, túléli az egyes embert, amennyiben a szellemi folyamaitokat mintegy tárolják és éppen ezek a tárolt szellemi folyamatok alkotják a társadalom tartalmát.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy minden egyes egyének előlről kell kezdenie fejlődését. Mivel a hagyomány nem testiségekben jelentkezik és mint önálló képződmény áll az egyénnel szemben, ezért az egyének fáradságos munkával birtokba kell vennie. Az egyének művelődnie kell, úgy kell megszereznie magának a kultúrát és csak lépésedként haladhat fel a kultúra mindenkori legfelső színvonaláig. Az egyének az emberállat fokán kell kezdenie és csak a társadalom hatására fejlődik ki tulajdonképpeni emberré. Ebben találhatjuk meg az ösztönök idomíthatóságának bizonyos árnyoldalát, jelesül, hogy minden egyének a tisztán állati lét alapjáról minden alkalommal újra fel kell emelkednie a társadalom által mindenkor elért kultúra magasságába. Ez a (tény gazdasági tekintetben is fontos és jelentőse, mert az új nemzedékek felnevelése azzal, hogy a kultúra egyre növekedik, folyton nagyobb munkába éa fáradságba kerül. (Gondoljunk arra, hogy a középkor „hét szabad művészete” mennyire eltörpül a mai tanulivalók és tudományok mellett.)

Az ember új típusa bontakozik ki ezeknek a gondolatoknak szálain előttünk, olyan új típus, mely élesen különbözik az állati élet típusától. Ennek a típusnak az *ösztönök idomíthatósága* és a *társadalmi élet ténye* az alapja. Elmondhatjuk, hogy minden magasabbrendű lelki élet e két bélyegző vonás egyesülésének tényétől függ.

4 Összefoglalhatjuk az eddigi vizsgálatot és különbséget tehetünk *természetes* és *történeti* ember között. A természetes ember egy a tapasztalatban sehol nem adott, elő nem fordult lény, jelesül, amilyen az ember akkor lenne, ha embertársaitól semmiféle hatás nem érné, ha e hatásoktól kezdettől fogva tartósan mentes lenne. Röviden: a természetes állapot a teljesen elszigetelt ember állapota. Ellentétben ezzel a történeti ember fejlődés terméke, éspedig két erősor alakítja. Egyrészt a társadalom erői, másrészt a vele született hajlamok sorozata, már jellemzett alakjában. Az egyes ember természetes és történelmi tulajdonságai azonban nem egymás mellett lévő tulajdonságok, hanem az egész embert inkább történeti hatások itatják át. Úgy is mondhatjuk, hogy az ember természetes részét »a történeti rész mintegy teljesen elfedi, a természetes rész azonban az egyéni különbségekben mégis mindenütt kiütkezik és észrevehető.

II. KÖZÖSSÉG TÁRSADALOM

Az eddigiekben vizsgálat tárgyává tettük a társadalom tényét tartalmi megnyilvánulásaiban. Kiindultunk az egyén társadalmi ösztöneiből és sorbavettük azokat a jelenségeket, melyek e társadalmi ösztönök tevékenységéből következnek. Vizsgálódásaink alapgondolata az volt, hogy a társadalom belső kapcsoltságot jelent tagjaiban, vagyis a társadalmat alkotó emberek nem egymástól elszigetelten, külső nyomásra élnek együtt, hanem együttélésükben a legkülönbözőbb belső, lelki szálak fűzik őket egymáshoz. Szakítást jelent ez a társadalom gépies, mechanisztikus felfogásával és bizonyos tekintetben annak hangsúlyozását, hogy az emberi cselekvésekben az értelem, a ráció mellett legalább is jelentékeny szerepe van az érzelmeknek és akaratoknak, az ösztönöknek is. Felfogásunkban inkább az utóbbi álláspont felé közeledtünk és úgy véljük, hogy az ember nem elsősorban *homo sapiens*, bölcs ember, hanem éppen annyira *homo volens*, akaró ember, *homo sentiens*, érző ember, röviden *homo irrationalis*, irracionális is. Ebben a fejezetben megvizsgáljuk, hogy a közösség milyen hatással van a társadalomban élő emberre, hogyan, milyen fokban módosítja plasztikus, képlékeny ösztöneit és általában az eddig elemzett jelenségeket.

A KÖZÖSSÉG LÉNYEGE

1 A közösségi viszony általános mivoltában a társadalmi kapcsolat legszűkebb alakja, vagy más szavakkal a társadalmi életnek ama formája, melyben az legélesebben kifejezésre jut. A közösségi viszony bé-

lyegző vonása az én kibővülése az egyén határain túl. Közösségi viszonyról csak akkor beszélhetünk, ahol és amennyiben az én-nek ez a kibővülése megvan. Ahol valaki egy csoporttal (bizonyos személyekkel vagy tárgyakkal) közösségi viszonyban van, ott annak ügyeivel nem mint tőle „idegen”, hanem mint a *maga* dolgaival áll szemben, az én nem ér véget testi határainál, hanem magábfoglalja ezeket. A közösségi magatartás tehát sajátos egységtudatot jelent, mely egy személyt más személyekkel vagy személytelen képletekkel (haza, szülőföld, osztály) kapcsol össze.

A hely, ahol ez az egységtudat megmutatkozik, magától értetődőleg az egyes személy agy vele jé. Közös tudat vagy kollektív lélek vagy másszóval „mi-tudat”, mely másvalahol mutatkozna, valahol az egyes személyek fölött lebegne, vagy valahol köztük lenne, természetesen mese. Az egységtudatot mindig az egyes ember lelkében élik át. Csak a tartalom változik, mellyel az én-tudat rendelkezik. Egész röviden úgy mondhatjuk, hogy az egyén az, akinek mi-tudata van a közösségben.

Ennek az egységtudatnak különböző formáit már megvizsgáltuk. Az én-tudat jellegzetesen magábfoglalja ama személyek ügyeit, melyekkel hordozója közösségben van és az egyén ezeknek sorsát a maga sorsának érzi és mint a maga sorsát éli át. (így élik át a szülők gyermekeik sorsát.) Ugyanígy az egyén azt a megtiszteltetést vagy megvetést, melyet valaki csoportjával vagy a csoport tagjaival szemben tanúsít, a maga megtiszteltetésének vagy megvetésének érzi. önérzete ezekkel szemben ugyanúgy kitágul, mint én-tudata.

Több személy éntudata ugyanígy kitágulhat és magukat sajátos módon egyse ginek érezhetik, az *én* helyébe a *mi* léphet, vagy legalább is az *én* háttérbe szorulhat. (így támad fel például a testületi szellem egy tisztségviselői karban vagy iskolai osztályban, ha valami a tisztviselői kart vagy az osztályt érintő közös ügyről van szó, még akkor is, ha a testületi szellem a szóbanforgó testület vagy osztály egyes személyeinek élményeiben is jelentkezik.

2 A közösségi viszony természete szerint *tartós jellegű*. Tartóssága szubjektíven és objektíven megvan. A kapcsoltság állapotát, ott, ahol megvan, az

emberek mindig tartós állapotnak érzik. Még olyan esetekben is, ahol valami gyorsan elmúló közös élményről van szó (így egy gyorsan elmúló szóbeli támadás közös kivédéséről). A belső kapcsoltságot még ott is olyan állapotnak érzik, amely tovább tart, mint az a bizonyos esemény. És objektíven vizsgálva, ugyanígy tartós jellege van a közösségi magatartásnak. Nem szükséges, hogy az időtartam olyan hosszú legyen, mint az életközösségek vagy a szervesen megalapozott közösségek élete, a közösségi viszony azonban mégsem olyan futólagos, minit egy rövidke beszélgetés két ember között, eltart bizonyos ideig, ha az idő viszonylag nem is hosszú. Ez a tartós jelleg szükségképpen következik az egyének közit meglévő belső kapcsoltságból és a közösség lényege éppen az, hogy tagjai nemcsak élményeikben, hanem mint személyek is kapcsolnak egymáshoz.

Összefügg ezzel a következő fontos tény: Egy élmény nem hozhat, létre közösséget. Ha néhány ember vállalkozik együtt valamire vagy együtt él át valaki (például együtt megy el kirándulni, vagy együtt megy el gyűlésre), ennek az eseménynek önmagában nincs még közösségképző ereje. Az emberek az élményben ugyanolyan idegenek maradhatnak egymáshoz, mint az élmény előtt voltak. Ahol látszólag ennek ellentétét tapasztaljuk, ott már előbb is megvolt egy lappangó közösség, melyet a közös élmény csak tudatossá tett, vagy pedig az azonos élmény a részes személyekben belső közeledést idéz elő és éppen e belső közeledés következtében keletkezik a közösségi viszony. Ilyen közeledés azonban mindig csak bizonyos feltételekkel következik be. Így a közös kirándulások, a közös tánc és ének az ifjúságnál sok esetben alkalmat ad csoportközösség kialakulására. Ugyanígy azonban megfordítva is elmondhatjuk, hogy a közös kirándulások, ének és tánc a már meglévő közösségi törekvés kifejezései és a résztvevők között kezdettől fogva megvolt a gondolkodás egyenlősége, élt bennük az erős vágyakozás a közösség után és ezen az alapon a kirándulás ténye kiválthatta belőlük a közösséget. Egy csoport lelkes hallgató hangversenyteremben nagyon egy lehet valamilyen élményben, de azért még nem alkot közösséget. A tetszési általános (tengerében bizonyos mértékben mindenki közelebb jut egy-

máshoz, azonban valóságos egyéolvadásról az én-tudatban, valóságos mi-tudatról nem lehet szó. A személyek, mint olyanok, a közös élményben is idegenek maradnak egymással szemben, mert kapcsolódásuk belső feltételei hiányoznak.

Közös élmény-közösségről csak akkor beszélhetünk, ha a kérdéses élményt a közösség a maga ügyének érzi. Ahhoz azonban, hogy ez bekövetkezhesen, már meg kell lennie a közösség tudatának, vagy pedig az élménynek olyan megrendítőnek kell lennie, hogy közösségi tudatot hoz létre. Ez az élmény-közösség azonban sajátos folyamat, mely bizonyos körülmények között megmutatkozik, de ugyanúgy el is maradhat. Még ott is, ahol a közösségi érzés már megvan, közösségi élményekről vagy a közösség akcióiról csak abban az esetben beszélhetünk, ha élményeik olyan eseményekre vonatkoznak, melyeket a részesek a közösség élményének és nem az egyes résztvevők magánügyeinek érznek. („Mi közünk hozzá? Nem tartozik ránk! Nem a mi dolgunk!”) Élmény közösségről olyan értelemben beszélni, hogy a közös élménynek önmagában megvan közösségalkotó ereje, értelmetlen, és ha általában sorsközösségről is beszélnek, ennek helyes értelme a következő: A sors nem alkot közösséget, mert [külső események egyenlőségének ez nem szükségképpen következménye, hanem csak olyan erő, mely a lelkeket azonos irányba téríti és ezzel közelebb hozza őket egymáshoz. Külső tények, jelesül nagy ínség, elnyomatás, vagy ellenséges megtámadtatás mindig csak *feltételei* és *nem okai* a közösségnek és nem szabad azt gondolnunk, hogy maguktól automatikusan létrehozzák a közösségi viszonyt. Észak-Amerikában például négereket és fehéreket a legmegrendítőbb azonos sorscsapások is bajosan kapcsolnának közösségbe, mert köztük mélységes szakadékok vannak.

3 A közösségi viszonynak tehát *tartós* jellege van. Ha közelebbről megvizsgáljuk, különbséget kell tennünk a tartós állapot és annak aktuálissá válása között. A közösségi élmények be vannak ágyazva egy tartós *közösségi* magatartásba. Ez a közösségi magatartás a gondolkodásmód típusába tartozik és egyes élményeken át válik aktuálissá. Úgy értjük ezt, hogy csak bizo-

nyos élményeken át válik tudatossá. Gondoljunk például a szerelemre vagy a gyűlöletre, mindkettő csak bizonyos aktusokban mutatkozik, ezeknek az aktusoknak azonban mindig valami tartós állapot az alapja. A gondolkozásán ód tartóssága mindenekelőtt bizonyos bajiamban van, mely adott körülmények között az egyea aktusokat létrehozza. Ezenkívül azonban a gondolkozás-mód tartós alakjában mint pszicho-fizikai, testi-lelki magatartás hat, éspedig mindenekelőtt a magatartásban mutatkozik, másodsor pedig úgy, hogy a tudat egész színezetét meghatározza és ezzel az ember egész stílusára. A gondolkozásmód így hármasán hat tartósan az egyénre, éspedig tekintet nélkül arra, vájjon tudatában van-e vagy nincs, mert a magatartás független tartósságának fokától.

4 Amikor a közösségi gondolkozás aktuálissá válik, mindig olyan élmény ad alkalmat erre, mely a közösségi ügyek körébe esik. Két típust különböztethetünk itt meg, aszerint, hogy az egész közösség ügyéről van-e ezó, vagy egy (vagy több) ember olyan ügyéről, amely egyben a csoportra is vonatkozik. Első esetben a csoport közvetlenül, másodikban közvetett módon van érintve. Azonos körülmények között teljesebb tartalma van az első típusnak, melyben ismét akkor valósul meg legtisztábban a közös élmény lényege, ha részesei egységes aktusban olvadnak össze, amely aktus a közösség valamilyen ügyére vonatkozik. Ebben az esetben feltámad bennük a „mi-tud” és az ügyet a „mi ügyünk”-nek érzik. Emellett természetesen adva van a másik lehetőség is, hogy egyes embereknek van olyan élménye, mely valamelyik közösségi körükre vonatkozik. Ez esetben az egyén az ügyet a „saját” ügyének érzi ugyan, azonban úgy, hogy énje a csoportot is felöleli. Mae színezete van a közösségi tudatnak, ha nem az egész közösségnek valamilyen ügyéről, hanem egyetlen részeseének ügyéről van szó, melyet azonban a többi részesek a maguk ügyének érznek. Ilyen belső részvétel és ezzel az én kitágulása azonban nem minden esetben következik be. Ehhez az egyes tagok szoros kapcsolatára van szükség és még ebben az esetben sincs meg minden eseménynek az a tulajdonsága, hogy így hasson. Akárhogy

is, ez a típus egész színezetében különbözik amaz élmények típusától, melyek az egészre vonatkoznak. Mindezekelőtt kisebb az én kitágulása és az ezzel kapcsolatos erőtudat, mert egyáltalában nincs itten szó az egészről, melyből ez az erőtudat ered.

5 A közösségi tudat mindig bizonyos tárgyakra, vagyis határozott ügyekre (vagy társadalmiakra és személyekre) és csak ezekre vonatkozik, mindig bizonyod „intencionális” tartalma van. Ennek megértésére vegyük figyelembe a következőket: Gondoljunk például egy hadseregre. A hadsereg közösségi tudata minden esetben bizonyos ügyeikre – tekintély, győzelmek stb. – vonatkozik, ellenben nem szükséges, hogy annak az államnak sorsát, melyért küzd, szintén a maga ügyének *érezze* (jó példák erre a reneszánsz Olaszországának condottierik vezetése alatt álló zsoldos seregei). Vannak esetek, mikor egy egész nemzet átél egy közösségi tudatot (sértés, mely az egész nemzetre vonatkozik vagy háborús győzelem). Másrészt azonban tudjuk, hogy ez az öntudat korlátolt és hogy a mindennapi életben mindenki a maga érdekeinek megfelelő módon cselekszik és hogy ebben a mindennapi életben honfitársaiban nem a közösség képviselőit, hanem idegen embereket lát. A különbség még jobban kitetszik a következő példában: Tisztikar, melynek valamelyik tagja költői pályadíjat nyer, bajosan érzi ezt a tisztői közösség ügyének. Viszont annak érez minden sértést, mely valamelyik egyenruhás tagján kávéházban vagy vendéglőben esik. Egy-egy vallási szekta tagjai minden ügyben, mely hitükre vonatkozik, szoros kapcsolatban állóknak érzik magukat, miáltal társadalmi dolgokban tagjaik minit idegenek bánhatnak egymással. (Bíró előtt. Vádlott a tanúnak: „Hogyan mondhat ilyent, jó baptista létetre, nekem, aki szintén jó baptista vagyok.” Tanú: „Annak, hogy jó baptista vagyok és hogy maga is az, semmi köze sincs ehhez az ügyhöz.”)

Első pillantásra úgy tűnik, mintha a közösség nem minden esetben lenne ilyen korlátolt jellegű és mintha nem ez lenne az eset a legszorosabb közösségekben (család, rokonság), ahol a közösség látszólag az egész életet át-
 itatja és magába foglalja. Valójában azonban itt

megállapíthatunk korlátokat. A családban is számos olyan ügye van az egyes családtagoknak, melyek a többi családtagot hidegen hagyják. Szűk személyi kapcsolatokban a közösség természetesen a tagok egész személyiségére és ezzel egész életére irányul. Ez az egész azonban nem minden tekintetbejövő egyes dolog összege, hanem csak törekvés egységre, melyben *elvileg* egy terület sem kivétel, azonban a viszonyok természete mégis bizonyos határokat szab ennek a törekvésnek. A legbenfőbb családi életet élő emberek sem tartják a családtagok összes ügyét a maguk ügyének. Nem érznek minden ügyet a „mi ügyünk”-nek. Egész sor tárgy marad, melyet a tagok személyes ügyének érznek, így az egyes tagok egész szerves életét.

Úgy látszik, hogy az a megállapítás, hogy a közösségi viszonyoknak korlátozott jellege van, első pillantásra mintha ellentmondana lényegének, amennyiben ez lényegi egyesülést jelent, márpedig a lényegi egyesülés fogalma kizár minden korlátozást. Erre az ellentmondásra azt válaszolhatjuk, hogy vannak bizonyos típusok, melyekben a közösséget, e korlátozások valóban egyáltalában nem érintik, így a nemzeti közösség lényege vagy az osztályközösség lényege egyáltalában nem az, hogy az egyes hozzá tartozók, *mint személyek*, egymással közösségi viszonyban vannak, hanem az, hogy minden tag a nemzettel vagy osztályával, mint egészszel, mint valami külön alannal, egy közösségben lévőnek érzi magát. A közösség itt abból és kifejezetten csak abból áll, hogy az illetők a nemzet vagy osztály ügyeit és sorsát nem idegennek, hanem a magukénak érzik. Ezt a tényállást pedig a most jellemzett korlátozások nem érintik és a közöny, melyet a nemzethez vagy osztályhoz tartozó egyes emberekkel mint személyekkel szemben tanúsítanak, ez esetben egyáltalában nem korlátozza a közösséget. Más példa erre egy tisztviselői kar, mely a legszorosabb közösségben él. Ez a legszorosabb közösség sem vonatkozik azonban egyes tagjai kifejezetten „magán”-ügyeire, például arra, hogy milyen viszonyban van valaki közülük feleségével, megértik-e egymást vagy civódnak egymással, bosszantja-e az asszony az urát vagy megfordítva. A tisztviselői kart ez az ügy csak akkor kezdi el érdekelni, ha például a feleség úgy viselkedik férjével szemben, hogy

viselkedése csorbát üt az egész tisztviselői kar tekintélyén. Ez esetben az ügyet már nem tagjuk magánügyének, hanem mindnyájuk ügyének minősítik. Ez a példa ni ár átvezet a gyakoribb esetre, a legszűkebb személyes közösségekre, mint amilyen a házasság vagy a bizalmas belső barátság. Az emberek itt mint személyek vannak közösségben, bár a látszólagos ellentmondás itt is megmutatkozik. Két ember a legbensőbbben kapcsolatos lehet egymással és mégis az egyik fél egész sor élményét a másik fél nem érzi a maga élményének. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos és azon alapul, hogy helytelen fogalmunk van a lényeges kapcsoltság mivoltáról. Ez nem minden egyes kis részletet felölelő, hanem csak a lényegre vonatkozó, vagy jobbanmondva, lényegesnek érzett kapcsolat. Nem lényeges például az egyik fél múltó testi rosszulléte (fejfájás, gyomorfájás) és ezért nem is ébred fel veleszemből a másik félben a közösség tudata. Viszont azonban súlyos, az egész embert tartósan gyengítő betegséget (állandó ideges fejfőrcsök, gyomorfekély, vérhas) a másik fél már a maga ügyének érzi. Mint ahogy mindenütt különbséget szoktunk tenni lényeges és lényegtelen között, vonatkozik ez az emberről való felfogásunkra is. Közösségi magatartásunk itt is az ember lényegére irányul és minden lényegtelen figyelmen kívül hagy. A tényállást így is kifejezhetjük; a személyes közösségben az egyik fél meg akarja osztani a másik fél életét. Magatartása azonban csak annak életére, mint egészre irányul és azt kérdezi magában, mi tartozik nézete szerint ehhez az egészhez vagy egységhez. Itt is a lényeges és lényegtelen megkülönböztetéséről van szó. (Feleség, aki urának üzleti ügyei iránt is érdeklődik, mert azokat az egészhez tartozónak érzi és feleség, akit ura üzleti ügyei egyáltalában nem érdekelnek, róluk nem tud, velük nem foglalkozik, mert szerinte nem tartoznak az egészhez.)

6 Amint láttuk, a közösségek most jellemzett korlátozásai mellett különbséget tettünk közös és személyes ügyek között. A közösségi viszony mindig ezabad teret *is* enged, melyet személyes ügyek és érdekek töltenek ki. Az állaimmal kapcsolatban például ilymódon megszoktuk, hogy különbséget teszünk köz- és magán-

érdekek között, noha itt az elhatárolás nem szigorúan élmények alapján, hanem objektív nézőpontokból történik. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy minden közösségi viszonyban mindig és mindenütt van személyes ügyek területe is. Téves az a gondolat, hogy primitív viszonyok között az egyén teljesen feloldódik a csoportban, olyannyira, hogy semmi külön egyéni életnek nincs helye. A kérdésnek ezzel a felével még részletesen foglalkozunk, most csak egy észrevételt teszünk: kezdetleges művelődési fokoknak különösen erősen kifejlődött közösségi jellege van mindenkor, amikor idegen csoportokkal és emberekkel jutnak érintkezésbe, mert ilyenkor minden egyes személy a csoportot látja maga előtt és minden személyi ügyben csoportügyet lát. A belső életben azonban még itt is elég tág tere van a kifejezetten személyes ügyeknek. E személyes ügyek körébe tartozik minden, ami az önérzetre és harci ösztönre vonatkozik, valamint a szerves élet szférája. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy nincsen olyan közösségi élet, melyben a részesek a szó szoros értelmében egy test, egy lélek lennének. Közösségekben lenni nem jelenti azt, hogy állandóan és szüntelenül másokban élünk. („Nem jelenti azt, hogy szőröstül-bőröstül egyek vagyunk.”) Mindig vannak az egyéneknek olyan személyi ügyei, melyekkel a többiek hidegen vagy feszülten állnak szemben, melyek nem vonatkoznak a közösségre.

7 Összefoglalva: A közösség a társadalmi élet leg-szűkebb formája. Jellemzi az én tudatának kibővülése az egyén határain túl. Mindig tartós viszonyt jelent. Egy élmény, minit olyan, nem lehet alap közösség létrejövetelére, ehhez az egyes személyek bizonyos belső közösségének kell járulnia és nincs általános szabály arra, hogy ez a belső közösség mikor keletkezik és mikor szűnik meg.

A közösség tudata mindig bizonyos meghatározott tárgyakra korlátozódik, tehát soha nem foglalja magában a részesek egész életét. Különbséget kell tennünk a tulajdonképpen közösségre vonatkozó és a kifejezetten személyi ügyek közül. Az utóbbiak nincsenek benne a közösség tudatában és közelebb vagy távolabb állhatnak hozzá.

A KÖZÖSSÉG KÜLÖNBÖZŐ NEMEI

1 Ha különbséget teszünk a közösség alanya és tárgya, szubjektuma és objektuma között, úgy alanya csak az ember lehet, mialatt tárgya nem korlátozódik emberekre. A *tárgy* szerint, melyet a közösségi magatartás felölel, a közösségnek négy fajtát különböztethetjük meg. Ezek: *a)* Tárgyai emberi személyek, *b)* Tárgyai emberen kívüli képződmények (műreemek, vallás, haza stb.). *c)* A csoport egyes tagjaiban megtestesülve. *d)* A csoport inkább elvont jelleggel, amikor túlnyomóan vagy kizárólag önálló, hordozóitól független, személytelen képletnek gondolják.

A négy típus közt legrégebbi a személyi csoportközösség. Elődei már az állati hordában megvannak. Valószínű, hogy az állati hordából származott az emberi horda is, mint az emberi együttélés legősibb formája. A három további típus részben a közösség tartalmának *megszűkülésével*, részben a résztvevők *számának emelkedésével* jöhetett létre. A tisztán személyi közösség a tartalom megszűkülésével fejlődött ki a csoport életből. És megfordítva, a személyes kapcsolatok barátság vagy házaseg néven egész a közösségig kibővíülhettek. A személytelen közösség egyik lényeges létrehozó eleme a jelképek (a zászló), a vallási szimbólumok (a kereszt), melyek a közösség tárgyává lettek. Másrészt a személytelen csoport a személyes csoportközösségből ered, a létszám megnövekedéséből, mely végül szükségszerűen azal jár együtt, hogy a csoport tagjai személyükben idegenek egymáshoz.

Részletezzük most ezt a négy típust és jellemezzük őket bővebben.

2 Teljes vagy csoportközösséget ott találunk, ahol a csoport tagjaiban megtestesülten jelenik meg. A részesek a csoportot itt túlnyomóan vagy kizárólag tagjaiban fogják fel és az egyes tagokban a csoport hordozóit vagy megtestesüléseit látják. A közösségnek ez a tonnája úgy a fajra, mint az egyénekre nézve legrégebbi

és legeredetibb és égetsz az állatvilágig lenyúlik. A közösség lényege legteljesebben és legtisztábban kibontakozik benne. Legelterjedtebb alakjai a *család*, a nagy *család* és a *férfiszövetségek*, valamint némileg már gyengült közösségi tudattal a kisebb létszámot felölelő *törzs* is. Ezekkel most csak mint a közösségi viszony sajátos alakjaival foglalkozunk és történeti fejlődésüket később vizsgáljuk.

Amikor a gyermek lassanként öntudatra ébred, az emberek bizonyos körébe látja bezártnak magát, körbe, mely bizonyos módon különbözik minden idegen embertől és velükszemben bizonyos tagozott egységbe zárkózódik össze. Ezt az egységet azonban a gyermek nem olyasminek látja, mint amilyen az egyes emberek fölött vagy mellett áll. A család inkább összes tagjai gyűjtőfogalmának látszik és így minden hozzátartozó személyt olyannak látja, mind aki el van látva a családhoztartozás tulajdonságaival. Csoport és egyén a legszorosabban kapcsolatosak itt egymással és tagozott egésznek gondoljuk. A csoport tagjaiban megtestesülten jelenik meg, az egyének pedig mint a csoport hordozói mutatkoznak, mint olyanok, akiket átítat a csoportjelleg. Sajátos kapcsolata ez az embernek környezetével, melynek azonban két felét kell megkülönböztetnünk. Úgy is mondhatjuk, hogy a közösségi magatartás itt egységes tárgyra irányul, melyet azonban két különböző alakban fognak fel: az egyes ember egyrészt kapcsolatbanállónak érzi magát az egészszel, másrészt az egyes emberekkel, kik számára az egészet jelentik. Egy tiszt például minden bajtársában bizonyos minőség hordozóját látja, jelesül azt, hogy ugyanahhoz a tisztikarhoz tartoznak és csak ebben a minőségiben tölti el őt a közösségi magatartás. A közösségi gondolat itt a csoportra irányul, mely kézzelfoghatóan megtestesül tagjaiban. Ismételjük, két oldalát különböztethetjük meg ennek a jelenségnek. Először is a tagok közösségi kapcsolatban állóknak érzik magukat az egyes odatartozó személyekkel, de csak annyiban, amennyiben ezek a személyek a csoportminőség hordozói. Másodsor pedig közös kapcsolatban állóknak érzik magukat a csoporttal, mint olyannal, és a csoportot ekkor (vagy legalább is eleinte) jelenlévő tagjaiban megtestesülve látják, amennyiben ezek a tagok bizonyos helyzetekben egységbe zárkóznak.

Ebben a típusban a csoport ügyei még minden irányban áthatják a hozzájuk tartozók életét és minden közös cselekedetükben és egész magatartásukban kifejlődik bennük a „mi-tudat”. A tudat sajátos színeződése, mely megfelel a közösségi állapotnak, jelesül a meghittségi, a biztonsági, a nyugalom, melyet egymásnak nyújtanak, ennél a típusnál jobban érvényesül, mert az egyes ember állandóan úgy érzi, hogy a csoport körülveszi és minden társa szüntelenül megtestesíti a csoportot előtte. Ebben a típusban a csoport minden egyéni kapcsolatra hatással van.

Ama kapcsolatok mellett, melyek az egyes emberek, mint csoporttagok között létrejönnek, figyelembe kell vennünk köztük a baráti kapcsolatokat is. Ezt azonban élesen el kell választanunk a csoportközösségtől. Jól látjuk ezt, ha különbséget teszünk a bajtársiasság és a barátság között. A bajtársiasság a teljes csoportközösség lényegéhez tartozik és azt a viszonyt jelenti, mely a csoporttagok között éppen egy csoporthoz tartozásuk következtében van meg. Amilyen mértékben kifejlődik a csoportjelleg, úgy fejlődik ki a bajtársi szellem is. A ezemélységi barátságnak azonban a csoport lényegével szemben valami esetleges jellege van. Lehet, hogy megvan, de ugyanúgy hiányozhatik is. (Például egy tisztikar tagjai a bajtársi kapcsolatán kívül nem feltétlenül szükséges, hogy baráti kapcsolatokban is álljanak egymással és omihelyt valaki kilép közülük, akkor minden szál nyomban elszakad. A részvét itt nem a személynek, mint olyannak szól, hanem csak a csoportminőség hordozójának és abban a pillanatban el kell vesznie, mihelyt a csoport jelleg megszűnik.) Az etnográfia köréből itt említhetjük meg, hogy a bánaró «törzs» él, mihelyt a lány férjhez megy, apját más néven nevezik

3 Második típus az *elvonat*, absztrakt csoportközösség típusa. Míg az előző típusban a részes személyek és a csoport lényegileg még egységet alkottak, úgy itt a csoport viszonylag elválik a hordozó személyektől és észlelhetően saját különéleket folytat. Viszonylag önállóan áll szemben az egyénekkel és ugyanígy az egyének is völeszemben. A csoportminőség nem tapad már állandóan az egyénekre, nem mindennapi életüket átható

tulajdonság többé, hanem csak kivételes esetekben vehető észre rajtuk. Ez a típus mindenütt felváltja az előzőt, ahol a létszám bizonyos határon túl emelkedik. Az a magyarázata ennek, hogy szoros személyi kapcsolatok nem mehetnek túl bizonyos számú résztvevőn. Mihelyt bizonyos számú résztvevőn túl vagyunk, általános névtelenség következik, melyben ilyen kapcsolatok csak kis csoportrészekben belül lehetségesek. Példa erre a modern állam. Még ha az egyes ember szoros kapcsolatban állónak is érzi magát vele, honfitársai rendszerint olyan lények maradnak számára, akiket nem ölel fel közösségi tudata. Csak amikor az egész csoportot érintő ügyek különösen előtérbe nyomulnak, például egy nagy háború fordulópontjain, akkor önti el a közösségi tudat hulláma az ország összes lakóit. Különben azonban tartós közösségi magatartás, mely a csoportszellemből ered, egyes személyekkel szemben csak ott van, ahol ezek a csoportügyek viselői és ezáltal különösen szoros kapcsolatban vannak magával a csoporttal. A közösségi magatartás ezért egészbenvéve gyengébben fejlődött ki ebben a típusban, mint az előzőben, mert tárgya általában nem szemlélhető és csak kivételesen vesz föl szemléletes jelleget. A közösségi érzés is emiatt sokkal ritkábban válik aktuálissá, mint az előző típusban és tartós állapota is kevésbé erős. Másrészt azonban tárgya emelkedettebb jellegűvé válhat és ennek megfelelően a közösségi érzésnek magasabb minőséget adhat. Éppen azért, mert a mindennapi életben alig vélhető észre és mert mint önálló egész áll szemben a hozzátartozók személyes éledével, ezért erősebben el is különül tőlük és sajátos értékét jobban érvényesítheti.

4 A *tiszta személyi közösség* típusa. Ide tartozik a barátság, amennyiben valóban közösséggé válik és a házasság, amennyiben a házastársak személyi érzésein alapul. A közösség terjedelme ebben a típusban éri el legnagyobb fokát, mert a résztvevők itt nemcsak egy harmadikhoz tartozóknak érzik magukat, hanem *mint személyek* kapcsolódnak egymáshoz. Erősen kifejlődött alakjaiban, így nagy erotikus szenvedélynél, megvan az a törekvés, hogy a közösséget lehetőleg a másik fél (minden ügyére kiterjesszük és minden ügyet, mely a másik

félre vonatkozik, a magunk ügyének érezzünk. Ennek a közösségnek és az ezt jellemző kibővült én-nek belső tartalma természetesen nem ugyanaz, mint a csoport-közösségben. Az egység, mely itt mint „mi” kifejezésre jut, különbözik a csoportegységtől, mert itt az egész csak a részes személték „mi”-je és tisztán személyes jellegű. Ellentéte ennek a *személytelen közösség* típusa. Ez embereken kívüli képletekre vonatkozik. Ilyen például a gyár, melyre a vállalkozó rányomta egyénisége bélyegét és ilyen a művész alkotása. Általában a közösségnek ez alakja minden olyan műre vonatkozik, melybe az ember beleadott valamit személyiségéből és amely így minit második énje vagy énjének egy levált darabja mutatkozik vele szemben. (Ez a gondolat elvezet a művész és alkotása viszonyához, ha igazi művészi alkotásról van szó, melyet a művész „szívvel-lélekkel” készít.)

Idetartoznak továbbá az összes lehetséges diadaljelek és más emlék jelek, jelképek, mint amilyen a zászló és az oltár, a gyűrű és a korona, mindmegannyi olyan tárgy, mely sok nagy élménynek volt tanuja, amely élmények összasűrűsödtek és szembenállnak az énnel. (Gondoljunk arra a hatásra, melyet egy ronggyálott, szakadozott zászló vált ki a nézőből.) Mondhatjuk tehát, hogy kifejezőjellegű tárgyakról van itt szó, melyek szemléltetően mutatnak fontos élettartalmakat. Kapcsolatosak ezzel a típussal olyan tárgyak, amiket mem az ember alakított, vagy legalább is nem ilyen célösszefüggésekben alakított. Ilyenek ama tárgyak, melyek aiz emberi élet háttérét alkotják, környezete, házieszközei, szülővárosa stb. Ezeknek nincs kifejezőjellegük, mint az előbb említett tárgyaknak, de jelentősek, mint állandó néma szemlélői az előttük zajló életek. Bennük is élmények sűrűsödnek össze úgy, hogy olyanok, mintha beszélni tudnának. („Beszélő kövek.”)

Összefoglalva: A közösségi magatartás tárgya iszerint négy típust különböztethetünk meg: tárgyai emberek, emberenkívüli tárgyak, a csoport egyes tagjaiban megtestesülten és mint hordozóitól független személytelen képlet. Ez a sorrend bizonyos tekintetben történeti egymásutánt is jelent és e típusokat a közösség tartalmának niagszűkítéee, vagy a tagok számának emelkedése hozhatta létre.

A HATALMI VISZONY

1 A hatalmi viszony vizsgálatánál két típusra szorítunk, melyeknek nagy történeti jelentősége van, a *vezetőviszonyra* és az *uralkodói viszonyra*. A vezetőviszonyt az emberi kultúra minden fokán megtaláljuk, uralkodói viszony ellenben csak magasabb művelődési fokokon fejlődik ki, ahol az alacsonyabb kultúrákat jellemző társasviszonyt uralkodói viszonyral cserélték fel.

Kezdjük el a vezetőviszonnyal. Az alárendeltségi ösztön vizsgálatánál már jellemeztük. Mint minden ösztön, ez is a csoportközösség, pontosabban a tiszta személyi közösség társadalmi alakjában bontakozik ki legteljesebben. Ennek megfelelően a vezetőviszonyt ebben a társadalmi formában találjuk meg ideálipikus tisztaságában. A vezetőviszonynak a *személyes tekintély* az alapja, vagyis személyes fölény elismert értékekben. A hatalom itt csak a személyiségtől ered és ezért olyan hatásokra szorítkozik, melyek tisztára a személyiségből származnak. Ennek megfelelően a vezetettek olyan teljesítményeire korlátozódik, melyek jóakaratból erednek ég az alárendeltségi magatartással kapcsolatosak. Olyan kívánásokkal azonban, melyeknek tartalmát a vezetettek nem tartják jogosnak, a vezetőnek nem lesz tartós sikere. Ilyen vezetőviszonyok mindenütt megvannak. Tiszta alakban ott találjuk, ahol hiányzik minden kényszer és minden intézményesen megalapozott hatalom, tehát a hatalomnak csak a személyes tekintély (autoritás) aa alapja. Nagy szerepe van a baráti kapcsolatokban és egyesületekben, ahol természetesen más mozzanatok is hatnak és elhomályosítják. Azonban kimondottan uralkodói viszonyokban is (tisztviselői karokban, katonai szolgálatban stb.) nagy jelentősége van a személyes tekintélynek. Különösen pedig ez az alapja kimagasló nagy személyiségek messzeterjedő hatóerejének.

Ha történetileg vizsgáljuk, a vezetőviszonynak az emberi kultúra alacsonyabb fokain van legnagyobb jelentősége, olyan kultúrfokokon, melyeket az uralkodói szervezet még nem érint. Itt uralkodói szervezet helyett társasvizonyt találunk, vagyis a hatalom lényegében egyenlően oszlik meg a csoporton belül, azaz nincsen

olyan csoportrész, melynek nagyobb hatalma lenne, minit a többinek. Állam helyett itt még *társulok közössége* van, mely minden irányban sokkal kisebb hatalmat gyakorol. A szervezet itt csak ama személyes hatalmon alapul, mely a vezetőviszony alakjában jelentkezik. Minél egyszerűbbek a kulturális viszonyok, annál tisztább formában mutatkozik ez a társasközösség. Ha mármost ebben az értelemben magunk elé képzeljük a főnök ideáltípusát, akkor elmondhatjuk, hogy a főnök a közösségnek ebben a formájában csak személyes tekintélye alapján uralkodik, minden külső vagy intézményesen, institutionálisan megalapozott hatalom nélkül. Bélyegző vonása, hogy rá van utalva társainak jóindulatára és ezek a társak bizonyos körülmények között egyszerűen megtagadhatják neki az engedelmséget. Ha mármost gondolatban átmegyünk egy magasabb fokra, úgy az előző képet egyre jobban elhomályosítja és zavarosabbá teszi az előbb még hiányzó, most azonban növekvő mértékben kibontakozó külső és intézményes hatalom fokozódó hatása. Az ideáltípusban tiszta társulóközösségben a főnök az egyetlen személy, aki az általános jogegyenlőséget áttöri (eltekintve egyes esetekben a varázslótól, javasembertől, sámántól). A jogok megoszlását egy csoporton belül itt ebben a két mondatban fejezhetjük ki: A társak közt egyenlő jog uralkodik; a vezetőnek bizonyos előjogai vannak annak a gondolatnak megfelelően, hogy vezéri teljesítményért vezéri jutalom jár.

2 Nézzük meg most az *uralkodói szervezet* típusát. Minden magasabb kultúrában megtaláljuk, de megtaláljuk már olyan népeknél is, melyeket még félvad törzseknek neveznek (Polinézia és Mikronézia benszülöttei). Különbségét az előző típustól a következő négy nézőpontból szemlélhetjük (amikor csak kifejelett típusokat és nem átmeneti formákat is veszünk figyelembe):

a) A hatalmi viszony hordozói ebben a típusban *csoportrészek*, míg előbb a vezető, mint egy személy, a maga személyében állt szemben a vezetettekkel. Az uralkodói viszony ehelyett már a legegyszerűbb esetben tagozódást mutat egy *felső* és egy *alsó réteg* között, melynek kialakulásában túlnyomó jelentősége van a hódításnak.

Emellett azonban hasonló tagozódást látunk a férfi- és nő-csoportrészek, valamint a gyerekek és felnőttek között, ahol szintén nagy hatalmi egyenlőtlenség uralkodik.

b) A személyes hatalom mellett itt intézményesen megalapozott, institucionális hatalom van, melyet számos esetben hódítással magyarázhatunk. Az intézményes hatalom azonban mindig csak mint második tény mutatkozik, miután a tiszta személyi fölény megelőzte. Úgy értjük ezt, hogyha a hódító réteg nem rendelkezne ezzel a személyes fölényvel, akkor nem alakulnának ki olyan intézmények sem, melyek ezt a fölényt megrögzítik és tartóssá teszik. Az eredeti, személyes fölény hordozója ebben az esetben természetesen már nem az egyén többé, hanem az uralkodó csoportrész. Ha ismét a hódításra gondolunk, megjegyezhetjük, hogy ez az uralkodó csoportrész már kezdettől fogva nemcsak nyers erőszakkal uralkodott, hanem egyben a fölény hatását is kiváltotta, harci és szervező tulajdonságaival, vagyis olyan értékekkel, melyeket az alsó réteg is *elismert*. Az így létrejövő, kezdetben csak közvetlenül ható erőktől megszabott, új társadalmi élet idővel azután a hatalom szilárd formáiban mindazon erkölcsökét, hagyományokat és jogokat kikristályosítja, melyekben a két csoportrész, felső- és alsóréteg egyenlőtlensége kifejezésre jut. Mivel az egésznek a felsőréteg belsőleg *elismert* fölénye az alapja, ezért ezeket az intézményeket is mindkét oldalon nagy általánosságban *elismerik*, vagyis az új társadalmi rendet az alsóréteg is általában jogosnak és értelmesnek érzi.

c) A külső hatalom itt sokkal nagyobb szerepet játszik, mint a vezetőviszonyban. Egyaránt érvényes ez a hadügy és közigazgatás területére és a mindennapi élet személyes vonatkozásaira urak és alárendeltek között. Az uralom birtokosa általában külső kényszerítőeszközök felett is rendelkezik, éspedig úgy, hogy ezek a kényszerítőeszközök nagyon nyomatékosan érvényesülhetnek, mert az uralkodói viszonynak legnagyobbrészt éppen az erőszakviszony a kiindulópontja. És nem ok nélkül hangsúlyozzák elméletírók az állam lényegében a kényszerítő hatalmat, mely különben nem egyetlen alaptulajdonsága az államnak, azonban mindenképpen jelentős része annak.

Ezenkívül az egész hatalom rendkívül fokozódnak mutatkozik a vezetőviszonnal szemben. A hatalmi akarat csak ebben a típusban bontakozik ki és hat teljesen. Nemcsak az állam lényege hatalom, hanem ugyanez az akarat érvényesül a többi társadalmi viszonyban is, jelesül a családban és a gazdasági életben, ahol szintén hatalmi egyenlőtlenségek mutatkoznak.

d) A hatalom egyenlőtlenségével együtt jár a szereplő csoportrészek értékegyenlőtlensége, pontosabban a kölcsönös meggyőződés arról, hogy nemi egyenlő értékűek. Ez a meggyőződés alapja a hatalom egyenlőtlenségének, annak bizonyosságául, hogy a hatalomnak első-sorban belső alapjai vannak.

Az előző típusban minden társait egyenlőértékűnek gondolnak. Az értékkülönbségeket, melyek az egyéni különbségnek megfelelően megvannak, csak a viszonyt egészben meghatározó egyenlőség könnyű módosításainak látják. Ebben a típusban ellenben, ha egyszerűség kedvéért csak két csoportrészt gondolunk, merev ketősség, dualizmus van, n egy óbbért ékü és kisebbértékű emberek két csoportja. A csoporttagok véleménye szerint az urak mint nemesek és előkelők mutatkoznak, az alsó réteghez tartozók pedig mint *ignobile vulgus*, mint nemtelen tömeg, alacsonyabbrendű lények. Az ógörög *Herodotostól*,⁴³ a történetírás apjától kezdve, *Shakespeare-en és Schilleren*⁴⁴ át, minden nép és kor költészete telve van idevágó, részben naiv, részben panaszos vallomásokkal. Elég, ha a magyar költészetből ezen a helyen csak *Katona József*⁴⁵ *Bánk bán* című tragédiájának Tiborcára hivatkozunk. A mindennapi élet nyelvhasználata ugyanezt mutatja. Olyan kifejezésekkel élnek az alsó rétegre, mely ugyanolyan naiv, mint erőszakos semmibevételről és megvetésről tanúskodik. Ennek alapja az úri réteg fölénye elismert értékekben, háborús, biológiai és szervezőképességeiben. A korok naiv gondolkozása ebben az értékkülönbségben alapvető, magátólértető és isteni akaratból következő ténynt látott („úrnak mindig kell lennie”; „az úr a pokolban is úr”). Az ilyen nézetek következtében kimondott *távolsági tudat* van a két réteg között. Ha ehhez még hozzáfűzzük a valóban meglévő szakadékot az életirányításban, erkölcsökben és hagyományokban, életfelfogásban és világnézetben, akkor

megértjük, hogy ezek az elválasztó tények mennyire megnehezítik a közösségtudatot és mily nehéz nyomások és gátlások nehezdednek az alsó rétegre.

3 A hatalom, melyet a felső réteg gyakorol, két különböző alakban tevékenykedik; egy aktuális és egy diszpozicionális, másszóval egy valóban meglévő és egy lehetséges alakban. Röviden, két viszonyról van itt szó: *uralkodóviszonyról* és *osztályviszonyról*, melyek közül az uralkodóviszony az aktuális, az osztályviszony a diszpozicionális alak. Mint aktuális hatalmi akarat, olyan egyes cselekvésekben nyilvánul meg, melyekben a hatalmat valóban gyakorolják. (Katonai és közigazgatási területen, valamint a szűkebbkörű együttélésben, például jobbágytelken.) A hatalmi akarat e típusának hordozói egyes személyek a közéletben, kik az egész csoportot képviselik szűkebb körben: a gazdasági helyzetben előnyösebb helyzetben álló fél („kenyéradó gazda”, „én etetek, nekem tartozol engedelmességgel”). Tartós alakjában a hatalmi akarat, mint a fennálló társadalmi rend hordozója hat, éspedig a csoportakarat formájában. Mint diszpozicionális hatalmi akaratot, ott látjuk az intézmények mögött, osztályjellegével, úgyhogy az egyik csoportnak túlnyomóan jogokat ad, míg a másira túlnyomóan terhetek ró és az egész életet sokkal nagyobb mértékben átitatja, mint ahogy ezt a közvélemény általában feltételezi. Az éles egyenlőtlenség, melyet az uralkodóviszony és az ezen alapuló társadalmi rend tartalmaz, a hatalom egyenlőtlenségének, valamint a vélt értékegyenlőtlenségnak is kifejezése és következménye. Ezt az akaratot ni ár nem az egyének, hanem a csoport viszi, éspedig az egész csoport, mert 'mindkét csoportrészt túlnyomó többségében meg van győződve értékének egyenlőtlenségéről, csakhogy az egyik csoportrészt ezt az akaratot inkább aktívan, mint cselekvő, a másik ellenben inkább passzívan, mint elvisel ő jé gyakorolja, illetve érzi.

4 Nézzük meg most jobban a már említett szakadékot a kelt csoportrészt között. Ez a teljes életformák egyenlőtlenségén alapul és nem szükségszerű következménye a hatalom egyenlőtlenségének, azonban csak a hatalom egyenlőtlensége mélyíti el, amennyiben ez idézi elő a különböző-értékűség tudatát. A mód, ahogy a ha-

talom az uralkodóviszonyban tevékenykedik és ahogy ezt a tevékenységet átéljük, ezekkel az elválasztó tényekkel sajátos színezetűvé válik, mellyel mélyenjáróan különbözik a vezetőhatalomtól. A vezető személyiségével uralkodik, mintaképe azoknak, akiket vezet. A vezetettek igyekeznek őt belsőleg magukévátenni és törekvésüket a viszonyok egyenlősége következtében nagymértékben meg is tudják valósítani. A vezető tehát éltetően és serkentően hat erőikre és egész személyiségükre. A vezetés és követés fogalompárját azonban nem alkalmazhatjuk az uralkodói viszonyra. A megfelelő fogalompár itt: *parancsolni* és *engedelmeskedni* (e fogalompár két tagja belsőleg kapcsolatos is lehet egymással: „csak az tud jól parancsolni, aki jól tud engedelmeskedni”). A vezetés az egész személyiségre, míg a parancs csak egyes cselekedetekre vonatkozik. Azok, akiket vezetnek, a vezető terveit rendes körülmények között egész terjedelmükben magukévá tehetik, mert megértik. Megfordítva, a vezető hatalma nem terjed tovább, mint ameddig kiterjed a vezetettek értelme. Csak olyant kívánhat tőlük és csak annyit, amennyit megértenek. Az uralkodói viszonyban ellenben a függő helyzetben lévő ember rendszerint nem érti meg teljesen ura terveit, aminek éppen a kettőjük között tátongó mély szakadék az oka. Ezért szabad mozgásában akadályozottnak érzi magát, ránehezedik kisebb értékének tudata, valamint az a tudat, hogy nem tud biztosan mozogni mindenütt urának életformáiban és ezzel ki van zárva az értékek világából. Mindennek az a következménye, hogy a függő emberek a gátoltság és zsibbadtság bizonyos állapotába jutnak. (Ennek felismerésében igyekeznek néhol átalakítani a parancsviszonyt vezető-viszonnnyá.) Látjuk továbbá azt is, hogy a külső hatalomnak milyen nagy területe van félelem alakjában. A kisebb-értékűség tudata és a helyzet előidézte bizonytalanság nagyon kedvező alapot adnak félelem keletkezésére a függő emberekben, összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a vezetőviszonyban a tekintély (autoritás), az uralkodóviszonyban a presztízs uralkodik.

5 Áttérve mármost az erőszak bizonyos formáira, és pedig azokra, melyek származásuk révén szoros kapcsolatban vannak a belsőleg megalapozott hatalom-

mal, néhány figyelemreméltó jelenséget láthatunk. Idetartozik mindenekelőtt az államok keletkezése hódítás útján. A hódítók kezdetben csak merő erőszak viszonyban vannak a legyőzött réteggel. Együttélésükből azonban lassanként kialakulnak a csoport szilárd formái és szilárd életrendje, mely az uralkodóréteg kapcsolatait az alsó réteghez szilárd normákkal szabályozza és többé-kevésbé mentesíti az önkénytől.

Ugyanezt a jelenséget láthatjuk a forradalmakban. Itt erőszakkal új állapot keletkezik, mely hamarosan új rendet jelent, aminek belső elismerése elől a forradalom eltvi ellenfelei sem tudják kivonni magukat tartósain. (Lásd; *Lamort* szerepét *Aldanov*⁴⁶ történeti trilógiájában.) Elfelejtik erőszakos eredetét. Ami van, az magától értetődő, magában nyugvó rendnek tűnik. Ha közelebbről megvizsgáljuk ezt a jelenséget, megállapíthatjuk, hogy inkább a sikeres csoportrészt ereje az, melytől a hátrányba jutottak nem tagadhatják meg elismerésüket. Ez az erő pedig a fizikai fölény mellett belső fölényt is jelent. Ilymódon a hódítók fölötté állnak a legyőzötteknek harciasságban és szervezésben. A forradalom abban különbözik a zendüléstől, hogy megvan benne az akarat egy új rendre, melyet mint a régi fölött állót és ezért minit jogosultat elismernek. A látszólagos ellentmondás azonban megmarad: az erőszak véres talajából kisarjad a jog virága. Tekintet nélkül keletkezésének körülményeire, bizonyos idő múlva az újonnan keletkezett hatalmat nemcsak jogosultnak érzik, hanem a hatalmi alap el is homályosodik az új állapot jogi jellege előtt. Ilymódon megmutatkozik itt a *tények normatív ereje*, a maga egész társadalmatképező erejében. Az ember természetéből következik, hogy bizonyos idő oniulva értelmesebbnek érzi a valóságot, akármilyen is az.

Ebben az összefüggésben mingyárt azt is felismerjük, hogy az erőszaknak – és pedig természetesen neon kizárólag a nyers, brutális erőszaknak – bizonyos körülmények között fontos szerepe van: átmenet lehet az élet új, értékesebb alakjaihoz. Ebben az értelemben besasél *Friedrich Wiese*⁴⁷ az erőszak törvényéről, mint amely uralkodik a történelemben. Általában elmondhatjuk, hogy nagy történeti áttöréseknél általában nem elég a belső hatalom, mely beleegyezést vagy legalább megér-

test tételez fel a legyűrtekben. Ennek azonban természetesen bizonyos határai vannak, melyeken átrepülni az alkotó újítók érdeme.

6 Ezek alapján már bizonyos következtetésekre juthatunk a *hatalom* és a *jog* egymáshoz való viszonyáról. Hatalom nélkül egyáltalában nem lehet jogrend. A jogrendnek hatalomra van szüksége, mely a maga akaratával alkotója és fenntartója, mögötte áll és képes arra, hogy a rajtaesett sérelmeket megtorolja. Ezt a tényt gyakran félreismerik, mert ennél a kérdésnél a jog bizonyos formájára gondolnak, jelesül arra az esetre, amikor mindenkinek egyenlő joga van, mint ahogy az nagy vonásokban a társasközösségekben megvalósul. A társasközösség állapotáról elmondhatjuk, hogy a hatalom hallgat benne és csak a jog uralkodik. Ezzel azonban hatalom és jog más világitásba került. És az egyenlő jognak ez az esete csak egy a számos lehetséges eset közül. Csak szövetkező társasközösségben van meg. A szövetkező társasközösségben az egyenlőknek ez a joga azért uralkodik, mert a hatalom lényegében egyenlően oszlik meg köztük. Az uralkodói szervezetben azonban, ahol kimondott hatalmi egyenlőtlenség van, uralkodójog keletkezik, az egyenlőtlenek joga, mely a különböző csoportrészeket különböző módon mérlegeli. Ha itt beszélünk hatalomról, mely a jogrend mögött áll, akkor kettőt kell megkülönböztetnünk benne. Először az egész csoport, mint egység, hatalmi akaratát, mivel amint láttuk a fennálló rendet mindkét csoportrészt általában jogosnak és értelmesnek érzi, ezért valójában az egész csoport akaratát ott áll, mint elismerő akarat, a jogrend mögött. Másodszor azonban el kell választani ettől az uralkodó csoportrészt hatalmi akaratát, mint aktív vagy alakító akaratot. Látjuk továbbá, hogy jog és hatalom nem ellentétesek egymással. Valóságos ellentét van azonban *jog* és *erőszak* között. A rabló, aki erőszakot alkalmaz, túlteszi magát a jogon és ugyanígy tesz az állam is, mely egyszerű annexióval vet véget egy területi vitának. Ha mármost fontosabban megvizsgáljuk ezt a kérdést, ebből is ki kell emelnünk a *szabályozott erőszak* esetét. Ezt mutatja például a hóhér, aki a jog szolgálatába szegődik. Elteintve ettől, a jog és hatalom viszonya a következő: A

jog a hatalomtól kapja tartalmát és megfordítva, a hatalom a jogtól nyeri szabályozását. Az egyes emberek hatalmi tevékenységéé gének azért a modern jogállamban is tág tere marad. Egy milliárdosnak valamely modern államban sokkal nagyobb hatalma van, mint a kezdetleges műveltségi fokon álló népeknél valamelyik nemzetségnek, noha a milliárdos már nem ismeri úgy a vérbosszút, mint a kezdetleges népek. Hatalmának a modern államban a társadalmi rend, vagyis a jog az alapja. Csak amikor egyes esetekről van szó, akkor kapcsolják ki elvileg a hatalom befolyását és lép a tárgyi normák uralma a hatalom helyébe. Ilyenkor elmondhatjuk, hogy a hatalmi kérdés helyébe jogi kérdés lépett, csak nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az *alkalmazott norma tartalmának megteremtése maga is hatalmi cselekedet volt*. Ha mármost eltekintünk a tisztán erőszakos ténykedéstől, úgy a hatalom mindéin más alakjának a jog már belsőleg alapja. Ebben az értelemben elfogadhatjuk azt a találó megjegyzést, hogy nem az állam teremtette meg a jogot, hanem a jog a maga részéről feltételezi az államot. Ahol ugyanis még nincs jog, ott nem is állammal, hanem tiszta erőszakos uralommal van dolgunk. Jog és állam egységes folyamat révén adott esetekben, hódításnál vagy forradalom útján, erőszakos uralomból erednek, azonban az emberekben mélyen megrögződött hajlam az oka azután, hogy ami *van*, azt utóbb *érvényesnek* is tartják.

7 Összefoglalva: A hatalmi viszony történetileg különösen két formában jelentkezik: *a)* mint egyszerű vezetőviszony és *b)* mint uralkodói viszony. A vezetőviszony egyéni természetű és a részesek lényegi egyenlősége az alapja. Az uralkodói viszony ellenben két csoportrészt közti viszony, tehát kollektív hatalomelosztást jelent az egész csoportban. Intézményes jellegű és erősen külsőhatalom jellege van. Az érdekelt csoportrészekben megvan az egyenlőtlenség tudata és ennek megfelelően szakadék tátong köztük. A külsőhatalom történetileg nézve tipikus ugyan e viszonyra, ha azonban rendszere-¹¹ een vizsgáljuk, úgy csak járulékos természetű: úgy a parancsolás lényege, minit a társadalmi rend elismerése a felsőréteg belső hatalmán alapul. A hatalmi viszony

kiindulópontja legtöbb esetben erőszak (hódítás és forradalom), azonban kezdettől fogva megtaláljuk benne az erősebb fél elismert értékfölényét. Jog és hatalom nem egymást kizáró ellentétek. Ez csak a jogra és erőszakra vonatkozik. A hatalom úgy viszonyul a csoportban uralkodó joghoz, mint a tartalom a formához. Tartalmilag a jog a hatalom elosztásától függ, azonban a hatalom lényegéhez tartozik és rendkívül fontos, hogy egyes alkalmazásában független a hatalomtól.

A HARC VISZONY

1 A harci viszonyt csaknem minden népnél megtaláljuk. Ennek belső és külső okai vannak. A belső ok a harci ösztönnek már jellemzett tevékenységi (funkciós) szükséglete. A külső ok az élet javainak korlátozottsága, amennyiben ez érdeellentétekre vezet. Vezetéshez és tekintélyhez csak egy-egy ember vagy kevesen juthatnak. Minden népnél megtaláljuk továbbá alacsonyabb kultúrfokon a küzdelmet a nőért, a féltékenység pusztító következményeivel és ehhez járult később a harc mindenféle birtokért. Ezért már a törzsközösségben megvan a harc minden alakjában: szóharc, sértés, nyílt küzdelem, önszegély, vérbosszú, párviadal. Amilyen mértékben a büntető- és magánjog intézményesen kifejlődik, ehhez még a jogviták egész köre is járul. A modern kultúra azután a kapitalizmus alakjában mégjobban kiszélesítette a harc területét az egész gazdasági életre. Ha figyelembe vesszük, hogy a harc mennyire el van terjedve a társadalomban, arra a következtetésre juthatunk, hogy harc és társadalom nem ellentétesek egymással. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha mindkettőnek olyan sajátos tulajdonságai vannak, melyek alapján a társadalom teret ad a harcnak és a harc teret ad a társadalomnak. Valóban így is van. Kezdjük el az elsövel, a társadalom teret ad a harcnak. Amint már meigvilágitottuk, a legteljesebb közösség sem jelenti az egyén teljea feloldódását az összességben és lehetővé teszi az anállóságot, mely addig mehet, hogy az egyes ember ellen-

tétbe kerül a csoporttal Együttélést, ahol a csoport egyes tagjai teljesen lemondanak önállóságukról, talán csak a szarvasmarháknál vagy más kérődzőknél találunk. Az emberek és a majmok más típusúak. És ha ez már erre a közösségre is érvényes, még nagyobb mértékben vonatkozik a társadalom olyan alakjaira, melyek távol vannak a közösségtől. Ezek a formák a kifejezetten elismerő, hatalmi és harci viszonyban rendkívül mértékben kibontakoztak a modern kultúrában és annyi ellentétet tartalmaznak, hogy szinte elmondhatjuk, ahol ketten együtt vannak, már egy harmadikat csempülnek. Közös baj, közös ellentétek összekovácsolják az embereket, ha azonban közös gyűlöletük céljt ér, akkor ellenséges viszonyba lépnek egymással, így minden nép, mely háború idején zárt egységnek mutatkozik kifelé, békében számos egymással harcoló csoportra bomlik. *Kant* erre az állapotra gondolt, amikor azt mondta, hogy az emberek egyik tulajdonsága a társadalmatlan társulás. Annyit jelent ez, hogy az emberben megvan a hajlam belépni a társadalomba, ez a hajlam azonban általában olyan ellenállással kapcsolatos, mely a társadalmat állandóan tagjai elválásával fenyegeti.

Másrészt azonban a harci ösztön jól megfér a társadalommal. Ha azonban tiszta képet akarunk nyerni a társadalmon belül folytatott harcról, úgy természetesen j nem szabad egyszerűen az állatok harcára gondolnunk, f pontosabban szólva, ne gondoljunk állatok harcára társaséletünkön kívül. Az állatok harca ugyanis testi területre szorítkozik és csak a harci akarat, a megsemmisítési-akarás határozza meg. Ehhez a tisztán általi, mimális harchoz az emberi harcok a társadalmon belül általában éppen oly kevésbé hasonlítanak, mint amennyire egy lovaglásán folytatott küzdelem nem hasonlít az óriáskígyó és az oroszlán harcához. Az emberi harc elsősorban *szellemi*, valamint *gazdasági* és *társadalmi* területen zajlik le. Amennyiben azonban a testi harcot megsemmisítésre törő céljával a társadalom elfogadja (p. o. a háború), ez már abban is különbözik a biológiai harctól, hogy bizonyos szabályai vannak (p. o. a genfi Vöröskereszt-egyezmény). Ugyanez érvényes bizonyos határokig a szellemi, gazdasági és társadalmi harcra is. Természetesein ezek mellett az embereknél is megtaláljuk

a harc másik nemét, melynek egészen biológiai harc jellege van: kiirtás, megsemmisítés a célja, ilyen például az a háború, melyet különböző fajok folytatnak egymással (v. ö. ehhez: *Clausewitz*⁴⁸ tételét: a háború célja az ellenség harcképtelenné tétele).

Ennek megfelelően a harcnak két nemét kell az embereknel megkülönböztetnünk: *a) társadalmi harcot* és *b) természetes vagy társadalmonkívüli harcot*. A társadalmi harc nem ellenkezik a társadalom lényegével. Ezt a létezőt három oldalról megszilárdíthatjuk. Először a társadalmi harc megfér a társasállapottal, mert különböző okokból megvan benne a mérséklésre való törekvés. Másodszer a társadalmi harc lényegében a harcos felek bizonyos belső kapcsolatát tartalmazza. Harmadszor, a harci akció élményjellege miatt társadalmi kapcsolóeszközzé is válhat. Természetes azonban, hogyha a társadalmi harcban megállapítjuk ezt a három vonást, pontosabban megfogalmazva, különbséget kell tennünk különböző fajai között. Ama cél szerint, melyet a kárt okozni kívánó akarat maga elé kitűz, a harc formáinak három neme jöhet tekintetbe, éspedig *testi, társadalmi és szellemi harc*. Azonkívül minden esetben a tulajdonképeni harc mellett *versennyel* is találkozhatunk, vagyis a közvetlenül ártani kívánó akarat mellett megtaláljuk a törekvést, valakit vagy valakiket közvetve hátrászorítani. A testi harc mutatkozik például a birkózásban, komoly alakban mint párviadal vagy vérbosszú. Ez társadalmi jelleget nyer a mérséklet tapasztalati tulajdonsága következtében, mely részben a harcolók bizonyos gondolkodásából, részben a társadalom ellenőrzéséből ered (birkózásnak, párviadalnak, sőt vérbosszúnak is „szabályai” vannak).

A társadalmi harcban úgy akarnak ártani az ellenfélnek, hogy a csoport bizonyos ellenállását idézik fel vele szemben, akár úgy, hogy az ellenfél becsületét leszállítják a csoport szemében, akár úgy, hogy a csoportot rá akarják venni bizonyos gazdasági és fizikai intézkedésekre. Ide tartozik a gazdasági harc és a gazdasági verseny is, amennyiben egyrészt az erkölcs és jog formáiban zajlik másrészt, mert a társadalmi helyzet is a harc tárgyai közé tartozik.

Végül a szellemi harc a nézetek és meggyőződések terü-

letén olymódon akar ártani az ellenfélnek, hogy tévedéseit kimutatja.

2 Vizsgáljuk meg most sorjában ezeket a tulajdonságokat. Mindenekelőtt a társadalmi harcban bizonyos törekvés mutatkozik a mérsékletre. Ennek a mérséklő törekvésnek három oka lehet: a) Belső eredete lehet megfelelő lelkiségben, így a házastársak közti veszekedések vagy családi perpatvarok rendszeren bizonyos határok közt mozognak, melyeket normálisan a legnagyobb szenvedélytől átfűtött harcos felek sem lépnek át. Ez azonban többnyire nem tudatosan és anélkül történik, hogy ennek a harcnak bizonyos szabályai, normái lennének és a mérséklés inkább érzésből ered. Ugyanígy normális viszonyok között egy országon belül a pártok a leghevesebb politikai és gazdasági küzdelmek idején is visszariadnak olyan eszközök használatától, melyek következtében a békés együttélés a jövőben lehetetlen lenne. Bizonyos, hogy vannak kivételek, de ezek romboló hatása megmutatja, hogy egy társadalom csak addig állhat fenn, amíg az ilyen esetek nem válnak mindennaposokká.

b) A mérsékleteit a harcban a csoport intézményei is előidézhetik. Erkölc, jog és morál bizonyos követelményeket állítanak fel a harcokra, a harcot bizonyos formák közé szorítják és így mérséklük. A szabályozó törekvés minden csoport általános tulajdonsága és a harci viszonyok szabályozását is magában foglalja, így bizonyos, hogy a tőzsde a vagyonért vívott leghevesebb harcok színhelye, azonban, szigorú szabályok között. Ugyanígy a párbaj halálos ellenségeskedés megnyilvánulása lehet, azonban mégsem vad vagdalózás, vak tusa, hanem a hagyományozott párbajkódex szabályain alapul. A párvialdal ©mellett csak egy sajátos esete az *önsegélynek*, melyben különösen jól felismerhető a mérséklés. Az önsegélynek azonban ezenkívül is számos típusa van. Noha általában az önsegély ama társadalmi jelenségek közül való, melyeket a modern fejlődés csaknem egészen eltüntet iá felületes szemlélő előtt. A mai jog önsegélyt csak végső szükség esetén ismer el (jogos önvédelem esete). Azonban a jog határain belül is számos esete van. Természetesen nagyobb szerephez jut kezdetleges viszo-

nyok között primitív népségeknél, ahol a büntetőjognak csak nyomai vannak. Itt olyan cselekményeket, mint lopás, vadászterület átlépése, házasságtörés, gyilkosság: az egyének vagy hozzátartozóik maguk torolnak meg. A párviadal és a vérbosszú csak egyes ismertebb formái ennek az eljárásnak. Le g jelentősebb azonban bennük, hogy ez az önsegély szabályozott és a vérbosszú is bizonyos íratlan kódex alapján történik. Ez a szabályozó általános vonása az önsegélynek. Teleológiai szempontból, a célszerűség nézőpontjából jól megérthetjük ezt a szabályozást. A szabályozott önsegélynek kettős funkciója van. Először levezeti a szenvedélyt, elhárítja a támadást és figyelmeztetés a jövőre. Másodszor bizonyos határok közé szorítja a harcot és ezzel megóvja a csoportot olyan mértéktelen küzdelemtől, mely szétrobbant ássál fenyegetné. H. Schurtz⁴⁹ „szelepeknek” nevezi ezeket az intézményeket (akár a primitív törzsek némelyikénél még megtalálható szexuális tombolásokat). Annyit jelent ez, hogy az ilyen intézmények szilárd medret alkotnak a felgyült szenvedélyeknek és egyben megőrzik a társadalmi élet többi területét romboló hatásaiktól. A művelődés magasabb fokain az állam törvényei egyre jobban szűkítik az önsegélyt és ezzel a fizikai harc jogi harccá válik.

c) Harmadik mérséklő mozzanat az, hogy a harci viszony nem tölti ki az egész életet, csak az élet egyik oldalára vonatkozik és amellet be van ágyazva a többi társadalmi kapcsolatba, melyeknek kötőereje nem szűnik meg véglegesen. Számos esetben a harc csak ideig-óráig tart és utána békés egyetértésnek ad helyet (Treuga dei, léten békéje, „Burgfriede”). Ezenkívül közvetett kapcsolatok is vannak a harcosok és olyan harmadik személyek között, akik mindkét féllel baráti kapcsolatban állnak és adott esetben mint közvetítők szerepelnek. És végül a nagyobb közösség, melyhez a harcosok tartoznak, szintén nem tűnik el soha teljesen a tudatból.

3 A társadalmi harc nem hat mindig pusztítóan és rombolóan, hanem számos esetben egyidejűleg erősítő és kapcsoló hatása is van. Az aránylag ritkább jelenséggel kezdjük: a sikeres ellenállás felébresztheti a *tisztelet* érzését. („A győztes fél meghajtja lobogóját a

legyőzöttek előtt.) A mindennapi élet tapasztalata mutatja, hogy túlnagy előzékenységet és jóságot könnyen *gyengeségre* magyaráznak és megvetik. Az ilyen embert legalább is nem sokra becsülik. Viszont az, aki ellenállást fejt ki, betolakszik a tudatba. A harc másik nemében, mely kiengesztelődéssel végződik, különösen ha közelebbi, személyes kapcsolatok vannak a csoport részek közt, szerep juthat a félelemnek is. Félnek tattól, hogy elveszítik a másik felet és ezzel egyszerre tudatossá válhátik az, amit addig nem vettek figyelembe, jelesül, hogy az ellenfél értékes. Végül a harcot némelykor a társaeélet fűszerének érezheti (búcsú vagy vásár vidéken, mely nem múlhatik el verekedés nélkül). A társas életet fűszerező harctól szedés skálája van a küzdelemnek egész *Strindberg* házasságáig, melyet már csak a gyűlölet köt össze. („Non possum cum te, non síné te vivere”, vagyis: nem tudok veled, sem nélküled élni.) A harci tevékenység itt funkciós szükségletből ered és egyben abból a kívánságból is, mely változatosságra törekszik („unalmas a folytonos egyhangúság”).

4 Vizsgálódásaink eredményei a háborúra is alkalmazhatók. A közvélemény, melyet *Darwin* tanításának helytelen alkalmazása is befolyásol, a háborúban főleg nyers erőszakot lát. Ez a magyarázat, eltekintve a megsemmisítő háborútól, többtekintetben téves, márcsak azért is, mert az erőszak a háborúban csak *eszköz*, a tulajdonképpeni cél az egyik fél fölényének elismertetése a másikkal, tehát *lelki* befolyásoltatás. A tiszta erőszakviszony minden társadalmi viszony tagadását jelentené. Természetes, hogy a háborúnak két típusát kell megkülönböztetnünk. Eddigi fejtegetéseink nem érvényesek a radikális vagy *megsemmisítő háborúra* („kiirtani!”). A megsemmisítő háborúban az emberek kegyetlenül és minden gátlás nélkül emberekre vadásznak. Itt valóban nincsen már szó társadalmi viszonyról. Másoldalról világítja meg ezt a kérdést ama háborús típus, melyet gyakran láthatunk az ausztráliai négereknél: tömegpárviadalokat, szomszédos és egymással amúgy barátságos viszonyban álló törzsek közt. Az ilyen törzsek megegyezés alapján időnként összejönnek, hogy a felhalmozódott vitás kérdéseket, melyek részben egyéni,

részben kollektív természetűek, egymás közt elintézzék. A harc köztük számos párviadal, mely sebesülésekkel végződik, azonban úgy, hogy haláleset nem fordul elő. Másrészt figyeljük meg ugyanezeknek a törzseknek expedícióit távoli vidékekre, bosszútállni vélt mágikus emberölésért, vagy egyszerűen azért, hogy emberhúshoz jussanak. Ilyenkor mindenkit lemészárolnak, aki csak él-bük kerül.

A két típus a *rendezetlen* és a *rendezett* háború. A rendezett háború kapcsolatos a társasélettel, határt szab neki erkölcs és jog, különösen a népjog, mialatt a rendezetlen háborúban úgy bánnak az emberekkel, mint az állatokkal. Ezt a két típust az ausztráliai néger törzseken kezdve, a jelenkori nyugateurópai kultúráig, mindenütt megtaláljuk egymás mellett. A szabályozásit mutatja a nyugateurópai kultúrkörön belül a felfegyverkezés neme, a harcosok megjelölése („dumdum lövedékek, komitácsik, franc-tireurök ellen tiltakoznak”). Mutatja továbbá a magatartás, melyet sebesültekkel és a polgári lakossággal szemben tanúsítanak, valamint a fegyverszünet alakításai. Még ha meg is sértik a népjogot, utána mentségeket keresnek. Elmondhatjuk, hogy szabályozott háborút látunk olyan népeknél, melyek egymással bizonyos társasviszonyban vannak, viszont szabályozatlan háborút ott, ahol ez nincs meg, ahol az idegenség mélyen gyökerező érzése uralkodik a lelkekben és különösen ott, ahol a harcosfelek között faji különbségek vannak („kutyafejű tatár”, „gyaur”, „hun”, „boche”, „üsd, nem apád!”).

A szabályozott háború határesetete a már megvilágított társadalmi harci viszonyoknak. Nem szűnik meg benne teljesen a két harcban álló nép kapcsolata sem egymással. A semleges államok közvetítenek és bizonyos érintkezés van parlamenterek útján is.

A közvélemény gyakran összehasonlítja a háborút állatoknak a létért folytatott küzdelmével. Valójában azonban cáfolja ezt az állítást már az a tény is, hogy az állatok közti harc a létért különböző és nem ugyanazon fajhoz tartozó egyedek közt folyik („farkas nem eszi meg farkast”, „egyik holló nem vájja ki a másik szemét”). Legfeljebb azt mondhatnók, hogy a radikális, megsemmisítő háborúban a harcos felekben él a

tudat, hogy „másféle” emberekkel harcolnak, mint amilyenek ők maguk.

5 Összefoglalva: a harci viszony egyetemes megléte az emberi társadalomban mutatja, hogy a társadalom természetével ugyanígy megfér a harc, mint ahogy a harc megfér természeténél fogva a társadalommal. Ez a tétel természetesen csak a harc bizonyos típusára vonatkozik, jelesül a társadalmi harcra, mely lényegében és részben tapasztalati tulajdonságai alapján különbözik az állati bárótól. Ez a harci forma három irányban illeszkedik bele a társaséletbe. A társadalmi harc megfér a társadalommal, mert: 1. hajlik bizonyos mérséklésre, részben ösztönösen, részben a csoport nyomása alatt, részben pedig a harcos felek másféle kapcsolatai miatt; 2. a társadalmi harc feltételezi a társadalmat, mert lényegében belső kapcsoltságot tartalmaz, ami megmutatkozik a harc elfogadásának, az ellenfél elismerésének és értékek közös elismerésének tényében; 3. a harci akció még erősítheti is a társadalmi kapcsolatot, mert tiszteletet ébreszt a tanúsított ellenállás miatt, kiengesztelődés után az ellenfél értékét tudatosabbá teszi és végül mert élménytartalma miatt a harcban láz élet fűszerét láthatják.

RENDEZETT ÉS RENDEZETLEN VISZONYOK

1 A harci és hatalmi viszonyok nagy elterjedtsége az emberi társadalmon belül gondolkozóba kell hogy ejtsen bennünket. Első pillantásra nehéznek látszik még elképzelni is, hogy tartós társasviszony egyáltalában lehetséges emberek közt. A régi racionalizmus nem sokat törődött ezzel a kérdéssel, mert a harci és hatalmi viszonyokat normális viszonyoknak tartotta és azonkívül helytelenül is értelmezte. Az emberi társadalmait naturalizmusával atomokból állónak nézte. Tagadta a belső összefüggést emberek közt és azt tanította,

hogy az emberek külső együttélésében az erőszaknak rendkívül fontos szerepe vám.

Figyelembe kell vennünk azonban azt a jelentős ténytet, hogy a harc és általában a kártokozás bizonyos határok közt marad, olymódon, hogy ezeken a viszonyokon szabályok uralkodnak. A harci és a hatalmi viszonyok szabályozott viszonyok. Még a pátriárkális viszonyok közt sem uralkodik tiszta önkény, mint ahogy ezt gondolni lehetne és mindenütt erkölcsi hagyomány, vallási parancsok és magasabb fokon bizonyos tekintetben a hatalom birtokosának lelkiismerete is szabályozza. Kétségtelen, hogy számos eset van, melyben a hatalom birtokosa önkényesen cselekedhetik. Pontosabban megnézve azonban még itt is vannak bizonyos határok, melyeket a legönkényesebb kényúr sem lép át. Az igazi pátriárka azonban csak kifelé szabad, belülről kötött. A szabályozott magatartás emberi sajátosság, mert még a társasán élő állatok sem tudnak róla. Az állat, eltekintve az alkalmazkodás és szokás esetleges hatásaitól, pillanatnyi impulzusait követi. Végső fokon tehát mindig közvetlenül veleszületett ösztönei határozzák meg magatartását. Másként az ember. Az emberben megvan a hajlam olyan rendezésre, melynek hordozója a csoport. Követelményeket látunk, melyeket a csoport támaszt az egyénnel szemben. Ez azonban azzal jár együtt, hogy az ember változott helyzetbe kerül. Megvannak benne impulzív indítékok, mint az állatokban, ugyanakkor azonban parancsoló indítékok, imperatív motívumok is, melyek csak az emberben találhatók. Ezek a parancsoló motívumok nagyon sokszor norma-jellegűek és (tartalmukban történetileg megszabottak. Ezekben a normákban a csoport követelményei jutnak kifejezésre és a csoport bizonyos élményein és tapasztalatain alapulnak.

2 A rendezetlen viszonyok kivételek az emberi társadalomban. És csak bizonyos körülmények között és rendszerint csak átmenetileg mutatkoznak. Idetartoznak a fosztogató hadjáratok idegen törzsek ellen, melyek csak alkalmi érintkezést jelentenek, viszont ott, ahol a hadjárat tartós hódítással végződik, az uralom új formája rövidesen szilárd keretek közé szorítkozik és

megállapodott formákat vesz fel. („Még a rabszolgaviszonyokat is szabályozzák!”) Az európai kultúrnépek közt még a háború is rendezett, mutatja ezt a győztes fél vi-eelkedése megszállt területein, ahol a tiszta erőszakállapotnak hamarosan végetvetnek és tervszerű közigazgatást létesítenek. Hódításnál is csak kezdetben találkozunk tiszta erőszakviszonnyal, mert hosszabb együttlétnél egészen magától rendezett állapot következik. Ezt már *Rousseau*⁵¹ is felismerte, amikor a következőket írta: „A legerősebb soha nem elég erős ahhoz, hogy mindig úr maradjon, ha nem változtatja át erejét joggá és az engedelmességet kötelességgé. Innen ered az erősebb joga, jog, melyet látszólag ironikusan fognak fel és (tényleg mégis elvként elismernek.” Megfordítva, a gyengébbeknél tartós belső elutasítás sem általános. Tartósan nem tudják megállni, hogy az akaratot, mely eleinte túlnyomón külső eszközökkel érvényesült, utóbb belsőleg is fel ne vegyék magukba és ezzel elismerjék. Ebben az összefüggésben a forradalom sem jelent általános és állandó erőszakállapotot. A jog unalmát a forradalomban is csak egyes helyeken törik át és ha eltekintünk a bevezető erőszakos cselekedetektől és a központi hatalom kikényszerített megváltozásától, akkor elmondhatjuk, hogy az új viszonyok kiépítésének már ismét jogi jellege van. Erkölc és jog más területeken a forradalom alatt is tovább uralkodnak, ami jó bizonyítéka annak, hogy milyen hatalmuk van az életben. A hatalmi viszony lényege, hogy helyenként áttöri a meglévő jogot, de csak azért, hogy új jogot teremtsen, így mondhatjuk, hogy a forradalom célja a fennálló jogrend helyettesítése új jogrenddel.

Idetartozik az a sajátos tény is, hogy erőszakkal általában csak akkor élnek, ha már minden más eszköz hasz-talan volt. Az erőszak a végső eszköz. Még a szaharai rablótörzsek is úgy raboltak ki és gyilkoltak meg egyes európaiakat, hogy először ürügyet kerestek erre. Ahol erőszak alkalmazására kerül a sor, ott legalább törekvést látunk, hogy az eljárást koholt jogi okokkal szépít-sék. A politikában, a gazdasági életben és a személyes torzsalkodásokban általában megfigyelhetjük, hogy a küzdőfelek fel akarják kelteni a nézőkben azt a hitet, hogy az ő álláspontjuk a jogos. Még nyilvánvaló jogsér-

téseket is inkább szépítenek, mint nyíltan elismernek. A háborús felelősség vitája, vagy az, hogy áremelésnél nem ismerik be, hogy csak a nyereséget akarják növelni.) Így értelme van a „haramiabecsület” kifejezésnek. Nem tartós együttélés anélkül, hogy belül valamiféle normát el ne ismernének.

3 Összefoglalva: az emberi együttélés még a harci és hatalmi viszonyok mellett is hajlamot mutat rendezettségre, vagyis arra, hogy az emberek bizonyos normák alá rendeljék magukat. Az irányító indíték alakilag bizonyos tendenciában mutatkozik szilárd életrendre, mely minden csoportra jellemző; tartalmilag azonban mérséklő akarat a hatalommal-élésben, mely egyrészt csoportönzésen, másrészt személyes kapcsolaton alapul a két csoportrész között.

III. A CSOPORT ÉS NEVEZETESEBB TÖRTÉNETI ALAKJAI

Könyvünknek ebben a részében a csoport külön életével foglalkozunk. Különbséget teszünk a csoport, mint személyfeletti egység külön élete és a csoporthoz tartozók személyes élete között; megvizsgáljuk szubjektív oldalairól, mint csoporttudatot és elválasztjuk a kollektív tudat más formáit, majd objektív oldaláról elemezzük az idevágó egyes jelenségeket, melyeken a csoport élete és fennmaradása alapul. Idetartozik a csoport életakarata és a kölcsönös segítőkészség. A csoport életrendjével kapcsolatban különbséget teszünk nézők és cselekvők közit, majd a csoportjelleg erőssége szerint elválasztjuk egymástól a gentilizmus és az individualizmus típusait. A gentilizmus vizsgálata már történeti jellegű és mintegy bevezetés a csoport nevezetesebb történeti alakjainak elemzéséhez. Előbb azonban külön fejezetben kísérletet teszünk a tömegre vonatkozó ismeretek összefoglalására, meghatározzuk a tömeg fogalmát, sorbavesszük típusait és megállapítjuk bélyegzővonásait. Végezetül a társadalomlélektani megismerésit alkalmazzuk a csoport néhány történeti alakjára.

A CSOPORT IDEÁLTÍPUSA

1 A csoport lényegét legtisztábban a családnál, nagy családnál, törzsnél és férfiszövetségeknél látjuk, tehát olyan alakulatokban, melyeket életközösségeknek nevezhetünk és melyek a többi közösség jellegű egyesülésétől abban különböznek, hogy tagjaik naponta szorosan együttvannak és közös ügyeiknek átfogóbb jellege van. A családnál természetesen ne gondoljunk mai, nagyon

egyéni típusára, hanem a régebbi típusra, amely teljesen kifejezi a család objektív jellegét. Általában megjegyezhetjük, hogy ez az objektív jelleg, ez a tárgyilagos vonás jellemzi legjobban a csoportot. Úgy értjük ezit, hogy a csoport mint objektív alakulat áll szemben egyéneivel, tagjaival, mint olyan alakulat, mely a személyek változásakor is megmarad.

Vizsgálatainkban a csoport ideáltípusából indulunk ki. Ideáltípusnak – *Max Wéberrel*⁵² – a csoport minden olyan tulajdonságának teljes, csorbítatlan megmutatkozását értjük, melyeket lényegesnek látunk. Az ideáltípus tehát nem olyan fogalom, amit indukció útján egyes esetekből vezetünk le és bár ez is tapasztalati eredetű, mégis azonban úgy, hogy a tapasztalatot bizonyos értelemben kiegészítjük. A csoportélet tényei az emberrel veleszületett hajlamokon alapulnak. Képzljük el ezeket a hajlamokat teljesen kibontakozott alakjukban, másféle hatásoktól mentesen és ekkor megkapjuk az ideáltípust. A tényleges csoportok, mint a tapasztalat mutatja, az ideáltípus bélyegzővonásait természetesen csak megközelítőleg mutatják, és pedig a megközelítés foka, a viszonyok szerint nagyon különböző. A megközelítés foka szerint különbséget tehetünk erősebben és kevésbé kifejezésre jutott csoportjellegű csoportok között, vagy rövidebben szólva, különbséget tehetünk *erős* és *gyenge* csoportok közt. Természetesen az „erős” és „gyenge” jelzők a csoportjellegre vonatkoznak.

2 Az egyének jönnek, mennek, születnek, meghalnak, a csoport megmarad. Hasonlít ama folyóhoz, melynek vize állandóan ugyanabban a mederben folyik: cseppjei változnak, de a váltakozó cseppek mindig ugyanabban a formában, ugyanabban a helyzetben és azonos mozgási viszonyok közt vannak. Itt mutatkozik előttünk a csoport, ha lényegét nézzük. Aktuális oldalán azonban a csoport az élet szilárd oldalát jelenti. Csak így lehet szó család vagy nagy család szelleméről, csak így beszélhetünk uralkodószellemről intézményekben vagy hivatalokban, amely minden hozzátartozója magatartásában megnyilvánul. Ez a forma természetesen megváltozhat, a változás azonban az állandóság törvénye alapján történik és csak bizonyos szerves módon fo-

lyik, hasomlóan az egyénekhez, úgyhogy itt is, akár az egyéneknél, egységes alakulatról beszélhetünk. Az egyén beleszületik a csoportba. A férfiszövetségekbe felveszik a szövetség tagjainak akaratából és tartósan a csoportban él. A csoport alakítja minden egyes belépő tagja személyiségét és rányomja a csoport-sajátságok bélyegét. Ezzel természetesen nem vitás, hogy megfordítva minden tag, ha mingyárt a legszerényebb mértékben is hozzájárul a csoport átalakulásához. Ezenkívül az egyén a csoportot csoportnak érzi már akkor is, amikor nincsenek kialakult nézetei róla. Még ha nem is tud semmit csoportja történetéről és tetteiről, akkor is a csoport sélemének érzi, ha valaki egyik társát megsérti és a csoport megtiszteltetését látja abban, ha például idegenek megcsodálják közös táncaikat.

A többi egyénben az egyes ember elsősorban csoportját látja megtestesülten. Társadalmi környezetét nem egy sor személynek, hanem egyénekre tagolt egésznek gondolja. Ez veleszületett hajlam alapján történik, az ember tánsastermészetének következménye, valamint annak, hogy csak a csoportban tudja beteljesíteni életét. Az egyes ember más csoportokkal szemben is e hajlam alapján viselkedik, amikor az egyes személyekben mindig csoportjukat látja és megfordítva, az ő csoportját kívülálló hasonló módon szintén egységnek nézik. A csoport így végső egységnek nevezhető, társadalmi kategóriának, mely először az indulati és az akaratú, az emocionális és a volicionista területen és később a képzetek területén kibontakozik.

Az egyes személy tehát társai előtt, minit a csoport megtestesülése mutatkozik, mint a csoport minőségének hordozója és a csoport tagja, akit mintegy átitat a csoport-jelleg és aki részese a csoportjellegnek. Túlzás lenne ugyan azt állítanunk, hogy az emberek egyáltalában nem látják a személyiségeket az egyénekben, ez azonban csak másodrendű fontosságú. A csoportot általában jelentősebbnek tartják, mint az egyéniséget és az egyes ember csak mint a csoport lényegének módosítója mutatkozik. Minden ember csak addig jelent valamit a csoport-hoz-tartozóknak, amíg a csoport összefüggésében foglal helyet. Az egyes embert a csoporttagok társuknak látják és egyéni mivoltát, egyéni különbségeit másodlagos fontos-

ságúnak ítélik csoportminőségével szemben. A társ képzelete is végső egyéig, társadalmi kategória. Elmondhatjuk, hogy az egyént elsősorban nem mint egyéniséget, hanem mint a csoport tagját kollektív alakban mérlegelik. És végül ugyanennek az alapténynek harmadik bélyegzővonása, hogy az ember veleszületett hajlama alapján magát az egész tagjának érzi.

Amikor így tipikusan a *csoportot* gondolják az emberek az *egyénben*, akkor nem szükséges, (hogy ennek a meg-gondolásnak képzetszerű jellege legyen. Kezdetben sokkal inkább gyakorlati magatartás ez, mely kezdettől fogva megfelelő kísérőérzelmekkel jár együtt. Az egyes emberek hatását eredetileg, anélkül, hogy a csoportról világos képzetük lenne, tipikusan a csoport hatásának érzik. Innen lássa átmenetek vannak a csoport tiszta képzetéhez. Ilyen az, amikor valamely csoport tettei és teljesítményei már tudatossá válnak tagjaikban, akik büszkék ezekre a tettekre és teljesítményekre, így a férfiszövetségek tagjai büszkék vadászataikra vagy titkos kultuszaikra. Ez a gondolat azonban már tovább vezet bennünket és itt már a történeti tudat csírájáról is beszélhetünk. Az átmenetet a történeti tudathoz a történeti vagy áltörténeti, pseudo-történeti hagyományok, tradíciók alkotják, még akkor is, ha ezeknek a hagyományoknak nem a csoport, hanem az egyének cselekedetei a tartalma, mert ezekben a hagyományokban is csak olyan tettekről van szó, melyek jelentősek a csoportra. Kezdetleges népeknél ideszámíthatjuk a törzs őseiről szóló hagyományokat, ősről, akik a csoport életét szabályozták. Kifejezetten képzetjellege van a csoport magáról vallott gondolatainak mindenütt, ahol a történeti hagyomány az egész csoport történetéről beszél.

3 Az egyén magatartását a csoport többi tagjaihoz meghatározza az illető egyén és a csoporttagok viszonya a csoporthoz. Ez a tétel három irányban érvényes: *a)* a társak között társasviszony van, mivel közösen a csoporthoz tartoznak, vagy pontosabban szólva, az egyén társasviszonyban van a csoporttal és így a csoport képviselőivel, mint olyan lényekkel, akik a csoport minőségének hordozói. Ez természetesen csak a kis csoportokra vonatkozik; *b)* az egyén a szeretet érzését táplálja cso-

portja iránt, vagyis különös értékfogékonyság van benne csoportjával szemben. Nem mondhatjuk, hogy társait mint egyéneket, vagy szabatosabban szólva: mint személyiségeket szereti, a szeretet inkább a csoport megtestesülésére vonatkozik, nem a személyiségekre. Az egyén szeretetét magasabb dolgokra irányítja, amit a csoportjában talál meg, míg a vele egyenlőket, többi társait csak figyelemre méltatja; c) végül az egyes emberben megvan az akarat csoportjával szemben arra, hogy alárendelje magát és tölettelhetőleg előmozdítja a csoportot. E két magatartás is társaival szemben tanúsítja, amennyiben ezek a csoportot képviselik számára.

4 A csoportot tagjai nem önálló személyek összegének gondolják, hanem egy, a személyeket magába foglaló egésznek. Ennek a szubjektív tényállásnak megfelel az objektív tényállás is: a csoport objektív tekintetben is egységet alkot. Az egyes érdekeltek azzal válnak társakká, hogy a csoportba belépnek. A csoport azonban nem egy sor egyes ember összetétele, személyes tulajdonságaikkal és kapcsolataikkal, hanem az egyes egyének éppen a csoporthoz tartozásukkal válnak társakká. Már csak tisztára kívülről nézve sem jelent egyet a csoport a mindenkori csoporttársak összességével, mert az egyének változássá mellett is megmarad. Tartalmi tekintetben azonban, mint ezt már többször nyomatékosan hangsúlyoztuk, a csoportnak alakító-, formálóereje van. Minden nép áthatja a maga sajátosságaival azokat, akik hozzátartoznak, minden tisztakar rányomja bélyegét mindenkire, aki közéjük belép és általában minden testület ilyen hatással van tagjaira. A csoport e tulajdonsága, mint „azt a mindennapi (tapasztalat is mutatja, viszonylag független az egyének változásaitól, így, ha egyszer rossz szellem gyökeredzett meg valamilyen testületben, az csak magyon nehezen írtható ki onnan. A testület minden irányban hatással várn tagjaira, mutatja ezt emberek megváltozása, amikor valamilyen testület tagjaivá válnak és abba „beleélik magukat”.

A csoport tehát, mint objektív alakulat, mint objektív lény áll hozzátartozóival szemben. Külön csoportszellemről beszélhetünk, mint a viszonylag tartós tulajdonságok, állapotok és magatartások gyűjtőfogalmáról. (*Mol-*

nár Ferenc „Egy, kettő, három” című színművében a sofőr éppen ezt a viszonylag tartós csoportszellemet ábrázolja, melyet a színmű cselekményében fölvesz magára.) Ez a csoportszellem némileg független az egyének változásától, átítatja tagjai egész személyes életét is. Ezenkívül azonban a csoportnak még külön élete is van, amikor mindig ugyanazon egységes szellemet mutatja. Családoknak és államoknak, katonai egységeknek és egyesületeknek, testületeknek és hivataloknak megvan a maguk sajátos tulajdonsága és jellege, erkölce és értékei, továbbá sorsa, érdekei és céljai, csak úgy, mint az egyes embereknek. Ilyen értelemben minden csoportot sajátos lénynek nevezhetünk és minden csoportnak, mint valami egyéniségnek, külön élete van. A köznyelv szerint példának okáért az ezred úgy érez és cselekszik, mint egy ember; így beszélnek az államok egységéről etb. Amint *Kjellén*⁵³ írja: „Államok beszélnek és cselekszenek, kongresszusra ülnek össze, küzdenek egymással csatatereken, irigylik és gyűlölik egymást vagy szimpatizálnak egymással, elcsábítják vagy kerülnek, támogatják vagy megsemmisítik egymást, ugyanúgy, mint inas élőlények egy közösségen belül.” Az ilyen kifejezőmód több az egyszerű képnél. A szellemtudományok nemcsak megtanították az ilyen kifejezésekben lévő népies és eredeti felfogásmódot, hanem el is mélyítették és megtanították arra, hogy az államokban és népekben, valamint intézményeikben és szellemi alkotásaikban történeti egyéniségeket lássunk, mindenkori értéktartalmukkal együtt. Természetes, hogy est a sajátos életet a csoportot képviselő egyének élék, ezek azonban ilyenkor objektív okozati viszonyba lépnek és ebben az objektív okozati viszonyban mozognak, amikor megtestesítik magukban a csoportszellemet. (*Sforza*⁵⁴ gróf egyik művében jellemzi Tisza István grófot, leír egy vacsorát, melyen együtt voltak. Vacsora után cigányzene hangjára Tisza István felállt és egymaga táncolni kezdett: „Táncában megtestesítette a magyar népet.”)

5 Összefoglalva: Ideáltipikusan tiszta alakjában a csoport mint állandó és tagjait alakító lény áll a váltakozó egyénekkal szemben. Tagjai külön lénynek fogják fel, éspedig egyénekre tagolt egésznek. A tagok

ennek megfelelően „társaknak”, vagyis az egész részének gondolják egymást és ugyanígy minden tag az egész, csoport részének gondolja magát. Ezeket a gondolatokat nem vezethetjük vissza más gondolatokra, velünkszületett hajlamon alapulnak és ezért az ennek megfelelő fogalmak végső fogalmak, vagyis társadalmi kategóriák. Az egyes ember a szeretet érzését táplálja csoportja iránt és a figyelembevétel érzését társai iránt. A csoport mint objektív, vagyis a tagokra ható lény áll ezekkel ezemben és a személyiség értőimében saját külön élete van. Az alakulatok külön csoportjához tartozik, a társadalmi objektív alakulatok közé.

Míg az eddig elmondottak a társadalmi élet szemléletéből adódtak, a csoport és az egyén oksági összefüggésének kérdése túlmegy a társadalmi élet szemléletén. Itt két általános felfogással találkozunk: szélsőséges individualizmussal és szélsőséges univerzalizmussal, mellyel szembeállíthatunk egy harmadik felfogást, mely szerint a csoport nem azonos sem az egyikkel, sem a másikkal, nem az egyének összege, de nem is önmagában létező szubsztancia.

Fejtegetéseinkben ezt az utóbbi álláspontot képviseljük.

CSOPORTTUDAT ÉS MÁS KOLLEKTÍV TUDAT

4 A csoportügyek hordozója a csoport, a személyes ügyek hordozói az egyes személyek. A csoportügyeket a csoporttudatban éljük át, a személyes ügyeket az egyéni, individuális tudatban. Természetesen mindkét tudatfolyamat színhelye a résztvevők agyveleje. Nincs tehát helyi különbség köztük. A különbség sokkal inkább az éntudat (terjedelmére vonatkozik, arra, amit az érdekelt személyek mint átélő alanyok éreznek. Első esetben a csoport az, amelyben a különböző társak mintegy kibővülve és összeömlve érzik magukat, a második esetben az egyes személyek szűkebb énjüket érzik. Az emberek a csoportügy fogalmát nem tárgyilagosa kri-

tériumokkal határozzák meg, hanem élménykvalitásokkal. Valamilyen ügy nem azzal válik csoportüggé, hogy esetleg egy objektíven ítélő néző álláspontjából bizonyos fontossága van a csoportnak. Ellenkezőleg, csoportügyek-iek olyan ügyeket tartunk, melyeket a csoporttagok mint csoportügyeket élnek át, azaz mint a „mi” ügyünket, amikor énjük a csoportot is befogadja magába. Ilyenkor a csoportügyek alanyának „én”-je helyett a „mi”-t éljük át. Hasonló értelemben beszélünk csoportakaratról. A csoporttagok úgy törekszenek valamilyen cél felé, hogy közben csoportnak érzik magukat. Itt természetesen különbséget kell tennünk a csoportakarat tulajdonképpen hordozói és szerve között. Nagyobb csoportokban a csoportügyeket megbízott személyek kisebb körei intézik, akik ilyenkor a csoportot képviselik. Hasonló ehhez a csoportnézetek fogalma, melyek elméleti meggyőződéseket és értékmeggyőződéseket tartalmaznak. E csoportnézetektől meg kell különböztetnünk a csoporttagok kollektív nézeteit, amikor a csoport minden tagjának azonos meggyőződése van, azonban meggyőződéseik tartalmát nem érzik a csoport ügyének, vagyis meggyőződésüket nem a csoport életrendje követeli tőlük.

2 A csoporttudat mellett ott találjuk a *kollektív tudat* más formáit is. Kollektív tudatnak nevezzük az olyan tudattartalmakat, képzeteket, kísérő-érzéseket és akarati törekvéseket, melyek több személyben megvannak. Amikor több fejben ugyanaz a meggyőződés uralkodik, akkor vagy puszta párhuzamosságról, parallelizmusról van szó, vagy belső összefüggésről a részesek közt. Első esetben, a párhuzamosság esetében, csak egyenlőséget tapasztalhatunk, melyet úgy lehet magyarázni, hogy hasonló ingerek hatnak hasonló helyzetben lévő és egymáshoz hasonló egyénekre. A második esetben a tudás az egyes fejekben kölcsönös hatásokkal jött létre. Úgy is mondhatjuk, hogy első esetben a tudattartalmak *egyenlőségéről*, a másodikban a tudattartalmak *közösségéről* van szó. Egy-két példa megvilágítja ezt a gondolatot. Ha például egy kezdetleges művelődési fokon álló néptörzs valamennyi tagja látásból ismer egy hegyet, akkor *egyenlő* tudomásuk van róla. Erről van szó akkor is, ha valamely testület lelkiismeretes kutatással felderít egy bonyodal-

masan nehéz esetet és közös ítéletet formál róla. A szavak egyenlősége mögött azonban különböző a tényállás, inert első esetben csak *párhuzamosságról*, a másodikban a *tudattartalmak közösségéről* beszélhetünk. Ugyanezt a különbséget tapasztalhatjuk egy kör tagjai között, akik egy bizonyos regényt egymástól függetlenül olvastak és egymástól függetlenül tetszett nekik, valamint egy lelkés színházi közönség között, ahol a tetszésben a jelenlévőket kölcsönhatások kapcsolják össze. Mindkét esetben kollektivitásnak nevezhetjük a jelenséget, az első jelenségnél azonban csak számszerű, a másodikban dinamikus jellegű kollektivitásnak.

A valóságban azonban ezek az itt most megkülönböztetett típusok túlnyomóan *kevert, elegyes formában* jelentkeznek. Még ott is, ahol az egyenlőség párhuzamos reakció következménye, ehhez az egyenlőséghez később könnyen hozzájárul megfelelő kölcsönhatásokkal a közösség tudata, így egységes ítéletet valamely új regényről valójában vezetőkritikusok véleménye alapján, vagy önálló egyéni vélemény alapján, kisebb körökben pedig véleménycsere alapján formálnak, amikor ez gyakran közös meggyőződést is jelent. Ugyanezeket az elegyes formákat látjuk a tudományos nézetek területén, új meggyőzések kialakulásánál, ahol a véleménycserenek szintén szerepe van (kongresszusok, konferenciák, szaklapok), és bár az egyén azt hiszi, hogy teljesen önállóan alakítja ki álláspontját, többé-kevésbé mégis hatással vannak rá a többi, vele egy területen dolgozó tudósok. Általában a kollektivitás foka szerint különböző típusokat különböztetünk meg. Megvilágítják ezeket a típusokat *Mac Dougall*⁵⁰ példái:

a) Egy csapat sétáló véletlenül találkozik egy kiszabadult oroszlánnaal és menekül előle. Közös bennük a félelem, melyet kölcsönhatások is fokoznak. Különben pedig mindenki a maga életét akarja védeni, önmagáért menekül, cselekvésük kifejezetten egyéni cselekvés, noha egyforma hatások és kölcsönhatások fokozzák ezt a cselekvést.

b) Ugyanezek az emberek véletlenül mind el vannak látva fegyverrel és le akarják lőni a kiszabadult oroszlánt. Ekkor hangulatuk és cselekvésük célja is közös, közös a kísérőérzés és közös törekvésük tárgya. Itt a

élmény közösséget látunk, mint az első esetben, itt azonban a belső kapcsolatban az adott alkalmas körülmények között az is hozzájárul, hogy kölcsönösen támogatni akarják egymást. Lényegi közösség azonban nincs köztük és közös cselekvésük csak egyéni életérdekeikből, mint olyanból ered.

c) Erős testületi szellemtől áthatott ezred („A francia gárda, mely inkább meghal, de magát meg nem adja”), mely előrenyomul, megsemmisíteni az ellenséget. Az ezred egységnek, csoportinak érzi magát, kollektív alany, kollektív céllal, közös kísérő érzésekkel, közös tárggyal.

3 Eddigi megállapításaink nem merítik ki teljesen a különböző formákat, így valamennyi formánál lényegéé különbséget találunk az *érzéki kapcsoltság* fokában. Ebből a szempontból különbséget kell tennünk a szemléletes és nemszemléletes és társadalmulás és a kölcsönös befolyásolás megfelelő alakjai közt. A kollektív tudat legegyszerűbb formáit ott találjuk, ahol egy csoport egy helyen van és közvetlen személyes kölcsönhatással kapcsolatosak a tagok egymással: színházi közönség, népgyűlés vagy ájtatos egyházi közösség. Más esetekben a kölcsönhatások nagyjából írásos vagy nyomtatott közlések vagy üzenetek útján jönnek létre. Itt is kollektív tudat van, bár kissé megváltozott értelemben. Ha valaki híret veszi, hogy egy nagygyűlés egyhangú határozatot hozott valamiről és csatlakozik ehhez a határozathoz és ha a gyűlés résztvevői utólag tudomást szereznek ilyen esetekről, ebben az esetben ia minden egyes embert megerősíti meggyőződésében az állásfoglalás egyenlősége.

Azonkívül továbbá a tudatosságnak különböző fokai vannak. Számos jelentős tudatfolyamat tudat alatt (vagyis észrevétlenül) folyik le bennünk; végül vannak a lelkiéletnek olyan meghatározó erői, melyek egyáltalában nem kerülnek bele a tudatba. Újabb vizsgálatok szerint az akaratban egész mivoltunkat meghatározó törekvés van, törekvés, mely megszabja magatartásunkat, azonban gyakran egyáltalában nem lép be a tudatba. Ha tehát közös akaratról beszélünk, így például valami erkölcsi alapon állók közös akaratáról, akkor az ilyen meghatározó törekvésre, determináló tendenciára kell gondol-

nunk, mely rendszerint tudattalan marad. Ez a meghatározó törekvés csak ellenállásoknál válik tudatossá, ilyenkor azonban kollektív érzés és akarati élmény alakjában. Amint tehát különbséget teszünk tudatos és nem-tudatos kollektív vélemények közit, úgy kell különbséget tennünk a kollektív szellem lehetséges, *potenciális* és megnyilvánuló, *aktuális* formái között is. (Mellékesen szólva, ugyanez van az egyén akarati életében is.) Olyan meggyőződésnek, hogy a föld gömbölyű, vagy hogy a természeti törvények kivétel nélküliek stb., túlnyomóan a modern kollektív szellem potenciális formái közé tartoznak. A gyakori potencialitás, más szavakkal a gyakori lehetőség megnyilvánulása teszi lehetővé, hogy a kollektív szellem oly nagyon hatalmas, bár általában észrevétlen marad.

4 Foglaljuk össze a mondottakat: a csoport tudatfogalmát a nem dinamikus vagy genetikus értelemben gondoljuk, hanem mint sajátos élményminőséget. Csoporttudatról akkor beszélünk, amikor az ezt átélő személyek „csoporténak érzik magukat. Különbözik pedig, amikor több személynek azonos tudattartalma van, csak kollektív tudatról beszélünk. A kollektív tudatban viszont különbségeket teszünk párhuzamosság, parallelizmus és kölcsönhatások, másrészt tiszta és elegyes esetek közt, különbséget teszünk továbbá a kollektív tudat különböző fokai között. Végül pedig az is különbeég, hogy a kollektív magatartás egyes meghatározott esetekre vonatkozik-e, vagy pedig csak potenciális jellegű.

A CSOPORT ÉLETÖSZTÖNE

1 A csoport életösztonéről ugyanolyan értelemben beszélhetünk, mint az egyes ember életösztonéről. Természetesen nem minden csoportban fejlődik ki egyformán és erőssége megfelel a csoportjelleg erősségének. Gyenge csoportban sokkal kisebb életöszton van, mint erősebb csoportban, laza összetételű, modern

sokkal kevesebb, mint egy ősi eredetére büszke, régi családban, egyesületben kisebb, mint egy nemzetben. Legerősebb az élniakarás a nemzetben és leginkább az államban. Ez minden mást annyira felülmúl, hogy az állam a többi állammal majdnem tisztán csak hatalmi viszonyban van, vagyis olyan viszonyban, melyet egyedül csak amaz akarát határoz meg, hogy lehetőleg messzemenően érvényesüljön. Ezt a tételt tapasztalat támogatja. Az utóbbi évtizedek tapasztalatai ragyogóan megcáfolták a korábban elterjedt liberális felfogást az államról, mely szerint az állam lényege nem más, mint vigyázni polgárai nyugalma, nem más, mint az éjjeliőr szolgálata egy lazaösszetételű egyesülésben. A világháború óta még az Északamerikai Egyesült Államok is eddig nem sejtett mértékben nemzeti hatalmi akaratot fejtenek ki. Nemzeti hatalmi akarát nyilvánul meg a szovjetek köztársaságában is. Az életösztön a családban mindenekelőtt mint utódok vágya jelentkezik, mint amivel az egyéni lét meghosszabbodik („tovább élünk gyermekeinkben”). Régebbi formákban, jelesül a pátriárkális nagy családban, akár a nemzetnél és államnál, szinte halhatatlansági vágyról beszélhetünk („a haza örökéletű”).

Hasonlóan tiltakozik majdnem minden egyesülés a szét hullás ellen, érzékenynek mutatkozik a taglétszám csökkenésével szemben és terjeszkedni igyekszik. Minden intézményben, minden hatóságban megtaláljuk a törekvést, nemcsak arra, hogy megmaradjon, de arra is, hogy tevékenységi körét, hatáskörét kibővítsé. Idetartozik a modern népesedési probléma, a születések csökkenése ellen felhozott érvek.

2 Az élniakarás tartalma a csoportban általában ugyanaz, mint az egyénben. A csoport is léte és hatalma megtartására, hatalma a külső javak gyarapítására és végül a szellemi javak megtartására és gyarapítására törekszik. Röviden azt mondhatjuk, hogy törekvéseinek célja értékmegvalósítás, a mindenkor uralkodó értékmérőnek megfelelően. Ez a cél biológiai, társadalmi és szellemi javakat tartalmaz, természetesen úgy, hogy általában a biológiai javak túlsúlyban, ami a legtöbb egyes személyre is érvényes. Ha mármost kü-

lön megvizsgáljuk az egyes idetartozó jelenségeket, úgy találjuk, hogy az értékek mindenkori rangsora különböző, más egy vallásos szektában, más egy emberbaráti egyesülésben és más az államban. A vallásos szektában a rangsor élén a vallásos érzés megnyilvánulása áll, emberbaráti egyesülésnél a megnyilvánulásra kerülő humanizmus. Az első két jelenségnél bizonyos szellemi értékek vannak teljes túlsúlyban, de azért a csoport fennmaradására vonatkozó érdeklődés csak viszonylag rövidéletű csoportokban hiányozhatik és hosszabb élettartam alig lehetséges, ha hiányzik olyan akarat, mely a csoport fennmaradására irányul. A történetileg legjelentősebb csoportokban, a családban, nagycsaládban, nemzetben, államban azonban a társadalmi és biológiai érdekek a legfontosabbak.

Kjellén szépen jellemzi az államot ebből a nézőpontból, amikor a következőket írja: „Ha a világtörténelem színjátékát hosszabb ideig nézzük, úgy látjuk, hogy a nemzetek nem mint olyan személyiségek érvényesülhetnek, melyeknek cselekvésmódját egészben, vagy akár csak túlnyomóan az értelem szabja meg. A nemzetek eredeti organizmusok élettani értelemben és az egyetlen szilárd valami bennük az érdekek, előítéletek és ösztönök: önfenntartási ösztön és gyarapodási ösztön, életakarat, hatalmi akarat. Tagadhatatlan, hogy ezek mellett önzetlen hajlamok is vannak és ezek néha nagyon erősek lehetnek, rendszeresen azonban csak ott érvényesülnek, ahol az önző hajlamokkal nem jutnak látható ellentétbe. Az önfenntartás az első egy egészséges nemzet fogalmában. A nemzetek, mint olyanok, alapjukbanvéve tisztára természetesi lények, melyek a történelemben nem objektív igazságot és jogot, hanem érvényesülést és a magukét akarják.

3 A csoport életakarata természete szerint csak a csoportra, mint olyanra vonatkozik, vagyis olyan ügyekre, melyek a csoport jólétére és boldogulására jelentősek. Ezért számos olyan dolog, melyet az ember többé-kevésbé értékesnek tart, nincsen meg benne. Ilyenek a kifejezetten személyes ügyek és minden olyan csoportrészt ügye, melynek állapota a csoport, mint egész jólétére és boldogulására jelentéktelennek, mellékesnek

latszik. Idesorolhatjuk az egyéni bajokat, melyek ugyanakkor nem érintik a csoport érdekeit és ezzel nem keltik fel a szolidáris, a testületi védekezés ösztönét, így általános intézményeknél tapasztalható egyéni ridegség nem mozgatja meg a csoportot, noha másfelől egyénnel történt esemény jelentőségével a legnagyobb közérdeklődést fel tudja kelteni. Az államok jogi és közigazgatási rendszabályai, valamint az egész gazdasági élet minden részvét nélkül napirendre tér a tisztán egyéni érdekek és az egyéni értékmegsemmisítések felett. A legnagyobb mértékben megmutatkozik ez a jelenség a háborúban. Azonban békében sem veszik figyelembe a büntetőjogi gyakorlat ridegségét, mely a bűnözőkkel szemben, a büntetés kitöltésé után, a büntetés nem szándékolt következményeiben megnyilvánul. Gondoljunk továbbá a gazdasági átalakulások számos áldozatára a modern életben. Természetesen most nem a kérdés *erkölcsi megítéléséről* van szó és nem is arról a gyakorlati kérdésről, hogy az áldozatok elkerülhetetlenek-e. Figyelmünk a lelki tényállásra irányul, amiből azt tapasztaljuk, hogy az átlagos gondolkozásmód, vagy jobbanmondva a kollektív vélemény a rideg szigorúságot és ezeket az áldozatokat magátólértetődőknek tartja, mert érdeklődése csak az egészre, a csoport jólétére irányul. („Hija, így van ez és nincs másként.”) Ugyanis nem tárgyai a csoport életakarátának olyan csoportrészek érdekei, melyek az uralkodó csoporttal szemben nem tudnak kellőleg érvényesülni. Ilyenek a modern állami éledben kis csoportrészek, melyek nem tudják eléggé észrevétni magukat, valamint kisebbértékű és gyenge elemek, mint a betegek, bűnözők, koldusok. Ezekkel szemben csak az emberszeretet, a humanitás, karitás, filantrópia az egyetlen meglehetősen gyenge orvosság, amennyiben szenvedéseik nem olyan terjedelműek, hogy magának a csoportnak életét is veszélyeztetik.

Az államra vonatkozólag külön fogalmunk van azokra az igényekre, melyekkel a csoport hordozóival szemben fellép. *Államrezónáról* beszélünk, különösen olyan esetekben, melyekben az állam igényei az egyes személyek életének uralkodó moráljával összeütközésbe kerülnek. Így az államrezón néha szerződészegést, sőt árulást kívánhat; az államok bizonyos típusánál az államrezón a

trónralépő uralkodó minden fivérének megöletését vagy megvakítását követeli; volt idő, amikor Nyugateurópában az eretnekek kiűzetését vagy elnyomatását kívánták az államtól, mivel a politikai lojalitás és a katolicizmus abban az időben szorosan kapcsolatos volt egymással. Más korokban az állam polgáraiban csak eszközt láttak hatalmi célok elérésére, míg a liberalizmus alatt az államrezón azt kívánta, hogy a polgárokkal mint jogilag szabad személyekkel bánjanak, mert csak így lehet eleget tenni a gazdasági élet elkerülhetetlennek tartott parancsainak. Általában a régóta vitás kérdés: állam-e, vagy egyén (individuum versus statum), mindenkor az államrezón szerint alakult. Amint látjuk, az államrezón fogalma történetileg változik, és pedig *objektív okokból*, amennyiben a boldogulás objektív feltételei megváltoznak, *szubjektív okokból*, amennyiben az emberek gondolkozása arról, hogy mi hasznos vagy mi káros, szintén változik idővel.

4 Vizsgáljuk meg most a csoport életakarásának gépezetét, mechanizmusát. Hogyan jut el az agyes ember nézeteihez, értékelésmódjához, életfelfogásához, világnézetéhez és egész magatartásához? Ha kissé gondolkozni kezd, úgy minden egyes esetben egész sor értelmes, látszólag teljesen meggyőző okát tudja adni viselkedésének és gondolkozásmódjának. Valóságban ezek általában *utólagos indokolások*, melyek egész magatartásából következtek. Ez a szemlélő számára abban mutatkozik, hogy az ember megváltozott helyzetekben egész másként viselkedik, mint ahogy indokolása alapján cselekednie kellene. Elmondhatjuk, hogy az egyén elméleti és gyakorlati magatartása meghatározó elemeit általában környezetéből veszi, utánzással, érzés átvétellel és ezóbeli befolyásoltatással, de ezekről az összefüggésekről nem tud. Nem tud semmit arról, hogy hangulatokat vesz át, hogy elméleti ítéleteket, valamint értékmeggyőződéseket átvesz, hogy tisztelt embereket egész mivoltukban belülről utánoz.

Az itt elmondottak arra a módra is érvényesek, mellyel a társadalmi egyensúly súlyos fenyegetéseire válaszolnak és az ilyen megzavarásokat csírájában elfojtják. Bizonyos büntetteket, mint kezdetleges fokon a varázslatot,

az európai kultúrában is az árulást és gyávaságot a háborúban halállal büntetik. Neon azért, mert világosan látják a veszedelem nagyságát és magatartásuk elsősorban indulati, emocionális. A gyávaság közvetlenül irtózatot kelt, anélkül, hogy veszélyes következményeiről tudnának. A visszahatás nagysága itt amaz erős izgalomból származik, melyet az engedetlenség idéz elő, mert minden hatalmi akarat általában érzékeny mindennemű engedetlenséggel szemben. Ez az érzékenység azonban nem gondolkozáson alapul, hanem eredeti összefüggést mutat inger és visszahatás között és lényegében az emberiség eredeti hajlamai közé tartozik, hogy gyöngye jelekre is, inint fontosnak érzett tényekre erősen reagál.

5 A csoport életakarásának erőssége nagyobb, mint láihogy elképzeljük. Viszonylagos erősségére elmondhatjuk, hogy életakarása erősebb, mint hordozóinak egyéni életakarása, vagyis bizonyos összefüggésekben a társadalmi érdekek erősebbek az egyénben, mint a személyes érdekek. A közfelfogás ezt első pillantásra éppen megfordítva látja. Szerinte az egyén önzését legfeljebb csak gyermekei érdekében korlátozza és egyéni érdekei uralkodnak rajta. Ezt a felfogást támogatja az, hogy a modern állapotok valóban ezt a látszatot keltik. Ha ellenben figyelembe vesszük a föld lakosságának nagyobb részét, a keleti országokat, úgy egész más kép bontakozik ki előttünk. Ezekben a népekben rendkívül kifejlődött a közösségi érzés, az egyének teljesen feloldódnak és adott esetben gondolkozás nélkül hajlandók feláldozni magukat az egészért (Japán). Azonban másfelől általában megmutatkozik ilyen odaadókészség a családdal, a törzssel és az állammal szemben minden olyan helyzetben, melyekben ezek a csoportok egyének beavatkozását kívánják a maguk érdekében. A modern Nyugateurópában a háború az, amikor a merev individualizmus legalább részben helyet ad ellenkező viselkedésnek. Ilyenkor Európában is erősebbnek bizonyul a nemzeti, mint az egyéni élniakarás. Megjegyezhetjük még ezzel összefüggésben, hogy a nemzeti hatalmi akarat a legerősebb realitás, ami egyáltalában van. Ez a tétel azonban nemcsak a *cselekvőkre*, hanem a *né-*

zókra is vonatkozik. A nézők érdeklődése is inkább a csoportra, mint az egyénekre irányul. A nézőt a háborúban jobban érdekli a csoport sorsa, minit az áldozatok nagysága. Ugyanígy van ez minden technikai teljesítmény, nél, tudományos expedíciónál stb., amikor a teljesítményt nézik és elhanyagolják az áldozatokat, melyekbe a teljesítmény kerül. A közfelfogás így ítéli meg a gazdasági életeit is, amikor azt mondja, hogy egy nép vagyosságára sokkal fontosabb, mint az, hogy miként oszlik meg ez a vagyon és mit tesznek vele. Megfelel ennek az is, hogy miként ítéli meg számosan az osztályok lényegét. Rendkívül jellemző erre *Treitschke*⁵³ ismert nyilatkozata, amikor a következőket mondja: „Pheidias művei nincsenek túldrágán megfizetve sokmillió rabszolga szenvedéseivel”. A kulturális teljesítmény, melyet itt mintegy az egész nép számlájára írnak, több részvétre talál, mint egyes egyének sorsa. Valahányszor a szűkebb és a tágabb én ellentétbe kerülnek egymással, többnyire az utóbbi bizonyul győztesnek. A kollektív életakarás győz az individuális életakaráson egész a halálig. A „hősi halálban” a haldokló elfeledkezik énjéről és feloldódik az egészben. És egész általánosságban megfelel ennek valami abból a viselkedésből is, melyet a halállal szemben tanúsítunk. A modern ember erős halálfélelmében látszólag semmi általános emberi nincs, hanem az csak különös individualizmusának következménye. Az embert, aki tovább él családjában, a nagy családban vagy törzsében, a csoport halhatatlanságánál lendülete túlviszi a maga elmúlásán és az étellel jóllakva, zúgolódás nélkül hal meg. Csak ott, ahol mint nálunk, kialszik az akarat továbbélni a családban és a lét súlypontja az egyénre tevődik át, csak ott félnek a haláltól. Mélységes jelentősége van tehát annak, hogy a csoport ideáltipikus tisztaságában halhatatlan. Amikor az egyén, énje kibővülésével résztvesz a csoportban, élete sokkal dúsabb tartalmat nyer, mint ahogy az a modern individualizmusban lehetséges. Azzal, hogy részesévé válik a csoport halhatatlanságának, belsőleg túlemelkedik a maga léte korlátoltságán. Ilymódon beszélhetünk az emberi élet sajátos színeződéséről a csoport halhatatlansága következtében. Természetesen ez csak abban a mértékben érvényesül, amennyiben a csoport elég erősen kifejlődött.

6 Jellemzően mutatja a csoport életakarását amaz érzékenység, melyet a csoport boldogulásának valóságos vagy képzelt veszedelmeivel szemben tanúsít. Így a különben minden változással szemben elzárkózó uralkodó arisztokrácia egyezzerre nagyon élesfülűvé és szemüvé válik, ha előjogait veszélyeztetve látja. Mint az egyéni élet minden érzésekkel telt állapotában, ez az érzékenység már a veszélyeztetés vagy zavartatás pusztá jeleire is megmutatkozik. Néhány példa: Az Egyesük Államok, mint a klasszikus kapitalizmus országa, ideges érzékenységet mutat a szocializmus és kommunizmus minden jelével szemben, mint amik esetleg az uralkodó-osztály létét fenyegetik. Az 1918. évi német forradalomban a rendjelek és tisztí kardbojtok éppen olyan kihívóan hatottak, mint a császárság idején a vörös szalagok és vörös zászlók temetés alkalmával. Ez a két példa egyben azt is megmutatja, hogy milyen szerepe van a szemléletességnek izgalmak felkeltésében. A tétel, hogy szemléletes izgalmak sokkal erősebben hatnak az érzésekre és ösztönökre, mint a pusztá gondolatok, nemcsak az egyénekre érvényes, hanem íá meglévő kölcsönhatás miatt még sokkal fokozottabb mértékben a csoportokra ís. A visszahatásnak ilyen esetekben tipikusan értelemnélküli, irracionális jellege van: túlmegy a célon és olyan eszközöket alkalmaz, melyek józan vizsgálatnál céltalanoknak tünnek. Az eredeti magatartás minden fenyegető jelnél radikálisan a fenyegető fél megsemmísítésére irányul. A magasabb kultúrák jellegzetes vonása, hogy ezt a megsemmísítésre irányuló akaratot mérsékelni igyekeznek, ez azonban csak bizonyos határokon belül sikerül

7 A csoport létakarata szorosán kapcsolatos az önérzet ösztönével, amennyiben ennek az ösztönnek a csoport a tárgyá. Ennek az a magyarázata, hogy az önérzet ösztöne érvényesülő akaratot jelent értékre és adott esetben hatalomra és ezeket a törekvéseket a csoport életakarása tartalmazza. Amennyiben tehát a csoport nincs gátolva életakarásában, megfelelő önérzet ís eltölti. Ide tartozik az eleinte csak gyakorlatban megnyilvánuló meggyőződés a maga értékéről, mely más csoportokkal való érintkezésben és összehasonlításban, tipikusan, mint a magunk nagyobb értékéről való meggyőződés nyilván-

nul meg. Ez mindenekelőtt a csoport egészére érvényes. Azonban úgy, hogy a csoport egy-egy értékes tulajdonságára is vonatkozhatik. („A magyar lovagiasság, a nibelungi hűség, az angol hidegvér, a skót takarékoság, a francia józanság.”) Vonatkozhatik továbbá a csoport dicső tetteire („a limanovai huszárok”), vagy valamilyen intézmény teljesítményeire.

8 Összefoglalva: A csoport olyanmértékben mutatja az életakarást, amint jellege erősebben vagy gyengébben kidomborodik. Ez az életakarás elsősorban biológiai és társadalmi javakra vonatkozik, a csoport léiének fenntartására, biztosítására, gyarapodására, hatalmának és birtokának növelésére és csak másodsorban szellemi javakra. Az életakarás tárgya azonban csak a csoport, mint olyan, kizártak tehát belőle az összes kifejezetten személyes érdekek, valamint a gyengébb csoportrészek érdekei, amennyiben észrevehetően nem érintik a csoport érdekét is. Ezek a korlátozások az egyéni, individualista etika álláspontjáról nézve, sokszor ridegnek mutatkoznak. Az életakarás védekezés formájában, negatíven amaz elemek ellen irányul, melyeket a csoport biológiai, társadalmi vagy személyi alacsonyabbrendűségük miatt zavaróknak érez. Ha a zavarok, melyeket ez elemek előidéznek vagy előidézhetnek, bizonyos határokat átlépnek, akkor régebben megsemmisítőakarat érvényesült és csak jóval később alakultak ki a megelőzés módszerei.

A KÖLCSÖNÖS SEGÍTŐKÉSZSÉG

1 A velünkszületett segítőöszönt már jellemeztük. Nézzük most, hogyan érvényesül a csoportban. Említettük, hogy segítőöszöntünk nagyon élénken megmozdul, ha a csoportot mint egészét külső támadás éri. Ugyanez a helyzet akkor is, ha közös szerencsétlenség fenyegeti őket, ha közös bajba, p. o. éhínségbe jutnak. Nagy, általános éhínségnél, mint amilyenek Oroszországban és Kínában voltak, gyakrabban előfordul, hogy az éhezők utolsó falat ennivalójukat is megosztják egymás-

sal és magatartásukban nem a rideg önzés, hanem legalább is a családokon belül a legnagyobb önzetlenséget tapasztalhatjuk. Az ilyenféle veszedelmeknek nem is kell közvetlenül mindig az egész csoport ellen irányulniuk, elég lehet már az is, ha a támadás eleinte egy-egy személyt fenyeget. E jelenség legegyszerűbb formáit már az állatok világában is megtaláljuk, így *Brehm* leírja, hógyan támadta meg egy sas egy cercófcsoport egyik tagját és hogyan hiúsították meg a többi cercófmajmok a támadókísérletet. Alighogy egy fiatal cercófra lecsapott, az egész nyáj a legnagyobb izgalom állapotába került és egy pillanat alatt tíz erős majom vette körül a rablót. Ijesztő arcfintorításokkal, fülsértő üvöltözéssel rajtaütöttek és rögtön mindenfelől megragadták. A sas ekkor már csak menekülni igyekezett, a majmok azonban erősen fogták és valószínűleg megfojtották volna, ha minden ereje megfeszítésével nem sikerült volna felrepülnie. Fark- és szárnytollaiból azonban jó csomó röpködött a levegőben és mutatta, hogy a sas nem minden veszteség nélkül nyerte vissza szabadságát.⁵⁷

Hasonló megfigyeléseket végzett *W. Köhler*⁵⁸ is csimpánzaival. Már a fiatal csimpánzok is a résztvevő izgalom jeleit mutatták, ha valamelyiküket meg akarta fenyegetni. Belekapaszkodtak karjába, vagy ráütöttek. Amikor pedig megnöttek és nem féltek már annyira tőle, akkor az egész csoport, mint egy, úgy igyekezett védekezni és utoljára csak úgy tudta valamelyiküket megfenyegetni, ha a többiektől elkülönítette.

Átérve mármost az emberi társadalmi a, hasonló viselkedést tapasztalhatunk a tisztviselőtestületeknél a közönség köréből elhangzó bírálat ellen akkor is, ha a bírálat csak a testületnek valamely tagja ellen irányul. A testület minden tagja már előre állástfoglal tisztviselőtársa mellett, adott esetben készen áll a bírálat visszautasítására ég legalább magában úgy viselkedik, mintha őt is megtámadták volna. Ahol ilyen összetartás hosszabb ideig es erősebben észlelhető, ott klikkről beszélünk. Idesorolhatjuk a nők összetartását, mellyel a nőket ért támadások ellen általában védekeznek és állástfoglalnak a megtámadott nő mellett. Ezekben a jelenségekben legalább objektív oldalukról nézve a *kölcsönös védekezés* egy neme áll előttünk, mert a támadás, melyet ma egyi-

kük ellen intéznek, holnap a másikat vagy harmadikat érheti, ha úgy vissza nem utasítják a támadót, hogy egyszer és mindenkorra elmenjen a kedve a támadás megisméltetésétől és ha lehetőleg, ezzel egyidőben, a nézőket is el nem riasztják. („Egy mindenkiért, mindenki egyért.”)

2 A belső érintkezésben, a csoporton belül is megmutatkozik ugyanez a sajátos segítőkészség, mely jól elkülöníthető a kifejezetten személyes segítőkészségtől, mert nagy különbség van a segítőkészség erősségében, aszerint, hogy a baj, mely segítséget kíván, kifejezetten személyes-, vagy egyben közösségi jellegű, hogy egy ember baja-e, vagy „mindenkié”, így egy iskolai osztály tanulói másként viselkednek, ha egyik tanuló társukat egy másik iskola tanulói megsértik vagy megverik, vagy ha az otthon betegen fekszik. Betegsége nem jelenti a közösség – az osztály – fenyegettetését és ennek megfelelően nem is kelti fel a közösségnek mint olyanak részvétét. Általában nagyobb részvét megnyilvánulása attól függ, hogy az ezzel áthatott és így cselekvő csoport boldogulását a részvét mennyiben mozdítja elő, vagy mennyiben van remény ezen az úton a csoportnak mint egésznek előrehaladására. Ez a tétel bizonyításra szorul, néhány példa azonban megvilágítja.

Az angol szakszervezetek munkanélküli tagjaik segélyezését annakidején nemcsak részvétből határozták el, hanem azért, mert féltek, hogy a munkanélküliek alacsonyabb bérekért munkát vállalnak. Amint többször kijelentették, nem elsősorban őket akarták a nyomortól megmenteni, hanem magukat akarták a bérek leszorítá-
eától megvédeni. Úgy volt ez, mintha a csoport szolidanean ed akarta volna háritani a munkaadóknak a bérek lenyomását célzó támadását, mely először a csoport egyrésze, a munkanélküliek ellen irányult.

Bismarck emlékirataiban finom különbséget tesz a monarchikus gondolkozás különböző fokai között: „Egy bizonyos adag odaadást törvény biztosít, nagyobb adagot a politikai meggyőződés; ahol ezen túlmennek, a kölcsönösség személyes érzésére van szükség, ami azzal jár, hogy hű uraknak olyan hű szolgálók vannak, akiknek odaadása túlmegy állami megfontolásokon”.

Ide sorozhatjuk korunk emberbaráti törekvések a népegészség, a jogszolgáltatás, az ifjúság gondozása, az antialkoholizmus, a túlhosszú munkaidő, az egészségtelen lakásviszonyok, a fiatalkorúak bűnözése, a nemibetegségek, a tuberkulózis elleni védekezés stb. területén. Olyan bajok ezek, melyek ki nem küszöböltetve, az egész ország lakóinak tes/ti épségét és jólétét fenyegetik. A megtett és tervezett intézkedések igazi indítóokát világosan mutatják az angol társadalmi reformok kezdetei. Mindaddig, amíg ott csak az emberszeretetre, humanításra, az emberi jószágra hivatkoztak, fáradozásaik általában eredménytelenek maradtak. A nép szélesebb körei akkor lettek fogékonyabbak, amikor a fertőzőbetegségek egyre nagyobb arányokban kezdtek elterjedni az otthoni szabóműhelyekből, amikor „a himlő London keleti feléről London nyugati felére terjedt”. Általában elmondhatjuk, hogy a reformok, melyek a szegény néprétegek létének emelésére vonatkoznak, inkább hasznossági, utilitárius, mint eszményi, idealista indítékokon alapulnak. Az egyszerű emberszeretet csak kevesekben elég erős és visszhangra ezéles tömegekben csak akkor talál, ha ezek inkább ösztönszerűen, mint tudatosan a maguk jólétét fenyegetettnek érzik.

Más példa a közvélemény viselkedésére az igazságszolgáltatás tévedéseinél, amikor feltűnő melegséggel és részvétellel fellépnek a valószínűleg ártatlan ember érdekében. Többnyire nem látják tisztán a motívumokat, bár néha néha ki is mondják: gondosan vigyázni kell az igazságság elvére, mert egyik tévedés könnyen maga után vonja a másikat ég így általában veszélybe jut a jogbiztonság. („Az igazság szeretete a legtöbb emberben nem ma«, mint félelem, hogy vele is igazságtalanságot követnek el.”) Ez azonban csak részben igaz, mert legalább annyi része van ebben az ösztönszerű érdeklődésnek a jogi normák pontos megtartására.

E példák alapján megállapíthatjuk a kölcsönös segítség határait. A kölcsönös segítség rendes körülmények között csak olyan mértékben mutatkozik, amennyiben a részesek erői nem elegek a teljesítményre, ezentúl azonszegítőkészség csak addig tevékeny, amíg együttműködés-sel valamilyen teljesítményen javítani lehet, vagy egysegítőkészség csak addig tevékeny, amíg együttműködés-sel valamilyen teljesítményen javítani lehet, ezentúl azonban az elemeket magukra hagyják. Más szavakkal, a segítőkészség csak addig tevékeny, amíg együttműködés-sel valamilyen teljesítményen javítani lehet, vagy egy-

teljesítmény lehetségessé válik. Ha azonban ez nélkül is megtörténhetik, akkor a segítőkészség elmarad.

3 Nyomás és bajok általában közelebbhozzák egymáshoz az embereket, mert megteremtik, vagy fokozottabb mértékben érvényre juttatják a kölcsönös segítőkészséget. A bajok ilyen hatásait jól megfigyelhettük abban a fogadtatásban, melyben a világháború elején (amíg ez a látvány megszokottá nem vált) a sebesülteket részesítették. Az emberek sokkal nagyobb részvétet tanúsítottak irántuk, mint azokkal szemben szoktak, akik béke idején valami egyéni baleset következtében szerencsétlenül jártak. Juttattak nekik valamit azokból iaz érzésekből, melyeket a háború, mint közös veszedelem, a lakosságból kiváltott. Viharos korszakokban általában nagyobb az összetartás. Ha pedig a nehéz helyzetet belső bomlás, az individualizmus és önzés eluralkodása idézte elő, úgy mindkettőt, bomlást és fokozódott segítőkészséget egymás mellett megtaláljuk. Mutatja ezt korunk is; a féktelen hatalmi törekvések, a mindenén átgázoló, kíméletlen harácsolniakaras mellett találkozunk olyan mozgalmakkal is, melyekben a kölcsönös segítőkészség megmutatkozik. A segítőkészség a legnagyobb mértékben kifejlődött a szegény néprétegekben, a negyedik rendben, melynek története egyetlen nagy tanúságtétel a szolidaritás mellett. A munkásosztály szervezetei, harcai, elért eredményei: mind a kölcsönös segítesen alapulnak és ezt bizonyítják.

Az összetartás ösztönét láthatjuk abban az akaratban is, mellyel meg akarják őrizni a csoport értékek és ennek megfelelően ki akarnak küszöbölni mindent, ami a csoport értékeit megzavarhatná. Nagyrészt ez az alapja a ragaszkodásnak olyan erkölcsi és jogszabályokhoz, melyek nélkülözhetetlenek a csoport boldogulására. A védekezésben a zavaró elemekkel, főleg a biológiai értelemben vett zavaró elemekkel szemben a segítőöztön a harci ösztönnel együtt érvényesül.

4 A segítő és támogató társak egymáshoz való külső viszonyai alapján magatartásunknak különböző típusait különböztethetjük meg. Legtisztább típus az, amikor a csoporttagok *egyszerre* azonos feladat elé kerül-

nek és igyekeznek kölcsönösen támogatni egymást. Ilyen például valami nehéz akadály legyőzése menetelükor, turisztikában. A kölcsönös segítségnyújtás e formájának sokszor a *rend* is egyik eleme. Ha sokan állnak egy pénztár ablaka előtt, sorbaállnak, mert így megmenekülnek felesleges időpocsékolástól és elkerülik a veszekedés lehetőségét.

A kölcsönös segítségadás másik típusában a részesek nem egyidejűleg, hanem egymásután támogatják egymást. Idetartozik az a kezdetleges művelődési fokon álló népeknel és részben a mi parasztjainknál is megfigyelhető jelenség, hogy olyan munkáknál, melyeknek elvégzéseie az egyes személyek erői nem elegendők (erdőirtás, aratás stb.), egymás segítségére sietnek. Ez a típus gyakran egyoldalú segítségbe megy át, mert a megsegítettek nincsenek abban a helyzetben, hogy a segítségnyújtásit később viszonzni tudják. Idetartozik az a küzdelem, melyet a téves igazságszolgáltatás áldozatainak érdekében folytatnak és általában minden olyan eset, melyben a részesek egy része tartós passzivitásra van kárhozthatva. A kölcsönös segítőkészség kapcsolatos a belőle következő támogatással. Ezt azonban nem úgy kell értenünk, hogy valahányszor ia kölcsönös segítség hasznát és az ennek megfelelő összefogás hasznát felismerjük, máris mindkettő érvényesül. A dolgok ilyen racionális felfogása itt is téves. Akárhányszor láthatjuk, hogy családtagok, vagy akár országok is, egyenesen érdekeik figyelmen kívül hagyásával civakodnak és tépik, marják egymást. A háború, melynek nincsenek győztesei, csak vesztesei, jó példa erre. E jelenségnek az a magyarázata, hogy a közösség kialakulásához nem elegendő a külső támogatás, hanem ehhez bizonyos lelki kapcsoltság is kell. Másszavakkal úgy is mondhatjuk, hogy maga a „belátás” tehetetlen, ha akarati elemekkel – ebben az esetben a belső közelség létrehozására irányuló akarattal – nem jár együtt.

5 A kölcsönös segítségnyújtás nemcsak a tulajdonképpeni csoportéletre szorítkozik és néha egymással laza kapcsolatban álló embereknél is megtaláljuk. Gondoljunk emberekre, akiket egy vasúti szerencsétlenség ér. Az első rémület elmúltával az épségben maradtak és a könnyebben megsebesültek vállvetett erővel

végzik a mentés munkáját. Természetesen meg kellene vizsgálnunk, hogy ilyen esetekben a megrendítő nagy élmény nem hozza-e belsőleg közelebb egymáshoz az addig csak térben (a vasúti kocsikban) egymás közelében lévő embereket és nem teremti-e így meg a segítségnyújtás feltételét és hozza létre a közösségi viszonyt köztük.

Ezzel azonban már fel is vetődik a kérdés, hogy a csoportoztartozás mennyiben jelentős a kölcsönös segítőkészség érvényesülésére, vajjon megkönnyíti-e, vagy mellékes ösztönünk megmozdulására és tevékenységére. Az eddigi példák megmutatták, hogy az ilyen magatartáshoz bizonyos belső közelségre van szükség és ezt a belső közelséget az ugyanazon csoporthoz tartozás vagy minden további nélkül már tartalmazza (így a személyes csoportközösségekben), vagy pedig kialakulását megkönnyíti (az elvont csoportközösségekben). Továbbá az összetartásnak a csoporton belül kétféle színezete lehet: *a)* kölcsönösen támogatjuk *egymást* (néhánykor úgy, hogy bizonyos elemeken segítünk); *b)* beavatkozásunk javára válik a *csoportnak*. Az első esetben (*a*) a segítők személyesen érdekeltek, amennyiben magatartásukból (hasznot remélnék a maguk személyének. A második típusnál (*b*) egyéni haszonról nincs szó, mert itt a csoport és nem egyesek személyi jóléte forog kockán. Minél nagyobb a belső távolság a csoporthoz tartozók közt és minél inkább elvált a csoport gondolatban a személyektől, másszavakkal: minél jobban absztraktjellegűvé alakult a csoport, annál gyakrabban találkozunk ezzel a második típussal, míg másrészt a személyes csoportközösségben, miveltnak megfelelően, a személyes segítség egyben a csoport megsegítését is jelentheti. A szolidáris segítőkészségtől élesen el kell választanunk a segítőösztön kifejezetten egyéni, (individuális tevékenységét, amikor ebben a tevékenységben semmi része sincs a közjólét emelésére irányuló törekvésnek, vagy amikor kölcsönösséget nem várhatunk. Ez a magatartás barátságból, személyes szeretetből, vagy emberbaráti gondolkozásból ered. A köznyelv altruizmusnak nevezi ezt a típust, melynek megfelelően a kölcsönös segítőkészséget a latinul *mutuus*, kölcsönös szóból képzett mesterszóval *mutualizmusnak* nevezhetnénk. Kifejezetten *személyi*

fájdalmakkal a csoport viszonylag hidegen és közönyösen áll szemben. Áll ez nemcsak a szorosan egyéni bajokra, hanem azokra az esetekre is, (ahol a csoport részekre bomlik és a bajok a gyengébb, kevésbé tekintélyes csoportrészeket sújtják. Ezzel azonban később, más összefüggésben foglalkozunk.

Végül meg kell emlékeznünk arról, hogy a szolidáris segítőkészség néha értelmetlen, *irracionális* jelleget mutat. Szokatlanul nehéz helyzetekben az emberek még olyankor is összebújnak, amikor ezzel nem csökkentik, sőt ellenkezőleg, növelik bajukat. A világháború ütközeteiben a „tüzérségi előkészítésnél”, pergőtűz alatt a katonák összebújtak, rajvonalba történő előnyomulásnál ellenséges tűz alatt ugyanezt a jelenségeit tapasztalhattuk, noha így biztosabb célpontot mutattak és az egymástól eltávolodás viszonylag nagyobb biztonságot nyújtott volna.

6 Összefoglalva: A velünk született segítőkészségben megvan a tendencia kölcsönös segítőkészségre, valahányszor a csoportot közös támadás vagy más ínség, vagy más veszedelem kívülről fenyegeti, vagy ahol a kölcsönös segítség az egész csoport jólétét előmozdítja. Nyomás és baj ennek megfelelően fokozza a csoport éleiben a kölcsönös segítőkészséget. Ezt a jelenséget a csoporton kívül is megfigyelhetjük, ahol bizonyos helyzetek egyesítik az embereket. Ezt a segítőkészséget élesen el kell választani attól a részvételtől, melyet kifejezetten személyi sorsok iránt érzünk, melyek iránít a csoport csak bizonyos határok közt tanúsít érdeklődést. A kölcsönös segítőkészségnek nem önző számítás, hanem velünk született hajlam az alapja, hogy kölcsönösen támogassuk egymást, ahol az ilyen támogatás feltételei adva vannak.

CSELEKVŐK ÉS NÉZŐK

1 Nem ritkán halljuk, hogy bizonyos esetekben a csoport tagjait *egynemű* tömegnek, egy nagy egyénnek gondolják. Ez a felfogás téves és téves volta jól megmutatkozik az erkölcsi szabályok követésére vo-

natkozó kérdésben. Milyen erő az alapja az erkölcsi szabályok követésének? A közfelfogás szerint azért tartják az emberek kötelezőknek magukra az erkölcsi normákat, mert az erkölcs-követelte magatartást illőnek, vagy különben értékesnek vélik és ment az embernek hajlama van erre. Valójában ehelyett mindenekelőtt objektív erő érvényesül itt éspedig kölcsönhatás alakjában cselekvők és nézők közt.

Világítsuk meg mindenekelőttit egy példával magát a tényállást. A vérbosszúnak nemcsak a részeselek kívánsága, bosszúálló ösztöne az indítéka. Bizonytalan, hogy mindig elegendő lenne, mert a véres megtorlás újabb véres megtorlást von maga után és így a vérbosszú végtelenül elnyúlik. A vendetta azonban egyben erkölcs is, vagyis végrehajtását a nem-részeselek követelik és súlyos megvetéssel illetnék azokat, akik a bosszúállás alól kivonnák magukat. A Salamon-szigeteken nem számít nagy jogtalanságnak megölni valakit, de jogtalanság lenne, ha a megölt ember hozzátartozói megtorlatlanul hagynák a gyilkosságot. A háború áldozatokat és rendkívüli teljesítményeket követel a harcosoktól és a „mögöttes ország-rész” népétől. Bizonyos, hogy a részeselek túlnyomó többségében megvan a harci kedv, bátorság, nemzeti érzés és áldozatkészség és az is bizonyos, hogy a nehéz helyzet nagyon fokozza a kölcsönös segítőkészséget. Ugyanakkor azonban jelentős hatása van annak a nyomásnak is, melyet a nem-részeselek a harcolókra és az ugyancsak áldozatokat hozó, nem harcoló csoportrészekre gyakorolnak. Ugyanígy az ember tisztaságrátökrévését csak bizonyos határok közt lehet közvetlen tisztálkodó-hajlamból megmagyarázni. Nyilvánvaló, hogy az ember ösätönöeen szabadulni igyekszik a rátapadó terhes és kellemetlen érzést kiváltó szennyekektől, mint amilyenek tövissek, kavicsok, vér, ürülék. Ettől azonban még nagy út van a rendszeres mosakodásig és fürdésig, melyet nehezen tennének meg, ha a nézők nem hatnának a részesekekre. Amint *James* megjegyzi, egy különösen bűzős vagy piszkos ember elviselhetetlen a körülöttelévő többi emberre és útálatosnak tartják a felgyülemlett szennyekeket máson, amit magukon könnyen elviselnének. Természetünk általános törvénye, hogy embertársainkon megvetünk olyan dolgokat, melyeket magukon eltürünk.

A felhozott példák az emberi társadalomban nagyon elterjedt jelenségre mutatnak. Gyakran tapasztalhatjuk, hogy hasonló hajlandóságú emberek egyesüléséből olyan hatáéok indulnak ki, melyek nem az egyes személyiségekből erednek. Igaz ugyan, hogy az emberek tényleges magatartása és valóságos teljesítményei, amint azok a csoport életében megnyilvánulnak velük szemlélve és már elemzett hajlamaikhoz fűződnek és *ennyiben végső fokon ösztönösek*. Ugyanakkor azonban magatartásuk kialakulásában nagyrésze van annak a nyomásnak is, melyet a csoport mint az erkölcs, morál, szokások hordozója, vagy pedig mindenkori érdekei szerint a hozzátartozó egyénekre gyakorol. Az egyes ember teljesítő-képessége csak ezzel éri el maximumát. A néző mintegy magasabb erkölcsi színvonalon áll, mint a cselekvő, mert neki nem kell legyőznie magában ellentétes irányú tendenciákat és a nyomással, melyet gyakorol, sikerül neki a cselekvőt az ő magaslatára felemelni. Nagyon tanulságos az a szerepcsere, mely állandóan megvan a nézők (ítélők) és cselekvők kettős funkciója között. Éppolyan magától értetődő, mint jelentős tény ez. Mindenki maga kerül abba a helyzetbe, hogy olyan cselekedeteket kövessen el, melyekről többi csoporttársával együtt amúgy szüntelenül ítéletet mond és amelyekkel ezekben egyre követelményekkel áll elő. Csodálatos gépezet! Az egyén maga is hozzájárul ahhoz, hogy megteremtse és érvényben tartsa ama követeléseket, melyek nyomása alatt adott esetben maga nyög. A csoport minden tagja üres óráiban mintegy szüntelenül azzal foglalkozik, hogy megkövácsozza és megóvja a rozsdától és elpusztulástól ama láncokat, melyeket a cselekvés óráiban azután maguknak kell hordaniok. Az egyes emberek nem kívánják a bilincseket, de mindegyik buzgón arra törekszik, hogy másokra rárakja. Ebben az értelemben elmondhatjuk, hogy minden erkölcsnek és szokásnak nem lélektani, hanem társadalmi alapja van. Pontosabban szólva, különbséget kell tennünk a cselekvőkben szűkebb és tágabb énjük között. A szűkebb ént a mindenkori egyéni érdek tölti el, mialatt a tágabb én magábanhordja a csoportakaratot és a csoportakaratot mozgatja. A szűkebb és tágabb én eme kapcsolata révén a cselekvőben, a cselekvőről imént elmondottakat utólag

kissé módosítanunk kell. A cselekvő nemcsak cselekvő állapotban van, hanem többé-kevésbé, nem tudatosan, részes a néző állapotában is. Az úgynevezett csoportönzés nemcsak a mezőkben, hanem a csoporttal való belső kapcsoltságuk révén a cselekvőkben is megvan. A leírt mechanizmus hatása nagyon messzire terjed. Mindenekelőtt valószínűleg nincsen erkölcs, mely egyedül hajlamból vagy szokásból, a csoport nyomásának hatása nélkül jött volna létre. Kiterjed továbbá az általános egyéni teljesítményekre és derékségre is. Az ellentét a cselekvők ama hajlama, hogy nem akarják bizonyos határok közé szoríttatni magukat és a nézők ilyen követelése között, egész életükön át húzódik. Általában elmondhatjuk, hogy a néző mindig szigorúbban ítél, mint a cselekvő. Szülők gyermekeiktől, tanítók tanítványaiktól, föltesek alárendeltjeiktől sok olyasmit kívánnak, amit maguk nehezen tudnának elvégezni és aminek nyomásuk alatt a tőlük függők mégis eleget tesznek. A fentebb említett példákban a szerepek szigorúan meg voltak osztva. Más esetekben, így házasságoknál, barátoknál és kollégáknál, változnak a szerepek. Ilymódon még a közösség gyengeségei is leküzdhetők, amikor egyik ember folytonosan sarkallja a másikat és az ösztökélő egyéni gyengeségét az ösztönzött ember előtt. Két félénk vagy gyáva ember hőssé válhat, ha kölcsönösen tüzelik egymást.

2 Ezekután elemezzünk most egy másik rokon-típust. Itt ama *cselekmények* helyett, melyekre a társadalmi gépezet hatással van, bizonyos *nézetekkel* találkozunk, melyek az együttélés ügyeire vonatkoznak, jelesül az államról, társadalomról, jogról, egyházzal, házasságról, boldog életről és más általános természetű emberi ügyekről, valamint az életfelfogásról és amennyiben ezzel összefügg, a világnézetről is. Ezek a nézetek, melyekről itt szó van, az egész csoporton belül érvényesek ugyan, azonban nem mindenki egyenlő részvételével alkotják meg őket, sőt még nem is ama csoportrészek d megalkotók, melyek mint érintett felek, gyakorlatilag szóba jöhetnek, hanem a többi nemrészcsoporthoz a megalkotójuk. Ezeket a nézeteket nem azok alakítják, akik *átélik*, hanem azok, akik *szemlélik*, így a háború

mivolta és nélkülözhetetlensége melleit többnyire azok emelnek szót, akik nem voltak a harctéren és nem élték át saját testükön. A szegénység elviselhetőségéről szóló népies nézeteket nem azok hirdetik és a megelégedett szegény ember képét nem azok festik le ragyogó színekkel, akik a nyomort magukon tapasztalják. Ebben az esetben külön személyek a nézők és az átélők. Ugyanitt szerepcserével is találkozunk: valamely háború történetét rendszerint szakemberek írják meg, azonban nem az átélés pillanatában, hanem a szemlélés állapotában. Az így alkotott nézetek tartalmára ebből bizonyos fontos következmények adódnak, melyek túlnyomóan félrevezető vagy hamis irányúak. Ebben része van ama tipikus tulajdonságoknak is, melyekkel a néző az átélőtől különbözik. El kell ismernünk azonban, hogy ez a különbség sokszor magasabb színvonalat jelent szellemi, valamint erkölcsi területen. Láttuk már, hogy a néző szigorúbb követeléseiben és morális ítéleteiben, de egyben az is megérthető, hogy ítéletei világosabbak és meggondoltabbak, mint a cselekvők ítéletei. A néző és átélő közötti ellentétet legjobban akkor látjuk, ha módunkban áll a két funkciót egyazon személyen összehasonlítani. Mennyire különbözik a logikai szigorúság a bölcslőnél és tudósnál, mellyel mások rendszerének hibáit felfedezi, attól a logikai szigorúságtól, melyet ia maga rendszere felépítésénél, vagy általában a maga teljesítményeivel szemben alkalmaz. Azonkívül figyelembe kell vennünk az emlékezeti csalódások ismert gépezetét. Korábbi élmények emléke mintegy megtisztul a rátapadó salaktól. A legrútabb dolgokban is találunk bizonyos szépséget, amikor visszaemlékezünk rájuk. Keserves részei elmerülnek a feledésben és csak a kellemes mozzanatokot látjuk magunk előtt. Ehhez járul még a szereplő egyének nem egyenlő lelki alkata. Továbbá vannak sorok, melyeknek kivételes jellege vara, míg mások bizonyos csoportrészekre szorítkoznak. Az ártatlanul elítélt ember nem tudja a jogi tévedés borzalmak közölni kortársaival vagy az utókorral és általában ugyanilyen keveesé tudja a sikertelen ember érvényesíteni nézeteit a hiábavaló küzdelem gyötrelmeiről. Szenvedések, betegség és szegénység már természetüknél fogva azzal járnak, hogy az általuk sújtottak nem tudnak beleszólni

abba a kórusba, mely a közvéleményt megszabja. („Nem hallatsz fel szavuk az éjig”) Szexuális erkölcsünk kialakításában nyilvánvalóan nem volt számszerű arány, bár része azoknak, akik a nemi nyomorúságot önmagukon tapasztalták és általában az idealizmus és az egyház jellegzetes kapcsolata magávalhozta, hogy Nyugateurópában a mértékadó nézeteket morálról, államról, társadalomról, házasságról és nemi életéről jórészt kolostorokban vagy íróasztal mellett olyan emberek fejlesztették ki, akik magának az életnek mozgalmaitól már eltávolodtak.

Általában elmondhatjuk, hogy a kép, melyet a néző megalkot, a valóság optimista eltorzításával különbözik az átélő benyomásaitól. A szemlélő saját magatartásának eme tipikus tulajdonságát naivy kedvvel belecsempészi a dolgokba. A logika nyelvén szubrepciónak nevezzük ezt a jelenséget. Ezzel azonban a téves felfogások két sora keletkezik: *a) Hamis tény megítélések*, amikor a néző feltételezi, hogy magatartása megvan az átélőben is. Aki (szóval és érzésben tobzódik a hazafiasságban, hajlik antak feltételezésére, hogy a megfelelő gondolkodás irányítja mások cselekedeteit is. Amikor a néző a maga minden kísértéstől mentes erkölcsi gondolkozásmódját és az éleit harcától és izgalmaitól meg nem zavart intelligenciáját behelyezi a cselekvőkbe, eljut addig, hogy egyes cselekvők önzését, a gondolkodás romlottságát, az emberi aljasságot és kajánságot és a zavaros és kusza véleményeket kivételnek tekinti. A néző így általában téves optimizmusra hajlik. Vájjon létrejött volna valaha a világ tökéletességéről szóló tanítás úgy, amint az *Leibniz*⁵⁹ bölcseletében megjelenik, ha nem elsősorban nézők alkották volna meg? A világ tele van bajjal és szenvedéssel azok számára, akik cselekszenek és semmi okuk sincs tökéletesnek tartani ezt a világot a cselekvők nézőpontjából. Amit az optimisták mint az élet tartalmát dicsérnek, az valójában csak idealisztikus látszat, művészi megdicsőülés, mely a nézők agyának szüleménye. Ilyen tévedés ezenkívül a szellemtudományokban és a mindennapi életben az értelem tevékenységének túlértékelése és általában az a népies lélektan, mely minden cselekvést világos célfelismeréssel és céltudatossággal hoz kapcsolatba, *b) A szubrepciónak másik típusa mint*

értékítélet, *hamis értékmegállapítás* mutatkozik. A néző ebben az esetben helyesen állapítja meg a tényeket azonban olyan követelésekkel lép fel velünk szemben, melyeket a maga álláspontjából vesz és amikor a tények nem felelnek meg álláspontjának, elveti őket és negatív értékítéletet mond róluk. Idesorolható a mindennapi élet számos ítélete, amikor nem tudnak eléggé megütközni az intelligencia hiányán, a vallásos eszelősség és szokások roppant elterjedtségén korábbi időkben, de ugyanúgy a jelenkor számos ostobaságán is. Valójában a nézőnek, aki teljesein távol áll az élet egész összefüggésétől, sokkal könnyebb dolga van, amikor ítéletet mond, mint annak, aki bele van rögzítve ebbe az összefüggésbe. A haditörténelemben számos esetről tudunk, amikor hadvezérek feltűnő tévedéseket követtek el azzal, hogy önkényes feltevéseket fogadtak el az ellenség várható magatartásáról, vagy hogy indokolatlanul túlbecsülték vagy lebecsülték az ellenség erejét. Csodálatosnak csak az tarthatja ezeket a tényeket, aki elfelejti, hogy ía minden felelősség nélküli és higgadt szemlélő munkaszta mellett szükségképpen zavartalanabban ítélni, mint a cselekvő, akinek elhatározásaival gyakran sietnie kell.

3 Összefoglalva: A csoporttudat termékei nem valamennyi csoporttag véleményének egységes egybehangzásán alapulnak keletkezésük alkalmával, hanem inkább többnyire bizonyos elkülönülések hatnak a csoporttudat kialakulására. Számos esetben csak a nézők a csoportakat hordozói, ellentétben a cselekvőkkel, akiknek viselkedései meghatározza a nézők nyomása, amikor is a két fél gyakran szerepet cserél. Más esetekben hasonló ellentét mutatkozik átélők és szemlélők közt. A csoportban uralkodó bizonyos nézetek, jelesül életfelfogás és világnézet, inkább a szemlélők, mint az átélők hatását mutatja. Mivel a szemlélő bizonyos tekintetben magasabb színvonalon áll, mint az átélő, ennek az a következménye, hogy ía csoport nézeteiben bizonyos törekvést látunk a valóság idealizására. A kép, melyet a néző alkot, a valóság optimista torzításával különbözik az átélő benyomásaitól. Szubrepciós jelenségek, hamis tény- és értékítéletek keletkeznek.

CSOPORT ÉS EGYÉN

1 Az ember természete szerint egyszerre csoport, lény és személyiség. Minden kultúrfokon vannak bizonyos összefüggések, melyekben a csoport nyilatkozik meg benne, egynek érzi magát a csoporttal és éntudata helyet ad a mi-tudatnak. És ugyanúgy minden csoportban vannak más összefüggések, melyekben az egyén önmaga áll, csoportjától elkülönültnek érzi magát és cselekedeteiben csak személyes érdekei irányítják. Minden csoporton belül tehát különbséget lehetünk csoportügyek és személyes ügyek között. A csoport mivoltához tartozik, hogy ez a két forma egymás mellett mutatkozik. Különbség csak abban lehet, hogy az egyik típus felülmúlja a másikat. Ebből a nézőpontból két típust különböztethetünk meg. Az egyik típusnál például a büntetés nem úgy, mint nálunk, csak a bűnöst sújtja, hanem azt a csoportrészt is, melyhez az illető tartozik és amelyet szintén felelőssé tesznek. A modern ember megütközik ezen a felfogáson és nem tudja megérteni az ilyenféle büntetést, mely a mi értelmünkben ellenkezik életünk individualista jellegével és a csoportügyek kiterjesztését jelenti. Ugyanez az eset az egyén és az állam egymáshoz való viszonyával. A régi városállamok szűk közösségi viszonya, az antik városállam, mely polgáraitól mindent megkövetel, sok tekintetben ellentéte a mai ember individualista érzésének. Adjunk nevet e két típusnak és neveztük el az egyiket a nemzetiséget jelentő latin *gens* szóval képzett mesterszóval *gentilicizmusnak*, a másikat *individualizmusnak*. Gentilicizmusnak nevezzük tehát azt a típust, ahol a csoportügyek felülmúlják a személyi ügyeket, individualizmusnak viszont azt a típust, ahol a személyi ügyeket tartják fontosabbnak a csoportügyeknél. A gentilicizmusban inkább a csoport, az individualizmusban inkább az egyéniség érvényesül és az egyes embernek nagyobb lehetősége van arra, hogy személyes érdekeit hajszolja. Természetesen e két típus nem válik el ilyen élesen egymástól a gyakorlatban, bár elvi ellentétük mindig megmarad. A következőkben néhány példával megvilágítjuk e két típust főleg a gentilicizmus típusát, mely kevésbé ismeretes.

2 Kezdjük el a gazdasági életből vett példával. Európai kereskedők kezdetlegesebb művelődési fokon álló népeknél megfigyelték a birtoklás bizonyos kollektívizmusát és ebben látták legnagyobb akadályát annak, hogy az európai kereskedőszellem nem érvényesült a benszülötteknél. Amit a benszülött ember valamilyen üzleten keresett, hamarosan át is kellett adnia valamilyen formában hozzátartozóinak. Amíg ezt a csoportszellemet össze nem zúzták, az európai kapitalizmus nem diadalmaskodhatott, mert ez a kapitalizmus a legtisztább individualizmusra épült. Természetesen nem mindig csoporttulajdonról van szó, hanem gyakran csak a személyes vagyon leadásáról kevésbé vagyonosoknak, szokás és erkölcs alapján, amint ezt kezdetleges gazdasági életben számos helyen megtaláljuk. Amint már említettük, a gazdasági éleít primitív népeknél a szolidáris segítőkészségen alapszik, mely annyira terjed, hogy általa a részeseknek nagyobb teljesítőképessége van. Így egyes primitív törzseknél az erdőt többnyire a csoport felserdült férfifiatalsága irtja, míg a földeket asszonyok művelik. Vadászat, halászat és élelmiszerek gyűjtése, még ha ezeket a tevékenységeiket együtt is végzik, nem olyan csoportügy, melyben a zsákmány az egész csoport tulajdona. Legfeljebb arról van itt szó, hogy közösen szerzik meg az egyes személyek tulajdonát. Ez azután megmagyarázza, hogy a sikeresebb halászok, vadászok vagy gyűjtők miért tartoznak zsákmányuk egyrészét a kevésbé sikereseknek átadni. Nagyon jellemző azonban, hogy ez a kötelezettség csak a húsételre vonatkozik, melyhez nem szabályos időközökben néha nagyobb tömegben is hozzájutnak, míg a szabályos időközönként birtokukba kerülő növényi táplálékot tulajdonosaik rendszerint nem adják tovább.

Általában a természeti népek tulajdonviszonyai nem felelnek meg az öskommunizmusról tanított régebbi véleményeknek. Fegyverek, szerszámok mindenütt amaz egyes emberek tulajdonai, akik a maguk igényeinek megfelelően előállítják őket és akik használat révén mintegy összenőttek velük és bizonyos értelemben közösségi viszonyban vannak a személyi használatukra szolgáló tárgyakkal. A föld azonban túlnyomóan csoporttulajdon, bár a viszonyok itt is különbözök, éspedig úgy, hogy a

mindenkori szükséglethez alkalmazkodnak. Vadásztörzseknél az egész föld fel nem osztott csoport tulajdon, melyeit minden tag használhat. Melanézia már földműveléssel foglalkozó benszülöttjeinél a föld fel van osztva egyes nagy családok között.

2 Nagyon tisztán láthatjuk a gentilizmust a morál és a jog területén. Kezdetleges kultúrfokokon a csoportok együttesen felelősek tagjaik tetteiért, ami teljes ellentéte a mi viszonyainknak, ahol személyes felelősség van. A csoportot más csoportok egységnek látják és így tagjaik magatartása elsősorban nem rájuk, mint személyekre, hanem mint a csoport tagjaira vonatkozik és tetteiket a csoport javára vagy a csoport rovására írják. Ennek az a következménye, hogy a csoport gondosan *ügyel* minden egyes tagja magatartására, olymértékben, hogy ez kultúrember számára valósággal elviselhetetlen nyomásnak tűnik. A Borneo belsejében élő maláj-törzseknél a kollektív felelősség elve uralkodik úgy a széliéinek világával, mint a többi közösségekkel szemben. Emiatt mindenkit érdekel társainak viselkedése és egyben mindegyikükben élénken él ama kötelességek tudata, melyekkel tartozik a közösségnek. Melanézia benszülöttjeinél alig találják nyomát az egyéni morálnak, helyette csoportmorál és csoport van, mivel a környezet csaknem mindig a csoportot teszi felelőssé egyes tagjainak tetteiért és ez annyira megy, hogy ha valamelyik tag lopást követ el, nem ő, hanem a csoport tartozik kártérítést fizetni.

A csoportmorál célja csak a csoport és nem az egyén jóléte. Természetesen az ellenkezőjét is elképzelhetnek, vagyis azt, hogy a csoport abban keresné dicsőségét, hogy egyes tagjainak lehetővé tenné személyiségük minél teljesebb kibontakozását. Ezzel azonban kezdetleges művelődési fokokon csaknem soha nem találkozunk. Ahol a személyiség szabad kibontakozása lehetővé válik, ott ennek legtöbbször nem a csoport, mint egység, hanem amaz egyes személyek kollektivitása az oka, akik egymásnak lehetővé akarják tenni a boldogulást. A csoportterkölcse és a csoportjogra máshol is találunk példákat. Említettük már, hogy egyes személyek károsodásával szemben a csoport mindaddig közönyösen vi-

selkedik, amíg ez a károsodás az egész csoportot nem fenyegeti. Ezenkívül azonban az egyéni morál gondolata még a tudományos erkölcsstanban is csak aránylag későn érvényesült, amiben szintén a gentilizmus hatását láthatjuk. A gentilizmus nagyon kevés teret enged a *személyi* szabadságnak és nem enged érvényesülni emberbaráti szempontokat, azonban ennek ellenére is nagy igényekkel lép fel az egyénnel szemben. A csoporttársak szolidáris felelőssége egyes tagjai tetteiért legalább nyomaiban még nálunk is megtalálható. Mielőtt a családi élet megkapta mai individualista jellegét, az egyes családtagok társadalmi helyzete sokkal erősebben kapcsolatos volt családjukkal és rokonságukkal, mivel a család ekkor még egységnek érezte magát, többnyire ugyanazon a helyen ék és az egyes családok jól ismerték egymást. A külföldön élő ugyanazon néphez tartozókat még ma is egységnek nézik, Ilymódon a gyarmatokon minden egyes európai ember felelős a többi európai valóságos vagy vélt jogtalan tettéért és megfordítva, az európai nagyon hajlamos arra, hogy általános fogalmat alkosson a színesekről és nem nagyon veszi figyelembe azok személyi különbségeit. Természetes, hogy az utóbbi esetekben különbséget kell tennünk aszerint, hogy az egyes ember valóban mint csoportjának egyes része, vagy pedig mint fájának egy példánya mutatkozik. A gentilizmus nyomait látjuk a háború idején túsok szedésében és abban, hogy egyes bűncselekményekért egész helységek lakóit felelőssé teszik. Olyan gondolkozásmód ez, amely idegenszerűen nyúlik bele a modern individualizmusba, viszont mihelyt a anodern individualizmus területét elhagyjuk, egyszere érthetővé válik.

4 Megmutatkozik a gentilizmus a vallási élet területén is, ahol két egymással ellentétes típust látunk, jelesen a népvallást és a személyes vallást. Amint *Robertson Smith*⁶⁰ szépen kimutatta, a zsidó népvallása kifejezetten népvallás volt azelőtt, hogy a próféták az egyes személyeket állították a vallási élet középpontjába. Ennek a népvallásnak csoportügyek, a nép háborús bajai és győzelmei és általában a nép jóléte volt a tartalma. A vallási kultuszban a nép mint egész mondott

hálát istenének, vagy fordult kérésekkel hozzá és ugyanúgy az ünnepek is az egész nép ünnepei voltak. Az egyes emberek bajai és szenvedései csak kevés helyet találtak ebben a válásban és amint a csoport nem jó szemmel néz „gyenge” elemeire, ugyanúgy istenük előtt is a szerencsétlenség gyakran mint valamely elkövetett bűn következménye tűnt fel. Ugyanez érvényes más népek vallásaira is, melyek mint a régi Mexikó lakói vagy a kínaiak, ne is jutottak el a prófétavallásokig. Ha pedig a kezdetleges művelődési fokon álló népek vallási életét nézzük, ott is megtaláljuk ennek csoportjellegét, úgy azonban, hogy a csoportjelleg hordozója megváltozik. Ezeknél még nem alakult ki a modern értelemben vett nép vagy törzs, ezért nincs is történetük, aminek az a következménye, hogy a vallásos életnek itt kisebb egységek a hordozói, jelesül a család vagy a nagycsalád, azonkívül törtem-csoportok. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amikor a primitív népek vallásos élete a népvallás jegyeit mutatja, ugyanakkor a személyes vallás nyomait is megtaláljuk náluk a varázslat alakjában. A varázslat (mágia) kifejezetten individuális jellegű, már csak azért is, mivel egyik legfőbb feladata betegségek gyógyítása, márpedig biológiai területen nem találunk közösségre irányuló törekvéseket. A megváltást hangsúlyozó vallások kifejezetten individualista jellegűek. Jól mutatja ezt a kereszténység története, első évszázadaiban. A római állam ellenségesen állt szemben a korai keresztény szektákkal, melyekét többek közt azért látott idegenszerűeknek, mert kiérezte belőlük, hogy a hivatalos római vallás típusával szemben, melynek gentilicista formája volt, a kereszténység már kezdetében erősen individualista jellegű volt. Később azután, amikor a keresztény egyház megszervezése véget ért, ismét nagymértékben visszatértek a csoportformához. Bizonyos tekintetben az eredendő bűnről szóló tanítás is a gentilicizmus nyomait mutatja. Egy ember bűnt követ el és ez a bűn az egész emberiségre ránehezedik. Ugyanez az, mint amikor a gentilicizmus típusában a csoport valamely tagjának bűnéért az egész csoportot felelőssé teszik. Visszatérve a totem-csoportokra és elsősorban a törzsek és totem-csoportok keletkezéséről szóló mondákra, látjuk, hogy a mondák úgy magyarázzák meg e csoportok bizo-

nyos tulajdonságait és viszonyait, hogy az ősatya valamilyen módon megszerezte magának e tulajdonságokat és az ősatya tulajdonságait természetesen az egész későbbi csoport tulajdonságainak tartják. Elmondhatjuk, hogy ez tulajdonképpen az átöröklés gondolata a társadalmi élet területén, amikor az embert elsősorban nem minit egyént nézik, hanem mint csoporttagot és nem az egyén a fontos, hanem a csoport.

5 Végül versünk egy pillantást ebből a nézőpontból a világnézetek kialakulására. A modern szellemi élet történetében a világnézetek kifejlődése az egyén autonómiája legerősebb igazolásának látszik. Ez azonban csak a modern individualizmus területén lehetséges, mert más kultúrákban a világnézet csoportügy. Az európai kultúrától különböző kultúrákban a világnézetnek nemcsak csoportjellege van, vagyis nemcsak egységes világnézetről van szó, melyet nemzetségről nemzetségre továbbadnak, hanem ez a világnézet egyben a csoport ügyének számít, a csoport felelős érte és a maga művének tartja, önérzete kapcsolatos vele és minden eltérése a csoport világnézetétől eretnekségnek számít. Ezek a világnézetek valamennyien optimisztikus jellegűek. Pesszimista világnézetek, mint amilyenek a megváltás-vallásokban vagy a prófétavallásokban vannak, individuális jellegű alkotások és nem találjuk meg őket a gentilicizmus típusában. Pesszimista világnézetet csoportok csak akkor fogadnak el, ha ezek kivételesen megtagadják a biológiai értékeket, tehát vagy aszkéta-jellegűek: vagy pedig elfordulnak a világtól. Általában azonban a kezdetlegesebb kultúrfokokon álló népek világnézete optimista. Ennek számos oka van, elsősorban az, hogy a közvéleményt a csoport erős és sikeres elemei határozzák meg és nem azok, akiket a csoport „gyenge elemeknek” minősít.

Ha mármost magunk elé képzeljük a gentilicizmus ideáltípiái alakját, néhány kiemelkedő vonását megemlíthetjük. Mindenekelőtt a csoporttagok számos tekintetben egyformáknak mutatkoznak. Ennek az a szoros kapcsolat az oka, melyben egymással állnak. Egyben azonban ez az egyformaság nagyon megkönnyíti a csoport gentilicista jellegének fennmaradását. Másfelől az, hogy

a csoportot látjuk az egyénben, ami ismét lehetővé teszi az egyformaság (uniformitás) kialakulását a csoportban. Ne feledjük el, hogy a személyiség kialakulásában rendkívül nagyrésze van a csoportnak, olyannyira, hogy ha valaki nem rendelkezik ama tulajdonságokkal, melyekkel a csoport ellátja, a csoport úgyszólván „bebeszéli neki”. Nem bánhatunk tartósan valakivel úgy, mint korlátolt vagy dacos emberrel, anélkül, hogy ezek a tulajdonságok utóbb többé-kevésbé valóban ki ne fejlődjenek benne. Ha tehát a környezet az egyéni vonásokat hangsúlyozza a» emberben, akkor ezek az egyéni vonások ki is fejlődnek benne, viszont megfordítva, ha az egyénben csak a csoportot látják és ha az egyént mint csoporttagot nézik, akkor személyi különösségei csak nehezen bontakozhatnak ki benne.

A csoport második tulajdonsága a kollektív felelősség tagjainak „jó” és „rossz” tetteivel szemben. Ez közvetlenül a gentilizmus lényegéből következik, amely szerint az egyes személyeket nem mint egyéneket, hanem mint csoportokat értékeli. A kollektív felelősség további következménye, hogy valamennyi csoporttag egész magatartásával szigorú ellenőrzés alá kerül, valamint az, hogy a csoport életrendje az élet minden vonatkozására kiterjed, ami ismét az egyformaság kialakulását teszi lehetővé.

A gentilizmus harmadik jellegzetes vonása a nagyon kifejlődött társasélet. Ez feltétele annak, hogy a már jellemzett egyformaság kialakulhasson, egyben azonban annak is, hogy a csoport tagjaiban szemléletesen tudatossá váljon. Erős csoportöntudat jellegzetes vonása a gentilizmusnak. A régi családokban faluközösségekben vagy egy vándorló néptörzs helyicsoportjaiban, a férfiszövetségekben mindenütt megtaláljuk ezt a törekvést. Megjegyezhetjük még, hogy a csoportjelleg kialakulásában nagyrésze van csoportélményeknek, vagyis a csoportban meglévő közösségi viszonyok aktuálissá válásának. Más szavakkal úgy is mondhatjuk, hogy közöe harcok és bajok, közös munkák és ünnepek kapcsoló hatásúak.

Végül a gentilizmusban nagy hajlandóság van a csoport objektíválására. Említettük már, hogy a *zászlónak* milyen szerepe van katonai egységekben, hogy mit

jelent a katonáknak ez a látható jelvény érzelmileg. Gondoljunk továbbá arra, hogy a magyar korona egyben az egész magyarság alkotmányos életének jelképe és benne az állami hatalom két tényezőjének szimbólumát látják. Ugyanilyen hatása van a családi háznak, az „ősi, nemesi kúriának”, valamint munkásszervezetek házáinak, melyeket a tagok áldozatkészségéből építettek. Ebbe a körbe tartozik, hogy a tisztviselő mintegy megismeretlenül a tagokat és az egyesületek elnökei szemmel láthatóan képviselik a tagokat. Fokozottabb mértékben vonatkozik ez az uralkodókra, akik pátriárkális viszonyok között az egész állam megszervezői.

6 Összefoglalva: Az ember természete szerint egyszerre csoportlény és személyiség. Aszerint, amint az ember személyisége, vagy csoportlény mivolta kerül előtérbe, a csoport életében két típussal találkozunk egymás mellett. Ez a két típus a gentilizmus, ahol a csoporttagok felülmúlják a személyi ügyeket és individualizmus, ahol a személyi ügyeket tartják fontosabbnak a csoporttagoknál. Az individualizmust mutatja az emberiség mai kultúrfoka általában, viszont a gentilizmus a művelődés régebbi fokaira jellemző és a gazdasági életben, a morál és a jog területén, a vallási életben mindenütt kimutatható. A gentilizmus bélyegző vonásai az uniformitás, a kollektív felelősség, a nagyon kifejlődött társasélet és végül hajlandóság a csoport objektíválására.

A TÖMEG ÉS JELLEMZŐ VONÁSAI

1 Mielőtt a tömeg jellemző vonásait sorbavennénk, nem felesleges, ha először megvizsgáljuk a *tömeg* szó jelentését. Számos tévedést elkerülhetünk vele. Az általános nyelvhasználat szerint következő jelentései vannak:

- I. A vezetettek, ellentétben a vezetőkkel.
- II. Az átlagos emberek, ellentétben az átlagon felüli emberekkel.
- III. Az alsóbb réteg (műveletlenek), ellentétben a felső

létegekkel (műveltekkel) IV. Csődület vagy általában átmeneti egyesülés, ellentétben a csoporttal. V. Testület, osztály, társadalmi réteg, faj, amikor gyakran nem tesznek különbséget, hogy a faj értelmében a csoportra mint egészre, vagy egynemű egyes lények egymásmellettiségére gondolnak. VI. Olyan emberek átmeneti egyesülése, akik a legnagyobb izgalom (extázis, pániké állapotában vannak, amikor is én-tudatuk és magasabb szellemi életük erősen háttérbe szorul, anélkül azonban, hogy a közösség értelmében mi-tudatról beszélhetnénk. VII. A fizikában: testté-kapcsolt, egymáshoz tapadó molekulák sokasága, tekintet nélkül a test alakjára. A tömeg a potenciális energia hordozója, vagyis amaz erőé, mely magában az anyagkvantumban van és nem mint kinetikus energiát mechanikus hatással kívülről közlik vele. A tömeg tehát a fizikában nem kvantitatív mennyiségi meghatározottságot jelent, mint p. o. a súly, hanem kvalitatív, minőségi meghatározottságot. VIII. A tömeg egyet jelent az anyaggal, amikor is olyan anyagok elnevezésére használják, melyeknél alapos vizsgálat nélkül nincsenek támpontok vegyi tulajdonságaik megállapítására („határozatlan tömeg”). Ezenkívül tömegnek többnyire olyan kocsonyás vagy ragadós anyagokat neveznek, melyeknek nincsen tartós, állandó alakja, hanem alakjukat a tartásukra szolgáló edénytől kapják, vagy pedig lapos alapon határozatlan, esetleges formát mutatnak („alaktalan tömeg”), így tömegről beszélnek gyári anyagokkal kapcsolatban, melyek csak megmunkálással kapják meg végleges alakjukat, például papírmasszáról, vagyis papírtömegről, mint arról az anyag-talan, egynemű anyagról, melyből a papírt készítik és megfordítva, tömegnek mondanak olyasmit is, ami elvesztette alakját (háztetőről lezuhant tetőfedőmunkás holtteste „alaktalan, véres tömeg, nincs már emberi formája”). IX. A tömeg annyit jelent, mint rakás, halom, egynemű egységek meg nem számolt sokasága („nagy rakás alma, nagy halom pénz”), amikor is a „rakás” szó szemléletesebb és inkább akkor használják, amikor az egynemű egységek halmaza szemmel látható. X. Ahol emberek pusztá térbeli halmozódása az összejött emberekben lakozó sajátos erő fogalmával kapcsolódik, ott társadalmi gondolatartalmakhoz közeledünk. Szocioló-

giai értelemben is a tömeg meg nem különböztetett egyes emberek sokaságát és általuk alkotott egésznek alaktalanságát jelenti. Ennek a gondolatnak azonban többféle változata van éspedig: IX/1. valójában csak a nagy számra gondolunk, amint ezt az ilyen szóösszetételek, mint tömegmegnyilvánulás, tömeghatás, tömeggyűlés stb. mutatják, vagy IX/2. embersokaságra értik, ha az viszonylag kisebbszámú emberből is áll, akár csődülettől, páni félelemben lévő tömegről, vagy valamilyen testület tagjairól van szó. Ebben az értelemben a tömeg az egyes embert lelki tevékenységében befolyásoló jelenség. *Le Bon* ebből a gondolatból indult ki, áruikor tanulmányozta, hogy az egyén milyen változásokon megy át, ha a tömegbe lép. Egyben itt van az eredete az egyén – tömeg antitézisnek, mely számos félreértésnek, főleg helytelen értékítéletnek volt az oka és innen ered a tömegszuggeszióra vonatkozó lélektani törvény is. IX/3. Rokon ezzel az, amikor úgy beszélnek a tömegről, hogy egyes egyéneket kiemelnek belőle. Ebben az értelemben a tömeg szó-
nak erős negatív árnyalata van („ezt nem érti meg a tömeg”, „oda kell vetni valami koncot a tömegnek”, „a vélemény nélküli tömeg”). Az ilyen szólások mélyén az a gondolát lappang, hogy vannak bizonyos számú egyének, akik személyiségnek, egymástól jól megkülönböztethető egyéniségeknek tartják magukat, tényezőknak, akikkel számolni kell. Rajtuk kívül azután ott van amaz egyének tömege, melyben egyik ember éppen olyan, mint a másik („szürke tömeg”), akiknek semmiről sincs önálló véleménye és akik csak mennyiségük és nem minőségük alapján számítanak. Ennek a gondolatnak válogatás az alapja és el lehet mondani a tömeg ilyen fogalmáról, hogy „megmértek és könnyűnek találtattak”. Az ilyen tömegben még csak rétegeket nem különböztetnek meg, nem alkalmaznak rájuk semmiféle osztályozó mértéket és mint az általános szólás mutatja, úgy vélik, hogy egyik olyan, mint a másik, egyik eb, másik kutya”. Ugyanezt a gondolatot megtaláljuk mái tárgyra alkalmazva, amikor tömegcikkéről és tömegáruról beszélnek. Tömegáru a nagymennyiségben előállított sablonok egyforma áru, melynek egyes példányai semmi különös eltérést nem mutatnak és amely-

nél egyik példányt a másik példánnyal létezés szerint fel lehet cserélni. Hasonló értelemben beszél az arisztokrata a népről. IX/4. Végül tömeg sajátos értelemben forradalmi vagy kirobbanó tömeget jelent, és pedig a benne meglévő sajátos dinamika nézőpontjából. Ilyenkor nemcsak arra a titokzatos erőre gondolnak, mellyel a tömegek rendelkeznek, hanem a forradalmi tömeg észszerű mértékekkel fel nem mérhető, kiszámíthatatlan tevékenységére és viszonyára vezetőihez.

A tömegre vonatkozó vizsgálatokban különbséget tesznek ezenkívül még konkrét és absztrakt (*Wiese*) és ennek megfelelően ható és látens tömeg között (*Vleugels*). A „tömeg” szó most felsorolt különböző értelmezései a következő megegyezéseket mutatják: *a)* A tömeg egymáshoz hasonlóan nézett olyan egyének meg nem határozott nagyságú sokasága, akiket egyformaságuk miatt nem különböztetnek meg egymástól, *b)* Ez a meg nem határozott nagyságú sokaság alakatlan. Ha már most az *a)* és *b)* tételeket összefoglaljuk, úgy a tömeg meg nem számolható, vagy legalább is meg nem számolt, hasonló részegységekből alakult tagozatlan egééz.

2 Ezekután elemezzük a tömeg különböző típusait. Nagyszámú ember egy helyen véletlenül is összegyűlhet, más szavakkal: térbeli akkumulációjuk esetleges lehet. Ilyen a világvárosi ucca este, az üzletek bezárása után, vagy az embertömeg, amely szép nyári napon egy kirándulóhely kerthelyiségét megtölti. Az, hogy emberek itt véletlenül vannak együtt, már mutatja, hogy személyfeletti egység az itt egybegyűlt embereket nein foglalja össze. A jelenlévők általában nem ismerik egymást, ami nem jelenti azt, hogy kisebb összetartozó csoportok vagy párok nem akadnak köztük, vagy hogy ismerősök véletlenül találkoznak. Az egyes emberek, párok vagy kisebb csoportok a legkülönbözőbb irányokból jönnek, mennek és szüntelenül váltakoznak. Csak a zsúfoltság látható képe állandó. Olyan embertömegek ezek, melyekben nagyon magányosan érezhetjük magunkat és amelyekbe azért is elvegyülhetünk, hogy a körülöttünk hullámzó tömeggel ellentétben, annál világosabban érezzük elhagyatottságunkat („magam va-

gyok, de nem egyedül”). Röviden: heterogén, nem egy-nemű embertömeg ez, fizikai, nem tulajdonképpeni társadalmi jelenség.

Kissé más már a helyzet népszórakozóhelyeken a mutatóványos bódék előtti téren, vagy a színházi nézőtérén összegyűlt embereknél. A tömeget alkotó egyének gondolat- és érzettartalmai ezeken a helyeken tárgyilag azonosak. Tárgyuk a bemutatott mutatóványok és az előadott színművek. Megvan-e itt a személyfeletti egység az összegyűlt emberekben? Ha figyelembe vesszük, hogy a csoport lelki bélyegző vonása az, hogy tagjai mi-tudatban egyesülnek, mi-kapcsolatokban vannak egymással, vagyis olyan lelki tevékenységük van, mely nem az egyes tagok között, hanem minden egyes tag és a személyfölötti csoport között keletkezik, úgy azt mondhatjuk, hogy ez az egység itt sincs meg. Ha mármost ezt a gondolatot elmélyítjük, megállapíthatjuk, hogy a műélvezet eszményi formája valóban az lenne, hogy a művészi alkotást „közösségben” élvezzük az egyéni műélvezet helyett. Különösen vonatkozna ez a színművekre és a zenére, kevésbé a képzőművészet és az irodalom alkotásaira. Ez azonban annyit jelentene, hogy a műremeket közösen éljük meg. Valójában azonban a modern kultúrfokon nincs már erről szó és a színházi közönséget ilyen értelemben vett közösségnek nem nevezhetjük. Nem nevezhetjük még pedig azért, mert bár a tárgy, az előadásra kerülő színmű azonos, mégis a nézők lelki tartalma egyénenként különböző. Száz színházlátogató az előadott darabost mint száz én éli át. Ugyanez vonatkozik a hangversenyekre is és egyáltalában nem mondhatjuk, hogy a színházi közönség vagy a hangversenyen összegyűltek a művészi élményben szubjektíven a többiekkel összekapcsoltan mi-nek érzik magukat, vagy hogy ez a „mi” tárgyilagosan is megvan. Jól megmutatja ezt a rádióban közvetített hangjáték, melyet gyakran milliók hallgatnak végig, ki-ki a maga lakásán, anélkül, hogy csak sejtelmük is lenne a velük együtt hallgatók számáról vagy meglétéről. A legtisztábban megmutatkozik itt a hallgatók magatartása, kik mindnyájan külön „én”-ek és nem érzik magukat „mi”-nek. Nem változtat ezen az sem, hogy a színházban vagy a hangversenyteremben az emberek együttvannak. A kö-

zönségnek ezeken a helyeken nincsen személyfölötti objektív jellege és csak annyiban különbözik ez a tömeg az előbb jellemzett tömegtől, hogy együttlétük alkalmas ad időszakos, pillanatnyi csoportok kialakulására. Ez a tömeg valóban részesülhet a közönség élményében, azonban ez néni feltétlenül szükséges.

Más vonásokat mutat az, amikor meghívott közönségnek adnak elő egy színdarabot, valami egyesület tagjainak, vagy ünnepi játékot rendeznek ilyeneknek. Ilyenek például a bayreuthi Wagner-előadások, melyek jóformán az egész világról egyesítik a Wagner-imádozókat, vagy azok a díszelőadások, melyeket például valamilyen teatiület (kongresszus) tiszteletére rendeznek. Ebben az esetben is nem a/ előadott színmű teremti meg a közöséget, hanem a .művészi élményben egy már meglévő közösség tagjai egyesülnek, a közönség személyfölötti, objektív jellegű csoport hordozója és a tagoknak itt igazi, mi-élményben van részük. Csak nem szabad elfelednünk, hogy a „mi” már megvan, még mielőtt a függőnyt felhúzzák és a karmester elfoglalja a helyét. Várakozásteljesen nézik és egy közösséghez tartozónak látják magukat már az élmény előtt.

Ebben az összefüggésben meg kell emlékeznünk azokról az előadásokról is, melyeket valamilyen közösség tagjai rendeznek a közösség többi tagja számára. Bizonyos értelemben azt mondhatnánk, hogy itt a cselekvők (latinul a színészt „actor”-nak nevezik, az „ago”, cselekezem jelentésű szóból) és a nézők „összefolynak”. A nyújtott műélvezet ezért egészen más.

3 Más típus a csődület, amikor például valamilyen uccai balesetnél számos ember mint néző összegyűl. Ha mármost az ilyen tömeget jellemezni kívánjuk, legcélszerűbb, ha végigkísérjük kialakulását. Forgalmas hídról valaki vízbeveti magát. Először csak néhányan állnak meg a járókelők közül, azok, akik közvetlen közelében voltak és az eseményt látták. A többi ember, aki azután csatlakozik hozzájuk, utánzó ösztönének hatása alatt van. Nemcsak azért állnak meg, hogy ők is láthassák azt, amit kevesen láttak, hanem megállnak, mert látják, hogy a többiek állnak és úgy vélik, hogy „történt” valami. Erről kísérletileg is meggyőződ-

hetünk. Álljunk meg egy népes uccán és kinyújtott nyakkal nézzünk felfelé vagy magunk elé. Néhány pillanat múlva már számos ember áll körülöttünk, emberek, akik éppolyan kevésbé nem látnak semmit, mint ahogy mi sem látunk. *Le Bon* ezt a jelenséget ragályhoz hasonlítja. Valójában „azonban csak arról van szó, hogy emberek utánozzák egymást. És az össze gyülekezés az utánzás következménye. Az így összegyűltek belsőleg többnyire érdektelenek és az áldozat sorsa „nem szívügyük”. Az esemény szenzáció éhségüket elégíti ki. Ingyenes színelőadás vagy cirkusz. Jól látjuk ezt abban, hogy az összegyűltek gyakran közönyös vagy szívtelen megjegyzéseket tesznek, melyekben semmi sem mutatja, hogy egy ember sorsáról van szó. *Geiger* két szép megfigyeléssel bizonyítja ennek helyességét; első esetben filmfelvétel céljaira vízbeugrott egy leány és a szcenárium értelmében egy „nemes ifjú” megmentette. Pár héttel később, majdnem ugyanazon a helyen, egy leány öngyilkossági szándékkal a vízbeugrott és egy bátor fiatalember nagynehezen megmentette. Mármint, eltekintve arról, hogy az összegyűltek csak nagyon kevesen voltak tisztában az első jelenet igazi céljával, a nézők mindkét esetben teljesen egyformán viselkedtek. A második esetben is úgy viselkedtek, mintha valami izgalmas filmet néznének végig és szinte sajnálták, hogy a bátor megmentenek hamarosan sikerült a vízbeugrott leányt kihúznia és így a szenzáció legnagyobb része, a leány halálvergődése és elmerülése nem történt meg. Ebből azonban nem szabad az összegyűlt egyének lelki aljasságára következtetnünk, a jelenség magyarázata inkább a nagyvárosi emberek lelki elszigeteltsége, kik megszokták már azt, hogy „semmi közük sincs mások dolgaihoz”, „nem avatkoznak bele mások ügyeibe”. Jól látjuk ezt, ha a jelenet egyik nézőjét másnap egy tüntető felvonulás tagjának képzeljük. Ha ilyenkor egyik előtte menetelő ember a hőségtől elveszti eszméletét és össze-rogy, több más társával együtt azonnal odaugrik majd és igyekezni fognak eszméletlen társukat magához téríteni. Az előbb jellemzett jelenséget ebben az esetben a körük sereglő, sorfalat alkotó nézők között láthatjuk. A jelenség magyarázata, hogy a tüntető felvonulásban résztvevő ember már egy közönség tagja és a többiek,

akik körülötte fáradoznak, ugyancsak ennek a közösségnek tagjai és mint ilyenek, a közösség egyik tagját akarják: megmenteni.

Az ilyen csődületnek tipikus közönsége olyan emberek, akiknek semmi dolguk sincs, az uccán „lógók”, a céltalanul „sétálók”, emberek, akik hálásak mindenért, amivel haszontalan idejüket kitölthetik. Hivatásos nézők. Ha mármost ezt a gondolatot összekötjük ama gondolatokkal, melyeket a nézőkkel és cselekvőkkel kapcsolatban már elmondtunk, úgy azt is mondhatjuk, hogy az ilyen tömeget alkotó egyének csak nézők, a cselekvők hiányoznak. Az ilyen csődület feltétele a modern városok társadalmi szerkezete és forgalmi viszonyai, az, hogy minden pillanatban, gyakran sokszáz, vad idegen ember fordul meg ugyanazon a területen. Jól mutatja ezt, ha ugyanilyen nyílt uccán történő balesetet olyan kis faluban képzelünk, ahol mindenki ismeri egymást. Itt is csődület támad, azonban egészen más jellegű. A szerencsétlenül járt emberen mindenké előtt balesetének közvetlen szemtanúi akarnak segíteni és a későbbben csatlakozók önként résztvesznek a mentés munkájában. A tulajdonképpeni csődület csak a már bevégzett mentőmunka után, mint falusi pletyka mutatkozik, összegyűlnek a mentők és a közvetlen tanúk körül, akiknek akkor el kell mondaniuk a történetet. Nyilvánvaló, hogy számos nézőnél itt is nagy szerepe van a kíváncsiságnak, míg azonban a nagyvárosi csődületekben a kíváncsiság csak szenzációéhség, ebben az esetben a kíváncsiság személyes és társadalmi részvétellel is keveredik. Az uccai csődületek más árnyalatát mutatja, amikor *csak* azért gyűlnek össze, hogy lássanak valamit. Körülállják a csemegeüzlet kirakatát, amelyben élő rákok vagy teknősbékák mászkálnak, szájátva nézik a léggömböket, melyeket a szerencsétlen léggömbáros véletlenül eleresztett. Az ilyen csődületek néha fogadási kedvvel is párosulnak, főleg az angolszász országokban.

4 Az ilyenféle csődületek nem mutatják a társadalmi objektív képződmények jellegét és a résztvevők két típusát különböztethetjük meg bennük, azokat, akik valóban látják a csődület okát és másokat, akik őket utánozva, egy „érdekes” látnivaló reményében

csatlakoznak hozzájuk. Az ilyen csődületekben nem beszélhetünk sajátos kollektív érzésről és mint a tapasztalat mutatja, a csődületet alkotó egyének mindegyike „saját magának” bámul. Bizonyos azonban, hogy az efféle csődületek némelykor önként egyenlő cselekvésekre, vagy egyforma viselkedésre ragadtatják magukat, így ha előbbi példánkat továbbvezetjük: a vízbeugrott leányt végre nagynehezen kimentik és az izgalom tulajdonképpen oka ezzel el is múlik. Ott fekszik az átázott ruhájú, zilált, kuszahajú leány a kövezeten. Még félig eszméletlen és kétszeresen szánalomraméltónak tűnik. A körülállók közül valaki véletlenül kiejti e szavakat: „boldogtalan szerelem”, „elcsábították”, „nyomorában tette” és máris megnyílnak az erszények, először az egyik, azután a másik ember vesz elő pénzt, azután majdnem mindnyájan, kivéve azokat, akik mint a mutatványos bódék körül szoktak, elódalognak, amikor a perselyes ember hozzájuk közeledik. Ezt a helyzetet is sokan sokféleképpen igyekeztek megmagyarázni, legtöbbször utánczást és ragados példát találtak benne. Egy másik példa közelebb visz a kérdés megoldásához, jelesül ahhoz, hogy ezt a jelenetet egyéni utánczással lehet-e megmagyarázni, vagy pedig fel kell tételeznünk, hogy az összegyűltekből objektív kapcsoltág érzése van és ennek eredménye a most leírt kollektív magatartás. Egy rendőr igyekszik valamilyen csődületet feloszlatni. Eredmény némelykor – nem mindig – ellenállás az államhatalom képviselőjével szemben. Néhányan eltávoznak majd a rendőr szavaira, mások talán „egyesült erővel” állástfoglalnak a rendőrrel szemben. Vajjon testületi szellem az indítéka ennek az ellenállásnak, vagy pedig az egyes emberek azért tanúsítanak ellenállást, mert nem akarják, hogy a rendőr szórakozásukban zavarja őket? Vagy pedig csak az az ellenállás magyarázata, mert általában nem szeretik a rendőröket? Más szavakkal: halmozott egyéni ellenállásról vagy kollektív ellenállásról van itt szó? Egyes embereknek csak azért van bátorságuk ellenállni, mert sokan vannak? És ha kollektív ellenállásról van szó, azért következik ez be, mert a rendőri parancs pillanatában már megvolt a csoportegység, vagy pedig a csoportegységet, amely a tényleges ellenállásban megnyilvánul, csak a rendőr parancsa vál-

totta ki? Latjuk, hogy számos kérdés tolakodik elénk. Igyekezzünk néhány gondolattal megvilágítani ezt a helyzetet. Valóban vannak, akik mint egyes emberek, nem szeretik a rendőrséget, különösen akkor, ha az aktuálisan megzavarja szabadságtudatukat. Másrészt azonban az, hogy egy uccai járókelő engedelmeskedik a rendőrnek és hallgat a szavára, mert a rendőrnek gumibotja, revolvere és kardja van, sípjával segítséget hívhat és veleszemben az uccai járókelő védtelen, viszont azonban száz főből álló tömeg ellenállást fejt ki, még nem bizonyítéka a kollektív magatartásnak. A csődület tagjainak bátorsága nem kollektív értelemben is fokozódhatik. Egyszerű, gyors számolás lehet az alapja: száz ember ellenállást fejthet ki egy szál rendőrrel szemben, mert mind-egyikükre csak $\frac{1}{100}$ rendőr jut. Figyeljük meg azonban, hogy az; ellenállás a rendőrrel szemben eleinte általában passzív természetű. Egyes ember, amikor a rendőri megállítja, hallgatva vagy morogva, azonban engedelmeskedik. A csődület azonban először meg se hallgatja a rendőrt, a jelenlévők, akikhez a rendőr odalép, úgy tesznek, mintha nem is nekik beszélne, elindulnak, hogy pár pillanattal később a csoportnak egy másik részén ieniét megálljanak. Nyilvánvaló, hogy itt utánzóöszönünk tevékenykedik, mert ha rendőr nem is jön, akkoi is sokáig együttmaradnak még azután, hogy már semmi látnivaló nincs. Várják, hogy mikor „oszlanak fel”, mikor indulnak el legtöbben, hogy a feloszlást is utánozhassák. Ugyanez a helyzet a rendőri beavatkozásnál is. Mintha csak azt várnák, hogy valaki azt mondja: „kezdje el valaki és akkor mi is követni fogjuk”. Elmondhatjuk, hogy a bátorságot itt nem annyira a csődület tagjainak kollektív magatartása okozza, mint inkább az, hogy a csődület tagjai névtelenek és a passzív ellenállás ebből ered. Csak amikor a rendőr tettelesen beavatkozik, megragad valakit, „kiemel a tömegből”, vagy ha a csődület valamelyik tagja erőszakosan lép fel vele szemben és például mellbevágja a rendőrt, akkor mutatkozik a csődületben aktív ellenállás, amely azonban már kollektív magatartást mutat.

A példa a határesetek közé tartozik. A csődület olyan jelenség, amely bizonyos körülmények között átmenetet alkothat rövidéletű emocionális csoportosuláshoz,

társadalmonkízüli tényezők megkönnyíthetnek. Ilyen tényezők a térbeli együttlét és az átmenetileg egyirányú, ugyanarra a tárgyra központosított kíváncsiság. Ha már most az így összegyűlt emberekkel szemben kívülről fellép valaki, aki a csödületet egységes tárgynak nézi, úgy a sokaság átmenetileg csoporttá válhat. Úgyis mondhatjuk, hogy például száz összegyűlt ember még száz különálló egyén, aki szemben áll velük, csoportnak látja őket, számára optikai egységet jelentenek. Kérdésünk mármost úgy hangzik, milyen hatása lehet az egybegyűltekre annak, hogy tudatossá válik bennük az, hogy valaki kívülről osztatlan egésznek nézi őket és mint osztatlan egészszel bánik velük. A szétoszlató parancsnál mindenki úgy viselkedik, mintha nem róla volna szó, ha azonban a rendőr galléron ragadja valamelyiket, úgy tesznek, mintha valamennyiüket galléron ragadta volna. Felébred bennük az összetartás, ami már a csoportlét egyik jele. Más képet látunk, ha nem álló, hanem mozgó, helyét változtató csödületről van szó. Például, ha néhányan valamilyen célból megindulnak és mások egymásután csatlakoznak hozzájuk. („Gyerünk a várba!”) Először csak néhányan vannak, azután egyre többen lesznek, míg végül kialakul egy tüntető menet. Itt már átmeneti jelenséget látunk a forradalmi tömeg felé, mely külön típus.

5 Ismét más jelenség a pánik. Általános felfogás szerint ez heterogén elemekből összetevődött kollektív képződmény, mely a rémület pillanatában egyneművé válik. Ez a felfogás téves: képzeljük el egy nagy áruházban többszáz embert. Fel és alá járkálnak, vásárolnak és nézelődnek. Egyszerre valamelyik árusítóasztal mellől halvány füst emelkedik fel, amit meglátnak néhányan és valamelyikük elkiáltja magát: „Tűz van!” Ebben a pillanatban a jelenlévők mind kifelé rohannak. Minden egyes embernek csak az a kívánsága, hogy kimeneküljön. Életben az marad, aki idejekorán ki tud bontakozni a többiek közül, eléri az ajtót és az uccára kerül. A veszedelem a jelenlévőket külön-külön mint egyes személyeket fenyegeti. Ezért minden egyes emberben külön ébred fel az életakarát és a vak életakarát hatalmasodik el rajta, amikor kíméletlenül fellök és legázol mindenkit,

gyengébb nőket és gyermekeket, akik útjában vannak. A színházézésekről, elsüllyedő hajókról szóló jelentések telve vannak ilyen leírásokkal. Minden egyes ember elkeseredett harcot vív életéért, mindegyik élni akar, még ha valamennyi többi ember el is pusztul. Az ember soha nem annyira egyes lény, mint a pánikban. Nem változtatnak állításainkon a kivételek sem. Az, hogy az anya berohan az égő házba gyermekéért, megmenti, de ő maga az égő házban leli halálát, nem a pánik körébe tartozik és a családi étellel magyarázható esemény. Ugyanígy nem jelent ebből a szempontból semmit az sem, hogy néhány ember a pánikban hősiességével a többiekért akarja megmenteni. Magas erkölcsi és értelmi színvonalon álló emberek ezek, akiknek magatartását a pánik csak veszélyezteti, de az általános rémület és fejetlenség nem tud elhatalmasodni rajtuk. Kollektív egységet hiába keresünk a pánikban.

6 A tömeg eddig elemzett típusai mind térben és időben pillanatnyilag érzékelhető sokaságok, melyek éppen ebben különböznek egy testület vagy egyesület tagjaitól, ahol a sokaságnak nem kell feltétlenül együttlennie és mégis megvan a testület vagy egyesület képzetében. Testület testület, egyesület egyesület marad akkor is, ha tagjaik nem gyűlnek mind egyhelyen és egyidőben össze, ha tagjaikat nem *látják* együtt. Az előző típusokat optikai egységeknek nevezhetjük. A néző az egyhelyen tömörült sok embert egységes tárgynak, *egy csomó* embernek látja, míg a testületeket és egyesületeket alkotó részeknek, az egyes embereknek tartós szerkezeti egysége van, a fogalomnak itt nem optikai érzéklés az alapja, hanem az a láthatatlan egység, a csoport, amely miatt a részeket „tagok”-nak nevezzük és egységes sokaságnak minősítjük. Ehhez azonban mingyárt új képzet is járul, a vezetés gondolata. Az egységes sokaság aktív és passzív részre, vezetőkre és vezetettekre bomlik, amikor is viszonylag mellékes most, hogy az aktív részt egy személy, néhány személy vagy egy réteg képviseli. A vezetőket elkülönítjük a sokaságtól, a tömeg kevesekre („kiválasztottakra”) és sokakra oszlik, felmerül a vezetés kérdése a tömegben és vele a kérdés, hogy a csoportra megállapítható törvényszerűségek vonatkoz-

nak-e és mennyiben vonatkoznak a tömegek és vezetők viszonyára. Figyelembe kell vennünk továbbá, hogy amikor a „keveseket”, akikben vezetőket lát a sokaság, szembeállítjuk a sokasággal, akkor *társadalmi oldaláról* vizsgáljuk ezt a jelenséget, míg más gondolati összefüggésekben, amikor a közösség mozzanata kerül előtérbe, a „kevesek”-et szükségképpen a „sokak”-hoz kell számítanunk.

Megvilágítja az elmondottakat a következő képtípus, a testület (kollégium) és a gyűlés. A testület objektív jellegű társadalmi egyesülés. Hordozója több személy, tkiknek száma azonban korlátolt. Rendeltetése bizonyos feladatok megoldása, emiatt az intencionális jelleg nyomatékosan kifejezésre jut benne, viszont az emocionális, indulati vonások általában nem érvényesülnek. Ilyen testületek a parlamentek, egyletek vezetősége, választmánya, végrehajtóbizottsága, hatóságok tisztviselői, például bírói tanácsok stb. Ezekben is különbséget tehetünk vezetők és vezetettek között, ez a viszony azonban a testületek szerkezete szerint különbözően alakul és más egy bírói tanácsban, mint valamilyen egyesület vezetőségében. A vezető gyakran csak „első az egyenlők közt”, feladata technikai és nem ritkán csak reprezentáló. Más esetekben, ahol a testületet nem egyenlő szaktudású emberekből állítják össze és csak a vezető az, aki szaktudással rendelkezik, a tagok majdnem kivétel nélkül elfogadják a vezető véleményét. A vezetők és vezetettek ellentétét ebben az esetben a tudás különböző foka enyhíti, de ugyanígy csökkenti esetleges ellentétüket az is, hogy a testület aránylag kevés tagból áll és hogy szándékosan „tárgyilagosa” akarnak lenni. Természetes, hogy amikor testületről beszélünk, működő testületre és a tagokra mint a működő testület tagjaira gondolunk és nem a tagok viszonyáról testületükhöz, vagy egymáshoz hivatalos tevékenységükön kívül. Az idevágó jelenségekkel már foglalkoztunk és az elmondottak megismérlése felesleges.

7 Végezetül ebben az összefüggésben meg kell emlékeznünk a gyűlésről. Kívülről nézve a gyűlés szintén emberek egyhelyen és egyidőben való tömörülése, azonban bizonyos előre megállapított és a gyűlésen résztvevők által túlnyomórészt már előre ismert cél vagy

célok érdekében. Ezt a célt (célokat) a gyűlést egybehívók határozzák el és tudatják előre vagy (és) a helyszínen a megjelentekkel. A gyűlésből hiányzik tehát a véletlen és esetlegesség mozzanata, ami megvan például a csődületben.

A gyűlésnek két főfaját különböztetjük meg: *a)* Valamilyen „csoport” tagjainak gyűlését, ilyenek például a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségébe tartozó vas- és rézesztergályosok, marósok stb. évi taggyűlése, vasárnap délelőtti istentisztelet, családi tanács, értekezletek stb; *b)* Alkalmi, ismert latin kifejezéssel *ad hoc* gyűlés, mint amilyenek a népgyűlések, választói gyűlések, képviselők beszámolóí választóik előtt stb. Tágabb értelemben ideszámíthatjuk a színházi és hangversenylátogató közönséget is. A kettő (*a* és *b*) között az a különbség, hogy míg a gyűlések első faja (*a*) tartóé, személyek feletti kollektív egységek jegyében zajlik le és ennek megfelelően csak a csoport nézőpontjából ítéltető meg, amelynek életfunkciója, addig a gyűlések máéik fajánál (*b*) a kollektív egység objektív értelemben nincs és ha fel is tesszük, hogy megvan, akkor is csak a gyűlés tartama alatt van meg, mert csak magán a gyűlésen alakulhat ki és tapasztalható.

Ezenkívül az *a)* fajhoz tartozó gyűléseknél nem szükségéé, hogy valamennyi tag személyesen jelen legyen a gyűlésen és a viszonylag kis taglétszámú egyesületeket kivéve, valamennyi tag nincs is jelen. Ennek ellenére is azonban a gyűlés „határozatképes”, a jelenlévők az egész egyesülést képviselik és az egész egyesülés nevében döntenek az előterjesztett kérdésekbén. (Bizonyos tekintetben kivétel a részvényesek gyűlése, ahol bizonyosságú részvényes megjelenését törvény követeli.) A kollektív egység, melyet a gyűlés kifejez, több egyénre vonatkozik, mint ahányan pillanatnyilag ottvannak, az egyesülés ősztagjaira vonatkozik. Ezzel szemben a nép gyűlés kollektív egysége, amennyiben megvan, csak a gyűlésen jelenlévőkre terjed és semmiképpen sem vonatkozik azokra, akik nincsenek ott. (Gondoljunk arra, hogy távollévők néha levélben vagy távirattal közlik a gyűlésen résztvevőkkel csatlakozásukat a gyűlés határozataihoz.) Mélyítsük el most valamivel jobban a kollektív egység kérdését, A pártgyűlés (kongresszus) és a választói gyű-

lés különbségei útbaigazítanak. Mindkettőt párt hívja össze, a párt gyűlésen azonban csak küldöttek vehetnek részt, míg a népgyűlésen akárki ott lehet. A pártgyűlés tevékenységét és résztvevői magatartását megszabja a pártprogram és a gyakran éles viták eoha nem lépik át a program kereteit, a felszólalóknak csak egészen kivételesen „robbantás” a célja. („A célban mindnyájan egyetértünk és csak a célhoz vezető eszközök megválasztásában van köztünk különbség.”) A választók gyűlése nyilvános, ellenfelek is megjelenhetnek. A szónokok célja ismertetni a párt álláspontját a napirenden lévő kérdésben, megerősíteni a párthoztartozók meggyőződését, lelkesíteni őket, meggyőzni igazukról az ingadozókat és új híveket szerezni „igazságuknak” a közönyösek és azok közül, akik nem döntöttek még állásfoglalásuk kérdésében. Kérik a megjelentek bizalmát és azt, hogy bizalmuknak a szavazás alkalmával adjanak kifejezést. Az esetleg jelenlévő ellenfelek igyekeznek a szónokokat közbeszólásaikkal megzavarni, meg akarják akadályozni egységes hangulat kialakulását, vagy a gyűlés „sima és méltósággteljes lefolyását”, megzavarják a gyűlést, néha verekedésre is sor kerül és sikerül a gyűlést „robbantaniok”. Ebben az esetben, ha ellenfelek is ott vannak, bajosan beszélhetünk már kollektív egységről, mint ahogy Geiger találó megjegyzése szerint nincs kollektív egység a harctéren egymással szembenálló csapatok között sem.

9 Ezekután most még csak a teljesség kedvéért rögzítsük meg gondolatban a *forrongó sokaságot*. Képzeljünk el egy szabad ég alatt tartott nagygyűlést a forradalmi erjedés idejében. Ez a tárgya a legtöbb idevágó kutatásnak. Miket figyelhetünk meg a forrongó tömegen? Térben összegyűlt sokaság ez, melyet vezetők irányítanak, vezetők, akiket a mozgalom sikere szerint hősöknek, a nép barátainak, vértanuknak, lelkiismeretlen agitátoroknak, uszítóknak, felelőtlen demagógoknak neveznek. Az egybegyűltek heves izgalom állapotában vannak, egyes kutatók szerint könnyen befolyásolhatóak és fanatikusak. Hiányzik belőlük az egyén minden erkölcsi és szellemi ereje, erkölcsi és értelmi színvonaluk kisebb, mint a tömegen kívül, ugyanakkor azonban, minden kor-

látot áttörnek és fokozott mértékben megmutatkoznak indulataik, a gyűlölet, nagylelkűség és vakmerőség. Dühös rombolni akarás, minden építőerő és szándék teljes hiánya a további ismertetőjelek, melyeket szaporíthatunk néhány, a forradalmi tömeg szerkezetére vonatkozó megjegyzéssel.

A csődületnek nincs vezetője és szerkezetét nézve nem is lehet. Katonacsapatot vezetnek, a dolgozó rabszolga-csapatnak vezetője van, ezeket a vezetőket azonban külső erő állítja helyükre, erő, mely kényszerrel együtt-tartja a csapatok tagjait. A forradalmi tömegnek is van vezetője, aki azonban magából a tömegből kerül ki és akit a tömeg választás nélkül vezetőjének elismer; nem fizikai erő állítja élre, hanem a tömegben résztvevők önkéntes, érzelmi aktusa. A forradalmi tömeg objektív csoportjellegét már ez is bizonyítja.

Az objektív csoport jelleg további bizonyítéka a forrongó tömeg aktivitása, aktivitást láthatunk a csődületnél a amikor ellenáll valamilyen kívülről ható erőnek, ez az aktivitás azonban védekező, repulzív, sokszor csak passzív ellenállás. A forradalmi tömeg aktivitása támadó, gyakran ott is megmutatkozik, ahol nem ütközik ellenállásba. Azonkívül mindig bizonyos, rajta túlmenő intencionalitás, szándékosság is van benne, melyet nem találunk meg a csődületben. A forradalmi tömeg intencionalitása szolgálatába állítja erőit, melyek megnyilvánulásukban arra mutatnak, hogy személyfeletti, kollektív forrájuk van. A forradalmi tömegben a csoport valamennyi belyegzővonását megtaláljuk. A forradalmi tömeg ezért csoport és a következőkben csoportjellegét bizonyító vonásai felsorolása után mint csoportot vizsgáljuk.

9 Említettük már, hogy a tömeg hatóerejét és a hatalmakat, melyek a forradalomban kiszabadulnak belőle, nem magyarázhatjuk meg a tömegben résztvevő egyének egyéni energiáinak összegével. A legtöbb kutató, aki tömeglélektannal foglalkozik, ebből a kérdésből indul ki és erre igyekszik felépíteni elméletét. Egy bizonyos pillanatban, valamiféle addig figyelemre nem méltatott külső inger következtében, összegyűlnek emberek, akik különben számos szállal kapcsolatosak, pillanatokra, órákra vagy napokra elfeledkeznek tartós társas

kapcsolataikról és közösen olyan cselekedeteket visznek véghez, melyek tartalmuk és szerkezetük szerint egészen távolállnak tőlük, mint egyénektől, ugyanakkor azonban teljesen távolállnak addigi társadalmi kapcsolataiktól is. Már ez a jelenség is eléggé bizonyítja, hogy a forradalmi tömegnek külön törvényszerűségei vannak. Ha mármost ezt a jelenséget összekapcsoljuk eddigi ismereteinkkel, úgy még a következőket állapíthatjuk meg. Nincsen igazi forradalom, amelyben tömegek részt ne vennének. Ha különbséget teszünk érték, mint alakító elv és társadalmi forma, mint az alakító elv eredménye között, úgy azt mondhatjuk, hogy a forradalom célja a régi idejétmúlt értékek helyébe állított és helyesnek tartott új értékek alapján a társadalmi formák összezúzása, hogy helyükbe az új érték alapján új társadalmi formákat létesítsenek. Ilyenmódon minden forradalom két folyamatból áll, romboló- és alkotótevékenységből, A romboló munkát a forradalmi tömegek végzik el. A forradalom egész ideje alatt a társadalom szüntelen erjedésben, nyugtalanság állapotában van és a forradalom végét éppen az jelenti, amikor a diszharmónia helyébe új harmónia lép.

Ami már az értékek felcserélését és egymásutánját illeti, figyelembe vehetjük a következőket. A nemesség számára nyilván az *állam* a döntő szociális forma, ez az oka, hogy a francia nagy forradalom elsősorban az államhatalom megváltoztatására törekedett, röviden „államforradalom” volt. A polgárság sokkal lényegesebbnek tartja az államformánál a *közgazdaságot*. Az utóbbi évek német forradalma azért az állam szerkezetének átalakításával csak aránylag keveset ért el. A polgárság, mint uralkodó réteg, nem tartja túlságosan jelentősnek az államformát, viszont annál nagyobb ellenállást fejt ki minden olyan kísérlettel, mely a gazdasági élet átalakítását célozza és inkább hajlandó eltérni az államformának minden elképzelhető alakulását, ha ezzel meg tudja menteni gazdasági rendszerét, vagy legalább is úgy látja, hogy gazdasági életében az állam közvetlenül nem fenyegeti. Ha mármost a reformációban is forradalmi mozgalmat látunk, amit annál is könnyebben megtehetünk, mert a reformáció kapcsolatos volt a parasztháborúkkal, úgy nyilvánvalóvá válik, hogy ebben a korban a társa-

dalmi formái voltak a legnevezetesebbek az uralkodó réteg helyzetére. Sorbaállítva az eddigieket:

Isten – egyház – fejedelemség.

Hatalom – állaim – nemesség.

Szabadság – közgazdaság – polgárság.

10 E sorokban, melyek különböző forradalmakból levont tipikusan jellemző vonásokat tartalmaznak, a sorok első tagja megmutatja az *értéket*, a második tag az ennek *át* az értéknek megfelelő társadalmi *rendszert* és végül a harmadik tag a társadalomnak azt a rétegét, amely ellen a forradalom elsősorban irányult.

Minden csoportban két lényeges alkotóelvet különböztethetünk meg, közösséget és társadalmat, vagyis kapcsolságot a lényegben és kapcsolságot rend által. Ha ezt a két elvet a forradalmi tömegre vonatkoztatjuk, úgy minden további nélkül megállapíthatjuk azokat a mozzanatokat, melyek a tömeg egyes tagjait közösségbe kapcsolják. Ezek a mozzanatok a forrongó tömegnek nagyjából azonos gazdasági helyzete, valamint az is, hogy a fennálló rendet tagadja és éppen tagadása az, amelyből, ha a helyzet erre alkalmasnak látszik, aktív cselekedetek erednek. A forradalmi tömeg cselekedeteinek jellemzése és magának a forradalomnak szociálpszichológiai és pszichoszociológiai átvilágítása azonban már a forradalmak szociológiájának feladata és kívül áll ezeken a vizsgálatokon.

11 Összefoglalva: A tömeg szó jelentése számos magyarázatot tesz lehetővé. A legkülönbözőbb jelentések vannak, melyek azonban mind megegyeznek néhány jellemző vonásban. A forradalmi tömeg személyfeletti, objektív csoportjellegű. Csoportjellegének számos bizonyítéka van. Érték- és társadalmi rendszer állnak egymással szemben és valahányszor az érték elveszti hatóerejét és helyébe új értékek lépnek, előbb-utóbb az új értékekhez alakítják a társadalmi rendszert is, vagyis forradalmi állapot következik. Minden forradalomnak ilymódon két része van, romboló (destruktív) és alkotó (konstruktív) tevékenység. A forradalom romboló tevékenységét a tömegek végzik el.

A CSALÁD, NAGYCSALÁD, FÉRFISZÖVETSÉGEK

1 A család társadalmi jelentőségének megértésére legcélszerűbb, ha nem a mai, már széthullóban lévő alakjából indulunk ki, hanem a régebbi pátriárká-i nagycsaládból, mely a család eredeti funkcióit még tisztán megmutatja. Ezt a pátriárkális nagycsaládot megtaláljuk történeti életük kezdetén a régi rómaiaknál és görögöknél, Kínában és Japánban egész a legutóbbi időkig megmaradt. A nagycsalád nagyobb számú, mint a mai családok, a szülőkön és a még nőtlen vagy férjhez nem ment gyermekeken kívül a nős fiúk is feleségeikkel és gyermekeikkel együtt a családban élnek, míg a férjhezment nők, férjhezmenetelük után, átlépnek férjük nagycsaládjába. Általában öt funkciója van az ilyen nagycsaládnak: *a)* a nagycsalád gazdasági közösséget jelent. Zárt házigazdálkodást folytat, melyben mindent maguk állítanak elő, amire szükségük van és az előállított termékeket legnagyobb részét maguk fogyasztják el. *b)* A nagycsalád tagjai jogi-politikai viszonyban állnak egymással. A nagycsalád mint égés/ felelős kifelé tagjaiért. Egységet alkot a vérboszúban, ugyanakkor azonban magánjogi ügyekben is közösen felelős, *c)* Az egyes családtagok társadalmi helyzete teljesen a családtól függ.

A család dicsőségével együtt emelkedik a tagok tekintélye, a család vereségével együtt süllyed a tagok társadalmi jelentősége is. *d)* A nagycsalád egyben kultuszközöeeég is, amennyiben a családtagok elhalt elődeikkel szoros kapcsolatban állóknak érzik magukat, *e)* A nagycsalád a tagok szoros együttélésével lehetővé teszi a belső kapcsolatok erőteljes kialakulását. Közös élményeik, közös érzéseik vannak és akarataik is közös tárgyakra irányul. Megmutatkozik ez a szülők és a gyermekek egymáshoz való viszonyában, melyben kölcsönhatások vannak. A szülők mintaképei, védelmezői és segítői a gyermekeknek, a gyermekek viszont fejlődésükkel, élénkségükkel és kifejezőiévékénységükkel serkentően hatnak szüleikre. Összefog-

alva; azt mondhatjuk, hogy a nagycsalád olyan közösség, mely tagjainak testi, társadalmi és szellemi boldogulását elősegíti és biztosítja. Ezért a kötelekek, melyek az egyes tagokat egymáshoz fűzik, rendkívül erősek. A nagycsaládban már nem a szövetkező, hanem az uralmi típust látjuk, mert a családfő korlátlan ura a tagoknak, akik önként alávetik magukat rendelkezéseinek. A családnak itt kifejezetten objektív jellege van, személyfölötti társadalmi képlet, melyben a tagok váltakoznak, a keret azonban megmarad. Jól mutatja ezt az öröklési viszonyok szabályozása. *Fustel de Coulanges* ismert művében erre vonatkozólag a következőket mondja: „A római jogi nyelv valakinek a fiát ‚heres suus’-nak (örökösének) nevezi és annyi ez, mintha azt akarták volna mondani, hogy heres eui ipsius⁴, vagyis önmagának örököse, mert valójában csak önmagától örököl. A fiú és atyja között nincsen ajándékozás, sem hagyaték, sem a javak kicserélése. Az öröklés egyszerűen csak folytatás a család keretén belül: ‚morte parentis continuatur dominium’, vagyis a szülő halálával a birtok megmarad és folytatódik. Más özavakkal, a ‚heres sui ipsius’, azaz önmagának örököse a család, az a keret, amely tagjai változásakor is fennmarad.” Mutatja ezt az objektív jelleget továbbá az is, hogy a nagycsalád tagjai nötlensége ellen tiltakozik, a gyermektelen házasságot súlyos szerencsétlenségnek tartja. A család további alakjaiban ezek a most felsorolt funkciók lassanként elhalványodnak, azonban Fohasem szűnnek meg teljesen. Az uralkodó családi típus a múlt század közepéig Nyugateurópában a pátriárkális család volt, azonban már a *patriárkális kiscsalád*, mely a szülőkre, a serdületlen gyerekekre és részben a felserdült és férjhez nem ment, vagy ímeg nem nősült gyerekekre szorítkozott. Jogi funkcióját ez a kiscsalád azonban már teljesen elvesztette és helyébe az államhatalom lépett, ugyanígy elvesztette egyházi funkcióját is, melyet az egyház helyettesít. A belső, egymásnak nyújtott támogatástól eltekintve azonban megmaradt a gazdasági és társadalmi függőség. A pátriárkáiig kiscsaládban megmaradt még ezenkívül a tagok ezoros összetartása és a családfővel szemben tanúsított tisztelet és engedelmesség. Mindez azonban azóta gyökeresen megváltozott: a család lassan feloszlóban van. Valamennyi fenntartóerői

elgyengültek. A gazdasági függőség a szegényebb rétegekben semmivévált, az egyes tagok társadalmi önállósága is nagyobb és általában a család sokkal kevesebbet nyújt ma tagjainak, mint nyújtott azelőtt. Űgyis mondhatjuk, hogy a modern család főleg még fogyasztó, birtokló, nevelő közösség.

2 A családtól el kell választanunk a nagycsaládnak ama formáját, amely a kialakult hatalmi viszonyok nélkül élő, szövetkező alapon megszervezett, alacsonyabb művelődési fokokon álló népeknél található. Ez a társadalmi képlet nagysága szerint a család és a helyicsoport között van, vagy gyakran azonos a helyicsoporttal. Olyan funkciói vannak, melyeket a család tagjainak kis száma miatt elvégezni nem tud, melyek azonban a helyicsoportnak túl kis feladatok.

Az atyafiság (németül: Sippe) a rokonok nagyobb köre, melyet azonos vagy közös jogok és köteleességek kapcsolnak össze. Lényeges vonása, hogy a tagok szövetkező és nem uralkodó viszonyban vannak egymással. Az atyafiságba beleszületnek az emberek. Az atyafiság a nagyobb kör, a család kisebb körén kívül. Szabályozza az atyafiságot, hogy tagjai csak meghatározott más atyafiságokkal köthetnek házasságot. További bélyegzővonása az atyafiságnak ott, ahol még megvan, a *totemizmus*. A totemkultusznak és az ősök kultuszának ugyanúgy az atyafisig a hordozója, mint cselekvőén és szenvedőén a vérbosszúnak is. Ezenkívül bizonyos jogai is vannak más atyafiságokba beházasodott nőtagjaival és azok gyermekeivel szemben. A gazdasági tevékenység területén az atyafiság közös tulajdona a vadászszákmány, Melanesiában köztulajdon a pénz is, melyet asszonyok vásárlására fordítanak. Egyes helyeken az atyafiság nagy, közös házban lakik. Külön főnöke van. Falvakban, ahol több atyafiság tanyázik, a falu ügyeit ezeknek a főnököknek tanácsa irányítja. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e jellemzővonásokat jóformán sehol sem találjuk meg együtt és hol az egyik, hol a másik vonás fejlődött ki jobban, míg ehhez viszonyítva a többi vonások vagy elsatnyult alakjukban mutatkoznak, vagy egyáltalában meg sincsenek. Ezért az atyafiság tagjait összekötő szálak

is különböző erősségűek. Összefoglalva: az atyafiság véi-kultusz-, védelmi-, jogi- és vagyontársaság. Az atyafiság jobban kifejlődött alakja a *helyicsoport*, amely az egy helyiségben lakó valamennyi embert magában foglalja, amennyiben azok közelebbi személyes kapcsolatban állnak egymással. Emiatt helyicsoportnak csak kisebb letelepedéseket nevelhetünk. A helyicsoportot aránylag tisztán, egyes alacsonyabb kultúrfokon élő népségeknél találjuk meg, mégpedig letelepedett és még vándorló törzseknél. A közösség három irányban bontakozhat ki ezeknél, jelesül együttes pihenés alkalmával, amikor az együttlét buzdítóan hat, azután bizonyos együtt elvégzett gazdasági munkáknál (a föld feltörése, aratás, cséplés) és végül úgy, hogy a helyicsoport egyben a társadalmi rend hordozója is, amennyiben ügyel az erkölcsi, morális szabályok és a hagyományozott szokások megtartására. Két eszköze van erre: a közvélemény és a hivatkozás a helyicsoporthoz tartozó egyének önértetére. Mint az atyafiságnál, a helyicsoportoknál is megtaláljuk a közös lakást. Nagy házakban több helyicsoportot alkotó atyafiság él együtt, így Borneo szigetén, a kayan-törzsnél a falvakban 2-7 nagy házat találunk. Minden egyes házban 40-50 család él.

3 Ebben az összefüggésben kell megemlékeznünk a férfiszövetségekről is, melyek szintén a csoport általánosan elterjedt és jelentős alakjához tartoznak. A férfiszövetségek kizárólag csak férfiakból álló egyesületek, melyek vagy korosztályok szerint tagozódnak, vagy csak bizonyos korú férfiakat (legényeket) foglalnak magukban és vagy csak bizonyos ideig tartó, vagy egész életre szóló közösséget alkotnak. E közösségek célja részben közös pihenés és szórakozás, azt lehetne mondani klubélet kezdetleges fokán, részben bizonyos közös tevékenységek. A férfiszövetségeket a legtöbb alacsonyabb kultúrfokon élő népnél megtaláljuk és pedig demokratikus vagy arisztokratikus formában. A demokratikus férfiszövetségekbe kivétel nélkül minden bizonyos kort elért férfit felvesznek, az arisztokratikus férfiszövetségek azonban már megválogatják tagjaikat, társadalmi helyzetük, elsősorban vagyoni állapotuk szerint. A férfiszövetségek nyomai az európai kultúrkörön belül a fő-

iskolai hallgatók bajtársi szövetségei, a maguk különböző alakjában és különböző célkitűzéseivel. Átérve mármost a férfiszövetségek jellemzővonásainak felsorolására, első ismertetőjegyük, hogy hiányoznak belőlük mindazon ellentétek, melyek a korok és nemek, a foglalkozások és az eredet különbségéből származnak, ellentétek, amiket kisebb-nagyobb mértékben megtalálunk a családi és atyafisági közösségekben és az államban. Ezért a férfiszövetségeken belül alig van meg a harciös7tön. Az egyes tagokat csak egyenlőségük köti össze és nem az, hogy hiányát érzik a kiegészülésnek. Egyenlőségük elsősorban koruk és nemük, részben foglalkozásuk és társadalmi helyzetük és végül élményeik közösségének következménye. Élményeik túlnyomóan aktívak és közös szórakozásokon, közös ünnepeken, valamint közös harci és gazdasági vállalkozásokon alapulnak. Külön kell megemlékeznünk a felvételi szertartásokról és az ezeket sokhelyen megelőző előkészítő gyakorlatokról. Alacsonyabb kultúrfokon élő népeknél a felvétel többnyire egybeesik az érettség idejével. A felvételi szertartások és a megelőző gyakorlatok sokszor körülményesek, hosszadalmasak, nem ritkán kínosak (a felvételre kerülő ifjúnak számos „próbát kell megállnia”) és hatásosak. Hagyományozott mivoltukban erős élményt jelentenek a nézőknek és cselekvőknek és nagy tár^adalmazító hatásuk van.

A férfiszövetségek kialakulásának és megmaradásának számos oka van. A fiatalság szövetségbetömörülésének a korokkal járó vállalkozási kedv az oka („ki akarják tombolni magukat”). Azonkívül a berzenkedés szüleik, főleg anyjukkal szemben, szabadulni akarnak gyámságuk alól és ezért elkülönítik magukat tőlük. További ok ezenkívül az is, hogy lelkiszükségleteik nem találnak visszhangra a családban a korkülönbség miatt. A férfiszövetségek megadják a kívánt kielégüléseket. A korkülönbség hiánya és élményeik egyenlősége lelki támogatást nyújt a részeseknek. A férfiszövetség erőt jelent, mely nagyobb, mint az egyes tagok ereje és nagyobb additív erejüknél is a férfiszövetségnek ezért tekintélye van. Végül az egyesülés gyakorlati gazdasági előnyökkel is jár. A közös vadászatok, közös rablókirándulások, közösen kapott ajándékok, mint olyanok, melyekben az elszigetelt fiata-

lóknak nem, vagy csak kisebb mértékben lehetne része. Bizonytalan, hogy a homoerotikának és általában a szexuális ösztönek milyen szerepe van a férfiszövetségekben, az erre vonatkozó vizsgálatok még néni jártak megnyugtató eredménnyel. Összefoglalva azonban elmondhatjuk, hogy az állam kivételével semmiféle más szervezetben nem találjuk meg olyan mértékben a hatalmi tudatot, mint a férfiszövetségben és semmiféle más szervezet nem képes olyan nagy hatalmi tevékenységre, mert itt érvényesül a nagy számok ereje az ifjúság energiájával és a szervezet belső erejével együtt, belső erővel, mely a tagok egyformaságából következik.

4 Megközelítik a férfiszövetségek fogalmát az európai (amerikai) kultúrkörön belül a modern szakmai egyesületek, elsősorban a *szakszervezetek*. A szakmai egyesületek két irányban különböznek a férfiszövetségektől: *a)* nem életközösségek, hanem célközösségek. A tagok érzékelhetően csak időnként, gyári értekezleteken, taggyűléseken vagy kongresszusokon vannak együtt. *b)* Kevesebb szerepet kapnak bennük a szórakozás és a társasélet más megnyilvánulásai, mert az egyesülésnek elsősorban gazdasági céljai vannak. Javítani akarnak kereseti viszonyaikon és ezzel magasabb életszínvonalat akarnak elérni. Ugyanekkor és ezzel összefüggésben társadalmi téren emelni akarják a szakmához tartozók helyzetét a társadalomban és az államban. Jól láthatjuk a törekvéseket minden szakszervezetben. Osztályokra tagozódó társadalmakban a munkásosztály gazdasági, társadalmi és kulturális célkitűzései magából a társadalomból adódnak. A régi parasztrétegnek megvolt a maga igényeihez mért népies kultúrája. A munkásosztálynak ilyen kultúrát magának kell megteremtenie. A művelődés, a gazdasági élet és a társadalom területén jóformán mindent meg kell magának hódítania. A szervezet a feladat nagyságának köszönheti lendületes erejét. Azonkívül a szakszervezetek harci jellege és harcias magatartása nagyon megkönnyíti az összetartás érzésének kifejlődését. Erős csoporttudat alakul ki az egyes tagok személyes érintkezése révén a munkahelyeken. Ez és a közös bajok és kívánságok nagy általánosságban egységes és a többtől elhatárolt réteggé alakítják a tagokat.

5 Összefoglalva: A csoport jellegzetes történeti alakjai közül első helyen a család áll. A családot igazi mivoltában régebbi formáiban a pátriárkális nagycsaládban és annak folytatásában, a pátriárkális kiscsaládban ismerhetjük meg. Ennek a két típusnak kifejezetten személyfeletti, objektív jellege van. A régebbi típusokhoz viszonyítva a modern család az oszlást jeleit mutatja. Amilyen mértékben elhatalmasodik az individualizmus, olyan mértékben bomlik fel a család is. A család mellett a szövetkező alapon szervezkedett alacsonyabb kultúrfokokon élő népeknél a csoport további történeti alakjai az atyafiság és a helyicsoport. Az atyafiság kibővült családnak nevezhető, míg a helyicsoportban több atyafiság él együtt. Külön típust mutatnak a férfiszövetségek, melyek általánosan elterjedtek az alacsonyabb kultúrfokon élő népeknél és az állam kivételével a leghatalmasabb szervezeteknek nevezhetők.

RENDEK, OSZTÁLYOK, TÖRZS, NÉP, NEMZET

1 A 19. század elejéig Nyugateurópában rendi társadalom volt, melyet ebben az időben lassanként a társadalom osztályokrateragozódása váltott fel. Általánosságban rendi társadalomról beszélhetünk mindenütt, ahol az eredeti szövetkező szervezetek helyébe uralkodó szervezet, vagyis állam került. A rendek egy törzs vagy nemzet csoportjai, melyeket erkölcs, jog és gondolkozásmód élesen elválaszt egymástól. A rend és a törzs olyan kapcsolatban vannak egymással, hogy a rend eredetileg egymással rokon törzsekből alakult. Az egyes rendek sajátos stílusban és sajátos színezettel a törzs vagy a nemzet egész kultúrájának hordozói. Ez utóbbi tény az oka, hogy a hatalmi és harci viszonyoktól eltekintve, belsőleg is szakadék tátong az egyes rendek között. Rendi társadalomban a személyes kapcsolatok és a társasélet megnyilvá-

nulásai természetesen csak az egyes rendeken belül, a rendek tagjaira korlátozódnak. Csoportközösség csak a rendeken belül van. Ezt a csoportközösséget az azonos színezetű kultúrán, a kultúra és az egész élet stílusán kívül a tagok sorsközössége, közös harcok, szenvedések és diadalok támogatják. A sorsközösség az egyes rendek közt meglévő érdekellentétből következik. A rendek tagjai összetartozóknak érzik magukat, mihelyt hatalmi kérdésekről és harci viszonyokról van szó, elsősorban vonatkozik ez az uralkodó rendre. A rendi tagoltság ily módon akadály a *nemzeti öntudat* kialakulásának. A középkor kezdetétől Nyugateurópában három olyan rendet találunk, melyeknek jól elkülönült bélyegzővonásai és elhatárolt tevékenységi körei vannak. Ezek a nemesség, a papság és a parasztság. A nemesség a kultúra társadalmi és politikai részének hordozója harcaival, szervezeteivel, vezetőivel és az általa irányított közigazgatással. Tulajdonképpen működési területe a harci és hatalmi viszonyok köre, sajátos vonásai a képesség vezetni és alárendelni magukat. Parancsolás és engedelmeség. A papság a kultúra szellemi részét irányítja, míg a parasztság területe a gazdasági élet, a termelés. E három rendhez később a polgárság járult, mely különböző elemekből tevődött össze. Összetételének nem egyenmű mivoltát mutatja, hogy tevékenysége sem egységes és különböző alkatrészei az előbbemlített rendek tevékenységét végzik, így a tisztviselők a politikai és társadalmi, az értelmiség a szellemi, az iparral és kereskedelemmel foglalkozók a gazdasági élet területén működnek. Fejlődésének további során a többi renddel ellentétben, melyeknek magatartása konzervatív, a polgárság a haladás gondolatának lett a képviselője és mint ilyen, egyre erősebbé váló individualizmusnak hordozója. Egy-máa után szabadította fel magát gyakorlati és szellemi téren a hagyományok uralma alól, igazi mivoltában ellensége a hagyományoknak és a racionalizmusnak és liberalizmusnak szállásainál és egyidőben harcos képviselője. Liberalizmusában különbséget tehetünk ennek az iránynak szellemi és gazdasági alapja között oly módon, hogy szellemi alapokon túlnyomóan az értelmiség (és a tisztviselők), gazdasági alapokon túlnyomóan az iparosok és kereskedők liberálisak.

2 A 19. század kezdetétől a rendeket a modern nyugateurópai kultúrában *osztályok* helyettesítik. A rendek keveredtek egymással, a köztük lévő külső korlátok leomlottak, egységük és belső összefüggésük megszűnt, vagy szűnőben van. A rendek helyébe lépő osztályok tagjait elsősorban gazdasági érdekeik azonos-sága, tehát a haszon köti össze. Nincs kifejezett csoport-jellegük. Ideáltipikus tisztaságban jóformán sehol sem látjuk az osztályokat, legkevésbé a polgárságnál, mely, mint már említettük, különböző elemekből tevődött ösz-sze és ez nagy akadály a egységes csoportjelleg kifejlő-désének. Vonatkozik ez a parasztságra is, melyre a vá-rosok bomlasztóan hatnak és a nemességre, melyben a születési és vagyonarisztokrácia keveredése nem teszi lehetővé, hogy mint osztály ideáltipikus tisztaságban mutakozzon. Aránylag még legjobban látjuk az osztály-jelleget a (negyedik rendnél) a munkásoknál, mely mint osztály, csak a tizenkilencedik században keletkezett. A munkásosztály természetesen többet jelent egyszerű ér-dekközösésnél. Jobban kifejlődött benne a kölcsönös segítőkészség, melyet már megemlítettünk. Tagjait bel-sőleg nem annyira külön kultúra köti össze, melynek megteremtésén csak a legutóbbi időben fáradoznak, ha-nem sokkal inkább harcos szembenállásuk a polgári világgal, aminek gazdasági és politikai jellege van és ami szellemi alapokon is nyugszik. Ügy értjük ezt, hogy a negyedik rend elvileg elfordul a polgári kultúrától, ta-gadja annak értékét, és pedig a gazdasági és politikai területen kívül a szellemi élet területén is. A negyedik rend tagjai mindenekelőtt harciközösséget alkotnak és ez a harciközösség a gyengék gazdasági támogatását is jelenti.

3 A társadalom kulturális egysége két alakban mu-tatkozik, jelesül alacsonyabb művelődési fokokon mint törzs, magasabb művelődési fokokon mint nem-zet. A törzs bélyegzővonása, hogy nyelvben, erkölcsben, fegyverekben és szerszámokban, művészetben és építés-ben, vallásban és kultuszokban azonos kultúrával ren-delkezik. Törzset helyicsoport is alkothat, többnyire azonban nagyszámú ember alkotja. Az egyee szemé-lyek érintkezése egymással nem szűnik meg a helyicso-

port vagy a telep határainál, hanem azokon túl is kiterjed. A törzs különböző kisebb egységeinek tagjai bizonyos ünnepeken többé-kevésbé rendszeresen találkoznak egymással. Kulturális eltéréseket éppen ezért nem találunk egyazon törzs tagjainál. A törzsek taglétszáma nem nagy. Alacsonyabb kultúrfokon élő népeknél százával, ezrével vannak törzsek. Az alacsony taglétszám következménye, hogy az egyes tagok személyes kapcsolatokban állnak egymással. Közösségük ezért személyes csoportközösség, összetartozásuk tudatának életmódjuk azonosságán kívül, mely más, mint a többi törzs életmódja, személyes alapja van. Nagyobb taglétszámú törzseknél nincs már meg teljesen a személyes kapcsolat, lehetősége azonban még megvan és amikor találkoznak, egyazon torza tagjainak érzik magukat. Ez már az elvont csoportközösség típusa.

4 Több törzs kulturális rokonságban állhat egymással, p. o. közös nyelvük lehet, melyet különböző tájszóval beszélnek. A köznyelv az ilyen törzseket *népnek* nevezi. Az ily módon rokonságban lévő törzsek tagjai között még személyes érintkezést is találunk és ebben az esetben megvannak a közösségi viszony nyomai köztük. Még nagyobb taglétszámú törzseknél is találkozzunk ilyen nyomokkal, az egység mélyebb tudata, nemzeti öntudat azonban hiányzik. Nem látunk nemzeti öntudatot a különböző törzseknél Indiában és Kínában. Ugyanígy nem volt meg a nemzeti öntudat Európában sem a középkorban és csak a tizenkilencedik századtól kezdve, lassanként fejlődött ki és még ma sem általános.

Nyomatékosan rá kell mutatnunk arra, hogy a törzs lényeges vonása nem a *vér közössége* oly módon, mintha a torza tagjai valamennyien egy vérből származnának. Ez már csak a folytonos keveredés és a háborúk miatt is csak korlátozott mértékben lehetséges (a győztes torza tagjai a zsákmányul ejtett más törzshöz tartozó nőket feleségül veszik). A törzs lényeges vonása nem a vérközösség, hanem a kultúra azonossága, azonban ez sem úgy» hogy minden egyes törzstagban tudatossá válik és egyformán büszkeség tárgya, hanem úgy, hogy személyi közösséget tesz lehetővé a tagok közt.

5 A klasszikus ókortól eltekintve, nemzetek csak a modern Nyugateurópában alakultak ki, és pedig törzsből. E törzsek az újkor kezdetétől lassanként szorosabban kapcsolódtak egymáshoz, először politikai tekintetben, majd gazdasági és szellemi területen is. A politikai kapcsolódás kiegyenlítette jogi különbözőségüket és elkülönülésüket. A szellemi kapcsolódást megkönnyítette az egységes nyelv, egységes irodalmi elv alakjában. 1800 óta azután megszűntek a rendi elkülönülések is, melyek az egységes érzést akadályozták, Ettől az időtől kezdve az egyre erősebbé váló állam kiegyenlítő hatása is érvényesült. Megszűntek a különböző rendeket és törzseket elválasztó erkölcsök, valamint a rendenként különböző ruházkodás. És végül kifejlődött a nemzeti hatalmi akarata, a *nacionalizmus*, a maga nagyon jelentős erejével. Ennek következtében 1800 óta a nemzeti közösségnek aktívabb alakját látjuk addig passzív alakja helyett. Úgy is mondhatjuk, hogy a nemzeti közösség ettől az időtől kezdve akarati közösséggé is vált, míg addig csak érzelmi közösség volt. A nagy francia forradalom hatása érvényesült ebben, mert ebben a forradalomban mutatkozott meg először és teljesen egy egész nemzet hatalmi akarata kifelé. A nemzetek jellemző vonásai már nem a személyi kapcsolatok, melyek csak kis csoportrészekre szorítkoznak. A csoportközösség tehát inkább elvont, mint személyes jellegű. Ezt az absztrakt csoportközösséget az azonos kultúra teszi lehetővé, mely összeköti a tagokat. Büszkék erre a közös kultúrára, vagyis annak sajátos nemzeti mivoltára, valamint a közösség szellemi termékeiben meglevő szellemi értékekre és történetükre. Megvan bennük az akarata, hogy ezt a kultúrát ápolják, fenntartsák és érvényesítsék. Ennek igazolására elég, ha a nemzeti harcokra gondolunk, a nemzeteknek nyelvükért vívott harcaira, melyekben a nemzeti hatalmi akarata leg-erősebben megnyilvánul. A nemzeti hatalmi akarata fogalmilag el kell választanunk a vele kapcsolatos politikai akarattól. A nemzeti hatalmi akarata a kultúra uralmára vonatkozik, míg a politikai hatalmi akarata az állam uralmát jelenti, úgy azonban, hogy benne a magunk kultúráján érzett büszkeségnek, a „kulturális fölény”-nek is szerepe van. A közösség alapja itt sem a

vér, ami már a keveredések miatt is lehetetlen, hanem a kultúra.

Nemzeti közösség csak magasabb kultúrfokokon lehetséges, mert feltételezi bizonyos szellemi értékek igenlését. A törzs és a nemzet közti különbség a közösség alapjaiban van. A nemzetben a kultúra, mint az értékmegtestesülések gyűjtőfogalma, a törzsben a kultúra, mint a közös élet gyűjtőfogalma az alap.

A nemzettel kapcsolatban meg kell említenünk a nép fogalmát is. *Vierkandt* a nép szónak négy jelentését különbözteti meg, nevezetesen: *a)* A nép az alsó rétegeket jelenti, ellentétben a felső rétegekkel. Ugyanannyit jelent tehát, mint a „tömeg” egyik értelmezésében, *b)* A nép antropológiai vagy néplélektani fogalom, faj- és vércsoviséget jelent, amikor is eltekintenek ama kölcsönhatásoktól, melyek a társadalom igazi mivoltát alkotják és vagy egy egészre, vagy átlagos egyének összegére gondolunk. A nép természeti alapot jelent, míg a nemzet kulturális alakulat. Ebben az értelemben beszélünk magyar népről és magyar nemzetről, *c)* A nép fogalma inkább életközösségre, a nemzet fogalma inkább kultúrközösségre vonatkozik. A nép így ugyanannyit jelent, mint a törzs. A népet életfolyamatok alkotják, a nemzet csak magasabbrendű szellemi alkotásokkal keletkezik. Ha a nemzet fogalmából elvonjuk a magasabbrendű szellemi értékeket, a nép az, ami az elvonás után megmarad, vagyis magasabbrendű szellemi értékekkel válik a nép nemzetté, *d)* A nép kulturálisan rokon törzsek egésze.

6 Összefoglalva: A legújabb kor elejéig Nyugateurópában rendi társadalom volt. A három rend a nemesség, papság, parasztság, melyhez utóbb a polgárság járult. A polgárjáig különböző elemekből tevődött össze, nem homogén. Ez funkcióiban is megmutatkozik. A rendi társadalmat a 19. század elején Nyugateurópában az osztályokon alapuló társadalom váltotta fel. Az osztályok tagjait elsősorban gazdasági érdekeik azonosságá köti össze. – A társadalom kulturális egysége alacsonyabb művelődési fokokon mint törzs, magasabb művelődési fokon mint nemzet mutatkozik. A törzsnek és a nemzetnek nem vércsoviség, hanem kultúrközösség az alapja.

ÁLLAM ÉS TÁRSADALOM

1 Az általános nyelvhasználat szerint az állam olyan organizációs, szervezeti formákat jelent, melyeknek kifejezetten uralkodó- és osztályjellege van és amelyek általában hódításokkal jönnek létre. Az állami állapotot megelőzi egy államelőtti állapot, melyben szintén találunk már bizonyos vezetést vagy kormányzatot, a szervezet hatalma azonban még viszonylag gyengén érvényesül a csoportrészek felett és az egész inkább szövetkező, mint uralmi szervezet. Mindenekelőtt három fogalmat kell tehát megkülönböztetnünk, éspedig a *szövetkező* és az *uralmi* organizációs formákat és egy felsőbb fogalmat mindkettőjüknek (bizonyos tekintetben ellentétüket), a *politikai szervezet*, mely magában foglalja a szövetkező és az uralmi szervezeti formákat. Mármost e fogalmak felhasználásával úgy is mondhatjuk, hogy az általános nyelvhasználat az állam, vagy az uralmi vagy a politikai szervezetet jelenti. E meghatározások az állam különböző jellemző vonásaira vonatkoznak, éspedig úgy, hogy bizonyos ismertetőjegyeket jobban, másokat kevésbé hangsúlyoznak. E vonások alapján vannak kutatók, akik már az államelőtti állapotot is államnak nevezik, míg mások az állam fogalmát csak a hatalmi szervezetre korlátozzák és a szövetkező szervezetre az állam elnevezést nem vonatkoztatják.

*Wundt*⁶¹ szerint az állam fogalmának négy fővonása van. Ezek: *a)* Az államban közös akarat van, éspedig úgy, hogy e közös akarat végrehajtása egyes, e joggal felruházott személyek egyéni akaratából történik. Valójában a közös akaratnak minden szervezett csoport sajátossága és hogy a csoportakaratban a felsőbb réteg aktívabban, az abó réteg passzívabban részes. *b)* Az állam további jellemző vonása a *jogrend*. Minden csoportnak megvan a maga sajátos életrendje. Külön típust alkotnak a szervezett csoportok, melyek életrendjük alakítására és fenntartására külön szervezetet teremtenek. Idetartozik az állam a maga jogrendjével, *c)* Az állam *autonóm* kifelé és *d)* *feltétlen fölényt*, szupremáciát igényel magának minden más szervezet és csoportrész fölött befelé. A *c)* és *d)* jegyeket közös szóval szuverenitásnak nevez-

hetjük. Wundt e vonások figyelemhevételel csak a hatalmi szervezetet minősíti államnak, mert az autonómiát és szupremáciát nem, vagy csak részben találjuk meg a szövetkező organizációs formában. Más kutatók, így *Jellinek*, az állam fogalmát a szövetkező szervezeti formára is kiterjesztik. Kiindulásuk a kollektív egység; az állan szerintük emberekből álló szervezett célegységeket jelen és a többi kollektív egységtől éppen abban különbözik hogy feltétlen uralkodóerő van benne, mely semmi más erőt nem tűr meg a maga akaratával szemben. Ez az egyetlen ismertetőjegy, amely a politikai fejlődés legkorábbi kezdeteit a jelenkori szuverén államokkal összeköti. Az állam ilyen embrionális kezdetei mindig és mindenütt megvoltak és a legkisebb társadalmi életet élő népeknél ma is megvannak. Nem folytatjuk tovább a két álláspont jellemzését és nem foglalkozunk most ama kritikai észrevételekkel sem, melyek e két elmélettel szemben adódnak. Bizonyos, hogy mély szakadék tátong a szövetkező és az uralmi organizációs formák között és ez Wundt igaza mellett szól.

2 Milyen a belső kapcsoltság az államon belül, vagy más szavakkal: milyen viszonyban állnak egymással az államban szervezkedett csoport és a megfelelő társadalom?

A tapasztalat és megfigyelés szerint a közösség és a többi alapviszony egyformán mind megvan a belső kapcsoltságok során, úgy azonban, hogy a szövetkező szervezeti alakban főleg a közösség érvényesül, míg a többi alapviszony nem, vagy csak alig mutatkozik. Az alapviszonyok teljes kibontakozását az uralmi organizációs forma mutatja és a továbbiakban most ezzel foglalkozunk. Az ilyen vizsgálódás már csak azért is szükséges, mert az újabb államelméletek is bizonyos egyoldalúsággal hol az egyik, hol a másik alap viszonyt veszik figyelembe és elhanyagolják a többieket, így a pátriárkális-keresztény romantikus elméletírók egyrésze az államban elsősorban a közösséget látta és azt kívánta, hogy a közösség erkölcsi szabályait és morális felfogását alkalmazza az államélet minden megnyilvánulásában és egész területén („az állam talpköve a tiszta erkölcs”). A romantikus keresztény teóriánál elterjedtebb két másik elmélet. Az első szerint

az állam mivolta a *jog*. E gondolat legkiválóbb képviselője *Kant*, aki a szigorú erkölcsiség nézőpontjából minden küzdelemben és az erőszak minden alkalmazásában általában jogtalanságot lát és aki úgy véli, hogy minden együttélésnek az az alapja, ha a meglévő jogokat mindkét oldalról teljes tiszteletben részesítik és a legkisebb részleteikben sem térnek el tőlük. *Kant* tehát csak egy alapvonást és hajtóerőt lát éppen a modern államok fejlődésében és lényegében.

A másik ugyanilyen egyoldalú elmélet az állam mivoltát a *hatalomban* keresi, eszménye a nemzeti hatalmi állam és e megállapításban elsősorban a külpolitika tényei irányítják. Bizonyos tekintetben idetartozik az államelméletek negyedik típusa, figyelemmel az államokon belül folyó osztályharcra, az államban csak az uralkodóosztály központosított erőszakszervezetét látja. Erkölcs, jog, hatalom és erőszak csak egy-egy részei az egész kérdésnek. Valójában az összes alap viszonyok a t megtaláljuk kevert alakban az államban, így az állami szervezet mindenelőtt *jogviszonyt* jelent, éspedig úgy gazdasági, mint belpolitikai területen, jogviszonyt, mely a polgári társadalomban a munkamegosztáson kezdve, a forgalom, kereskedelem, hitel és termelés rendjét csakúgy szabályozza, mint ahogy minden más közügyet. Ha *elterjedtségét* és *hatáskörét* nézzük, a jogviszonyt nevezhetjük legfontosabb főviszonynak.

Az állam *hatalmi viszonyt* is jelent. Nyilvánvaló ez az államok kapcsolataiban egymással, melyben sokszor a nyers erőszak dönt. Ugyanúgy megtaláljuk azonban a hatalmi viszonyt az államon belül is, mindenelőtt az osztályviszony alakjában.

Az osztály viszony már átvezet a *harci viszonyhoz*, mert amennyiben a hátrányos helyzetben lévő, vagy magukat hátrányosabb helyzetben érző csoportrészek a fennálló hatalmi rendnek nem önként engedelmeskednek, amikor a fennálló hatalmi rendben csak kényszert látnak és engedelmeskedésük csak kieroszakolt engedelmesség, akkor a hatalmi viszony helyébe a harci viszony lép. Természetesen a jogrend már magában is a hatalom egyenlőtlen megoszlását jelenti az egyes csoportrészek között és így a hatalmi viszonyban bekövetkezett minden eltolódás előbb-utóbb a jogviszonyban is megfelelő eltolódást

von maga után. Ez eltolódások részben békés, részben erőszakos eszközökkel történnek, vagy úgy, hogy a fennálló jogrend kereteit kitágítják, de maga a jogrend érintetlen marad, vagy pedig úgy, hogy a kereteket összetörik és a régi jogrendet a megváltozott hatalmi álláspontnak megfelelő új jogrenddel helyettesítik. Végül a *közösségi viszony* is része van az államéletben. A közösség érzése szabja meg az állam tisztviselőinek magatartását. Pátriárkális viszonyok között lévő államok ezt világosan mutatják, míg a modern államokban úgy látszik, mintha a közösségi viszonyt teljes egészében jogviszony helyettesítené. Az uralkodó morál azonban ina is megköveteli a tisztviselőktől, hogy többet végezzenek, mint amennyinek elvégzését a szolgálati ezabályzat megköveteli tőlük. Ezek azonban már erkölcsi természetű követelések és így a tisztviselők viszonyában a pátriárkális és a jogi vonások keveredését látjuk. Az állam többi polgárában az elvont csoportközösség tudata nem egyenlően erős. Nagy események, az állam létének vagy nemlétének kérdései általában erősítik és ilyenkor minden más gondolatot és érzést háttérbe szorít az érdekeltekben. Ez annak a bizonyosága, hogy a közösség tudata állandóan megvan a lelkek mélyén és csak alkalmakra van szükség, hogy aktuálissá váljon és érvényesülhessen.

3 Összefoglalva: A közfelfogásban az állam olyan szervezeti formákat jelent, melyeknek kifejezetten uralkodó és osztályjellege van és hódítás útján keletkezett. A kérdés tudományos megvilágítására különbséget kell tennünk a szövetkező és uralkodó organizációs formák és a politikai szervezet fogalmi között. Wundt négy fővonását sorolja fel az államnak és az állam fogalmát csak az uralkodó organizációs formára korlátozza. Mások az állam kezdeteit már a szövetkező organizációs formában is megtalálják. Az államok keletkezésének a hódításon kívül más módjai is lehetségesek. Az állam mivoltát a különböző államelméletek az erkölcsben, jogban, hatalomban, vagy erőszakban látják. Valójában az alapviszonyok, jelesül a jogviszony, hatalmi viszony, harci viszony és közösségi viszony mind megvan az államban.

JEGYZETEK

- 1 A nem túlságosan bő magyar nyelvű társadalomlélektani íródalomban elsőnek kell megemlítenünk *Dékány István* műveit. (Bevezetés a társadalom lélektanába, 1923. A nép- és társadalomlélektan mai állása, 1920.) Továbbá *Hornyánszky Gyula*: A lélektani kutatások irányai, 1921. *Farkas Geiza*: Az emberi csoportok lélektana, 1916. Stb.
- 2 *Vilfredo Pareto* (1848-1923) vasúti mérnök, 1894-től a lausanne-i egyetem tanára. Nevezetesebb művei: *Cours d'économie politique*, 1896-97. *Manuale di economia politico*, 1906. *Trattato di sociologia generálé*, 1916. E két utóbbi műve megjelent francia fordításban is. Tudománytanát a *Trattato*-ban fejtette ki legbővebben.
- 3 *Euklides* (Eukleides) görög matematikus. Kr. e. 300 körül élt Alexandriában. Legismertebb műve a *Stoicheia*, magyarul *Elemek*, melyet magyar nyelvre is két ízben lefordítottak és amely 15 könyvben a mennyiségtan elemeinek legrégebbi ránkmaradt feldolgozása. Geometriája a geometriának ama rendszere, mely XI. axiómáján (más kiadásokban V. post.), ama feltevésen alapul, hogy egy adott ponton keresztül egy adott egyeneshez csak egy párhuzamos egyenes húzható.
- 4 *Lobacsevszki* Nikoláj Ivánovics (1793–1856) orosz matematikus egyetemi tanár. Gauss-szal és a magyar Bolyaival megalkotta a «pangeometriát», melyben a síkmértan tételeit Euklides fenti posztulátumától függetlenül vezeti le.
- 5 *Comte*, Auguste (1798-1857) az utópista Saint-Simon tanítványa és munkatársa, a pozitívista bölcséleti irány megalapítója. Főműve 6 kötetben 1830–1842 között jelent meg *Cours de la philosophie positive* címen. Társadalombölcséleti értekezései magyar fordításban is megjelentek.
- 6 *Bossuet*, Jacques Bénigne (1627-1704) XIV. Lajos korában Franciaország legnagyobb hatású teológusa, hitszónoka és egyházpolitikusa, számos teológiai mű szerzője.
- 7 *Rousseau*, Jean-Jacques (1712-1778) francia filozófus és író, a francia felvilágosodás bölcséletének egyik legnagyobb alakja, művei legnagyobbbrészt megvannak magyar fordításokban is. Bő életrajza magyarul Rácz L.: Rousseau élete és művei, I-II. Tanította a természethez való visszatérést, az ember eredeti jóságát és a társadalmi szerződés szükségét.
- 8 *Boccaccio*, Giovanni (1313 – 1375) Alighieri Daniéval és Francesco Petrarccával együtt az olasz irodalom megalapítója. Világhírű műve a *Decamerone* (10 nap) című száz elbeszélése, melyet a művelt világ minden nyelvére többször is lefordítottak.

- 9 *Riemann*, Bernhard (1826-1866) német matematikus, a göttingeni egyetem tanára. Értekezéseiben a függvénytanról, a differenciálegyenletekkel, a geometria alapfeltevéseivel foglalkozott.
- 10 *Spinoza* Baruch, latinosan Benedictus Spinoza (1632-1677) hollandi filozófus. Eredetileg héber hittudományi tanult, majd természettudománnyal és bölcsérettel, főleg Descartes filozófiájával foglalkozott. Ismeretani tekintetben racionalista, mert úgy vélte, hogy az ész segítségével minden megismerhető. Fő műve az *Ethica, more geometrico demonstránd*, vagyis a geometria módszerével feldolgozott etika, mely magyar fordításban is megvan.
- 11 *Oderint dum metuant*: gyűlöljenek, csak féljenek. Cicero, *De off.*, I. 28, 97.
- 12 *Arany* János (1817-1882) az újkori magyar irodalom legnagyobb alakja. Számos eposz és kisebb költemény írója. Munkásságának legtekélyesebb, majdnem utólérhetetlen szépségű alkotásai balladái.
- 13 *Shakespeare*, William (1564-1616) az angol és egyben az egyetemes drámairodalom legismertebb és legnagyobb hatású költője.
- 14 *Lotze* Rudolf Hermann (1817-1881) német bölcsész, a teleologikus idealizmus megalapítója, a *Mikrokosmos* és a *System der Philosophie* írója.
- 15 *Ibsen* Henrik (1828-1906) norvég drámaíró, a modern dráma fejlődésében kivételes helyet foglalnak el társadalmi és lélektani kérdésekkel foglalkozó drámái.
- 16 *Desmoulin* Camille (1760-1794) ügyvéd, újságíró, a Bastille ostromának egyik irányítója, Robespierre Dantonnal együtt lenyakasztatta.
- 17 *Reports of the Bureau of Ethnology*. 58. köt. 580 o. idézi Vierkandt, i. m. 46. o.
- 18 *Goethe*, Johann Wolfgang (1749-1832) nagy német költő, tudós és államférfi.
- 19 *Carlyle*, Thomas (1795-1881) angol író. Művei közül magyar fordításban is megjelentek: A francia forradalom, flősökrői, Gyémánt nyaklánc.
- 20 *Nietzsche* Friedrich (1844-1900) német filozófus és költő, Schopenhauer filozófiájának továbbfejlesztője. A kereszténység élettagadásával tanítja az élet igenlést és a felsőbbrendű ember filozófiáját. Művei mind megvannak magyar fordításban.
- 21 *S. H. Prince*, *Catastrophe and Social Change* . . . 1920, idézi Vierkandt.
- 22 *Lévy-Brühl*, *La mentalité primitive*.
- 23 *E. Bruncken*, *Die amerikanische Volksseele*, 1911.
- 24 *W. Köhler*, *Psychologische Forschung*, I.
- 25 *Platón* (Kr. e. 428/7-348/7) görög filozófus, Sokrates tanítványa, a bölcséleti idealizmus megalkotója, Aristoteles mellett

- az ókori görög filozófia legmélyebb gondolkozása nagymestere. Művei jórészt megvannak magyar nyelven.
- 26 *Schopenhauer* Arthur (1788-1860) német filozófus, Hegel ellenfele. Kiindulása Kant kritikus idealizmusa. A magánvaló megoldását az életakarásban keresi, mely azonban ellentmondást tartalmaz és így tagadnia kell (pesszimista). Szerinte csak az életakarat tagadásával szabadulhatunk meg a világtól és ezzel a szenvedéstől és juthatunk el a Nirvána állapotába. Főműve: *Die Welt als Wille und Vorstellung*, a világ mint akarat és képzet.
- 27 Hegei, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831) német filozófus, heidelbergi, majd berlini egyetemi tanár, a Kant utáni német idealizmus legnevezetesebb képviselője.
- 28 *Fichte*, Johann Gottlieb (1762-1814) német filozófus, jénai, majd berlini egyetemi tanár.
- 29 *Schelling*, Friedrich Wilhelm Josef (1775-1854) német bölcselelő.
- 30 *Kant*, Immanuel (1724-1804) königsbergi egyetemi tanár, az emberi gondolkozás egyik hőroza, A tiszta ész bírálata, A gyakorlati ész bírálata és számos más mű írója, a kritikai idealizmus megalapítója. Főművei megvannak magyar fordításban is. Kiváló, sajnos félbenmaradt élettrajza Alexander Bernáttól.
- 31 *Hysteron-proteron*, a következmény (okozat) felcserélése az előzménnyel (okkal), p. o. olyan tétellel bizonyítani, melyet egy előzően Lebizonyított másik tételből kellett volna levezetni.
- 32 *Locke*, John (1632-1704) angol filozófus, a modern szenzualizmus egyik megalapítója; államtudományi munkássága is nevezetes.
- 33 *K. Groos*, i. m.
- 34 *Homeros* a két legrégebb ógörög eposz, az *Ilias* és az *Odysseia* állítólagos írója (összeállítója).
- 35 *Darwin*, Charles Róbert (1809-1882) angol természettudós, aki roppant hatást gyakorolt az egész legújabbkori kultúra alakulására. Főbb művei: Az ember származása, A fajok eredete, Egy természettudós utazása a föld körül, Az ösztön stb.
- 36 *Caio Censorius* teljes néven Marcus Portius Cato (Kr. e. 234-149) római ügyvéd, jogtudós író és politikus.
- 37 *Voltaire*, Francois Marié Arouet (1694-1778) a francia felvilágosodás irodalmának vezére.
- 38 *W. Köhler*, Psychol. Forschung, I. 10.
- 39 U. a., I. 11.
- 40 *Galton*, Francis (1822-1911) angol orvos, Darwin unokatestvére, megalapozta az eugenikát.
- 41 *Descartes*, René, latinosán Cartesius (1596-1650) francia filozófus és matematikus, a matematikai természettudomány megalapítója, Bacon mellett az újkorai bölcselet megindítója.
- 42 Caspar *Hauser* (1812?-1833) német kalandor.

- 43 *Herodotos* (Kr. e. 484-425) a legrégebb ógörög történetíró, az egyetemes történetírás apja, mesékkel és mondákkal átszőtt világtörténetet írt.
- 44 *Schiller*, Friedrich (1759-1805) Goethe mellett a 18. század irodalmának legnagyobb német költője és drámaírója.
- 45 Katona József (1792 – 1830) »legnemzetibb tragédiánk«, a *Bánk bán* írója.
- 46 *Aldanow* eredeti nevén M. A. Landau, volt egyetemi tanár, jelenleg emigráns orosz regényíró, híres trilógiája megjelent magyar fordításban is.
- 47 *Wieser*, Friedrich német egyetemi tanár, szociológus, i. m.
- 43 *Clausetvitz*, Karl von (1780-1831) porosz tábornok, katonai író, *Vom Kriege* című könyve magyar fordításban is megvan.
- 49 *H. Schurtz* német tudós, i. m.
- 50 *Strindberg* August (1849-1912) svéd író, a svéd irodalmi naturalizmus megalapítója. Regényeket és drámákat írt. Művei legnagyobbbrészt magyar fordításban is megjelentek.
- 51 *Rousseau* államelméleti főműve *A társadalmi szerződés* számos gondolatában megelőzi korát és újabb termékeny vizsgálatoknak megindítója,
- 52 *Weber*, Max (1864-1920) német egyetemi tanár, közgazdász és szociológus.
- 53 *Kjellén*, Rudolf (1864-1922) svéd jogtudós és történész, egyetemi tanár.
- 54 *Sforza*, Carlo gróf (1872-) olasz diplomata, volt külügyminiszter, politikai író.
- 55 *Mac Dougall*, i. m.
- 56 *Treitschke*, Heinrich (1834–1896) berlini egyetemi tanár, történetíró, főműve: *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert*.
- 57 *Brehm*, Alfred (1829–1884) német természettudós és utazó. Tíz kötetes nagy műve a *Tierleben*, magyar átdolgozásban *Az állatok világa* címen jelent meg.
- 58 *Köhler*, i. m.
- 59 *Leibnitz*, Gottfried báró (1646-1716) sokoldalú német tudós, a berlini tudományos akadémia megalapítója, Newtonnal egyidőben felfedezte a differenciálszámítást.
- 60 *R. Smith*, *Die Religion der Semiten*, 202.
- 61 *Wundt*, Wilhelm (1832-1920) német filozófus, lipcsei egyetemi tanár. Tíz nagy kötetben feldolgozta és rendszerezte a néplélektan tudományát.

IRODALOM

Társadalomlélektanunk tankönyv, ezért eredetiségre nem tart számot. Feladatunk csak az volt, hogy a rendelkezésünkreálló anyag alapján bizonyos ténycsoportokat összefoglalóan ismertessünk. Vezérfonalnak felhasználtuk a következő könyveket: *W. Me. Döggall*, Social Psychology, 13. kiadás é. n. és The mind of the group, 1920; *A. Vierkandt*, GesellUchaftelehre, 1928; *I. M. Williams*, Principles of social psychology, 1922; *F. H. Allport*, Social psychology, 1924.

Az egyes fejezetekhez: *Vilfredo Pareto*, Trattato di sociologia generálé. – *K. Groos*, Spiele der Menschen; *W. James*, The principles of psychology.

G. Tarde, Les loi· de l'imitation, 1895.

E. Westermarck, Ursprung u. Entwicklung der Moralbegriffe; *Levy-Brühl*, La mentalité primitive.

M. Scheler, Wesen u. Formen der Sympathie, 1923; *E. Kramer*, Das Phänomen des Mitgeföhls, 1922; *G. Compayré*, Die Entwicklung der Kin<*esseele; *W. Stern*, Psychologie der frühen Kindheit, 1904.

G. Stoll, Hypnotismus u. Suggestion in der Völkerpsychologie, 1904; *E. Strauss*, Wesen u. Vorgang der Suggestion, 1925; *E. Durkheim*, Les formes élémentaires de la vie religieuse.

H. Blüher, Die Rolle der Erotik in der männlichen Gesellschaft, 1917.

P. Fahlbeck, Die Klassen u. die Gesellschaft, 1922; *F. Fieser*, Das Gesetz der Macht; *Kropotkin*, A kölcsönös segítség, mint természeti törvény; *f. Meinecke*, Die Idee der Staatsräson.

Th. Geiger, Die Masse u. ihre Aktion, 1926; *G. Co/m*, Die Masse; *G. Le Bon*, A tömegek lélektana; *S. Sighele*, Psychologie des Auflaufs u. der Massenverbrechen, 1893 és Psychologie des sectea, 1898; *G. Tarde*, L'opinion et la foule, 1922; *P. Tillich*, Mas^e u. Geist, 1922; *W. Vleugeh*, Die Masse, 1930.

Pustel de Coulanges, Az ókori község; *F. Müller-Lyer*, Die Familie; *E. Grosse*, Die Formen der Familie; *H. Schurtz*, Altersklassen u. Männerbünde, 1902; *Webster*, Primitive secret societies, 1908.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Előszó.....	5
Bevezetés.....	7
I. Az ember társadalmi hajlamai.....	21
Az önérzet ösztöne	23
Az alárendeltség ösztöne	29
A segítőösztön	44
A harci ösztön	49
A társadalmi környezet értékelése	56
Az együttérzés tényei	64
Az utánzás.....	70
A meggyőződések és szóbeli irányításuk.....	75
Az én és a környezet.....	89
A kifejezőtevékenység	94
A belső kapcsoltság, mint a társadalom lényege.....	103
A társasösztön.....	111
Az ember lelkiéletének történeti jellege.....	119
II. Közösség és társadalom	128
A közösség lényege.....	128
A közösség különböző nemei.....	137
A hatalmi viszony	142
A harci viszony	151
Rendezett és rendezetlen viszonyok	158
III. A csoport és nevezetesebb történeti alakjai.....	162
A csoport ideáltípusa	162
Csoporttudat és más kollektív tudat.....	168
A csoport életösztöne.....	172
A kölcsönös segítőkészség	180
Cselekvők és nézők.....	187
Csoport és egyén	194
A tömeg és jellemző vonásai.....	201
A család, nagycsalád, férfiszövetségek	219
Rendek, osztályok, törzs, nép, nemzet.....	225
Állam és társadalom.....	231
Jegyzetek.....	235
Irodalom.....	239